GPH S5- 02(M)
EXAM CODE : PHM 5B

জ্ঞান বিজ্ঞান

খণ্ডঃ ২

পঞ্চম ছেমিষ্টাৰ

দর্শন

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়
হাউচফেড কমপ্লেক্স, দিছপুৰ, গুৱাহাটী - ৭৮১০০৬

বিষয় বিশেষজ্ঞ মণ্ডলী

অধ্যাপক শিৱনাথ শর্মা(অৱসৰপ্রাপ্ত), দর্শন বিভাগ, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়

অধ্যাপক সৌৰভপ্রাণ গোস্বামী, দর্শন বিভাগ, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়

প্রদীপ খাটনিয়াৰ (অৱসৰপ্রাপ্ত), সহযোগী অধ্যাপক, দর্শন বিভাগ, কটন বিশ্ববিদ্যালয়

সমন্বয়ৰক্ষী

ড° ভাস্কৰ ভট্টাচার্য্য, সহকাৰী অধ্যাপক কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

প্রস্তুতি গোটৰ সদস্য

অধ্যায়	প্রস্তুতি গোটৰ সদস্য	ভাষান্তৰকাৰী
৯,১০	ড° শকুন্তলা বৰা গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়	কীর্তিনাথ কলিতা
১১,১২,১৩	ড° ভাস্কৰ ভট্টাচার্য্য	ড° ভাস্কৰ ভট্টাচার্য্য
১৪	ড° পৰাণ বৰঠাকুৰ	নয়ন চক্র ৰৰ্ত্তী
১৫	অধ্যাপক সৌৰভপ্রাণ গোস্বামী গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়	ড° তনুজা কলিতা

সম্পাদনা ঃ

বিষয়বস্তু সম্পাদনা ঃ ড° ভাস্কৰ ভট্টাচার্য্য
ড° তেজসা কলিতা

ভাষা সম্পাদনা ঃ ড° ভাস্কৰ ভট্টাচার্য্য

গাঁথনিক সম্পাদনা ঃ ড° ভাস্কৰ ভট্টাচার্য্য, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

জুলাই, ২০১৯

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ দ্বাৰা সর্বস্বত্ব সংৰক্ষিত,

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ লিখিত অনুমতি অবিহনে গ্রন্থস্বত্ব জাননীৰ দ্বাৰা সুৰক্ষিত এই মুদ্রণ বা ইয়াৰ যিকোনো অংশ প্রতিলিপিকৰণ, স্কেনিং, বাণীবদ্ধকৰণ তথা তথ্য সংৰক্ষণ নাইবা পুনৰুদ্ধাৰ পদ্ধতিৰ লগতে বর্তমানে জ্ঞাত বা ভৱিষ্যতে উদ্ভাৱন-সম্ভৱ যিকোনো বৈদ্যুতিক, ডিজিটেল বা যান্ত্রিক উপায়েৰে প্রকাশ, প্রেৰণ, হস্তান্তৰ বা সংৰক্ষণ কৰিব নোৱাৰিব।

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ হৈ পঞ্জীয়কৰ দ্বাৰা মুদ্রিত আৰু প্রকাশিত।

এই শিক্ষণ সামগ্রী প্রস্তুতিৰ বাবে আর্থিক অনুদান আগবঢ়োৱা **নতুন দিল্লীৰ দূৰ শিক্ষা পৰিষদৰ** ওচৰত বিশ্ববিদ্যালয় কৃতজ্ঞ

হাউচ্‌ফেড কমপ্লেক্স, দিচপুৰ, গুৱাহাটী - ৭৮১০০৬

Web : www.kkhsou.org

খণ্ড বিষয়ৰ পৰিচয়

এই পাঠ্য বিষয়টিয়ে আপোনাক দর্শনৰ গুৰুত্বপূর্ণ শাখা হিচাপে বিবেচনা কৰা 'জ্ঞান বিজ্ঞান'ৰ লগত পৰিচয় কৰাই দিব। 'Epistemology' —ক দর্শনৰ এটা বিভাগ ৰূপে উল্লেখ কৰিব পৰা যায়, যাক "সাধাৰণতে জ্ঞানৰ মতবাদ বুলি জনা যায়" 'Epistemology' শব্দটোৰ উপজাত অর্থ (epistemology= episteme (knowledge), logos (science)) নির্দেশ কৰে যে ই জ্ঞানৰ বিজ্ঞান। ই জ্ঞান আৰু জ্ঞানৰ সমস্যাবোৰৰ লগত জড়িত। ঠিক সেইদৰে, ই জ্ঞানৰ মতবাদ। জ্ঞানবিজ্ঞানে জ্ঞানৰ সংজ্ঞা দিবলৈ প্রয়াস কৰে আৰু অবৈধ জ্ঞানৰ পৰা বৈধ জ্ঞানক পৃথক কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। তাৰোপৰি জ্ঞানবিজ্ঞান জ্ঞানৰ উৎস, গাঁথনি, পদ্ধতি, চর্ত, বৈধতা, সীমাবদ্ধতা, আৰু উপাদান ইত্যাদিৰ লগতো জড়িত। জ্ঞানবিজ্ঞান অথবা জ্ঞানসম্বন্ধীয় মতবাদসমূহে বহুতো প্রশ্ন সুধিবলৈ আৰু উত্তৰ দিবলৈ আমাক অনুমোদন কৰে জ্ঞান কি? আমি কেনেকৈ জানো? জ্ঞান লাভৰ উপায়বোৰ কি? কোনবোৰ জ্ঞান বৈধ? জ্ঞানৰ অপৰিহার্য্য আৰু পর্য্যাপ্ত চর্তবোৰ কি কি? জ্ঞানৰ উৎস কি? জ্ঞান কিদৰে বিশ্বাসৰ লগত সম্পর্কবদ্ধ হয়? জ্ঞান সম্ভৱ নে? এনেধৰনৰ বহুতো প্রশ্ন, যিবোৰ জ্ঞানৰ মতবাদৰ ভিতৰত পৰে। চমুকৈ জ্ঞান-বিজ্ঞান মানৰ জ্ঞানৰ সমস্যা আৰু বিচার্য্য বিষয়ৰ লগত জড়িত।

এই খণ্ডটিত সাতটা অধ্যায় আছে। নৱম **অধ্যায়টো হ'ল** ' সন্দেহবাদ '। **এই অধ্যায়ত সন্নিৱিষ্ট বিষয় সমূহ হ'ল**-সন্দেহববাদ কি, সন্দেহবাদৰ বিভিন্ন প্রকাৰ, Phrrhonian সন্দেহবাদ, Cartesian সন্দেহবাদ, হিউমৰ সন্দে হবাদ

নৱম অধ্যায়টো হ'ল **'বিচাৰবাদ' এই অধ্যায়ত সন্নিৱিষ্ট বিষয় সমূহ হ'ল**- বিচাৰবাদ কি? জ্ঞানৰ প্রকাৰ আৰু অৱধাৰণৰ প্রকাৰ সম্পর্কে কাণ্টৰ প্রাথমিক, স্বীকাৰোক্তি, জ্ঞানৰ প্রকাৰ, অভিজ্ঞতা পূর্ব জ্ঞান অভিজ্ঞতা প্রসূত, প্রত্যক্ষোত্তৰ জ্ঞান, অৱধাৰণৰ প্রকাৰ, বিশ্লেষক অৱধাৰণ, সংশ্লেষক অৱধাৰণা, সংশ্লেষক অভিজ্ঞতা পূর্ব, সংশ্লেষক অভিজ্ঞতাপ্রসূত, (Synthetic a posteriori), সংশ্লেষক অভিজ্ঞতাপূর্ব অৱধাৰণাৰ সম্ভাৱণীয়তা, কপাৰ নিকাছৰ বিপ্লৱ (Copernican Revolution)

একাদশ অধ্যায়টো হ'ল **'সত্যতাৰ অনুৰূপতাবাদ তত্ত্ব'। এই অধ্যায়ত সন্নিৱিষ্ট বিষয় সমূহ হ'ল**- দর্শনত সত্যতা, সত্যতাৰ অনুৰূপতাবাদ তত্ত্ব

দ্বাদশ **অধ্যায়টো** হ'ল **'সত্যতাৰ সংগতিবাদ তত্ত্ব'। এই অধ্যায়ত সন্নিৱিষ্ট বিষয় সমূহ হ'ল**- সত্যতাৰ সংগতিবাদ তত্ত্ব,সত্যতাৰ মাত্রা।

ত্রয়োদশ অধ্যায়টো হ'ল **'সত্যতাৰ উপযোগিতাবাদ তত্ত্ব'। এই অধ্যায়ত সন্নিৱিষ্ট বিষয় সমূহ হ'ল**–সত্যতাৰ উপযোগিতাবাদ তত্ত্ব, সত্যতা সম্পর্কীয় কেইটামান গুৰুত্বপূর্ণ তত্ত্ব।

চতুর্দশ অধ্যায়টো হ'ল **'অর্থৰ নির্দ্দেশাত্মক মতবাদ'। এই অধ্যায়ত সন্নিৱিষ্ট বিষয় সমূহ হ'ল**– অর্থৰ তত্ত্বসমূহ,অর্থৰ নির্দেশাত্মক মতবাদ,সৰল নির্দেশাত্মক মতবাদ,জটিল নির্দেশাত্মক মতবাদ,অর্থৰ প্রতিবিম্ব মতবাদ।

পঞ্চদশ অধ্যায়টো হ'ল **'অর্থৰ প্রমাণীকৰণ তত্ত্ব'। এই অধ্যায়ত সন্নিৱিষ্ট বিষয় সমূহ হ'ল**–অর্থৰ প্রমাণীকৰণ তত্ত্ব,অধিবিদ্যাৰ অপসৰণ, বিচাৰমূলক গুণ নিৰূপন।

অষ্টম অধ্যায়টো হ'ল **'জ্ঞান তত্ত্ব ঃ অভিজ্ঞতাবাদ'। এই অধ্যায়ত সন্নিৱিষ্ট বিষয় সমূহ হ'ল**–অভিজ্ঞতাবাদ,বিভিন্ন দার্শনিকৰ মতামত,বিচাৰবাদ,বিভিন্ন দার্শনিকৰ মতামত।

এই পাঠ্যবিষয়টি অধ্যয়ন কৰোঁতে মূল পাঠৰ লগে লগে সোঁ তথা বাওঁফালে কিছুমান আয়তাকাৰ বাকচ লক্ষ্য কৰিব। এইবোৰে মূল পাঠত উল্লেখ থকা দৰকাৰী ধাৰণাসমূহ সৰল অর্থত বুজি পোৱাত সহায় কৰিব। **'জানি থোৱা ভাল'** বাকচবোৰত মূল পাঠৰ সৈতে জড়িত কিছু গুৰুত্বপূর্ণ তথ্যৰ সম্ভেদ আছে। আকৌ, প্রতিটো শাখাৰ অধ্যয়নৰ অন্তত **'অগ্রগতি নিৰীক্ষণ'** যোগে আগবঢ়োৱা প্রশ্নাৱলীয়ে অধ্যয়নৰ অগ্রগতি সম্পর্কে স্বপৰীক্ষণৰ সুবিধা প্রদান কৰিব। অধ্যয়নৰ লগে লগে উক্ত প্রশ্নাৱলীৰ উত্তৰসমূহ লিখি শেষত দিয়া **'অগ্রগতিৰ খতিয়ান'**ৰ সৈতে ৰিজাই চোৱাটো অধিক লাভদায়ক হ'ব। অধ্যায়টিত আলোচিত বিভিন্ন ধাৰণাসমূহৰ বিষয়ে বিস্তৃত অধ্যয়নৰ বাবে **'অধিক জানিবলৈ'** শিতানত উল্লেখ থকা গ্রন্থসমূহ সাৰথিস্বৰূপ। অধ্যায়বোৰৰ শেষত কেইটিমান 'আৰ্হি প্রশ্ন' তুলি দিয়া হৈছে। শেষৰ অধ্যায়টিৰ পাছত কেইখনমান 'প্রসঙ্গ পুথি'ৰ নাম উল্লেখ কৰা হৈছে। সেই কেইখন পুথিৰ সহায়েৰেই মূলতঃ এই পাঠ্যবিষয়ত উল্লেখ থকা অধ্যায়সমূহ প্রস্তুত কৰা হৈছে। আপোনালোকে বিশদভাৱে কোনো বিষয় জানিবলৈ হ'লে সেই কেইখন অধ্যয়ন কৰিব পাৰিব।

বিষয়সূচী

মুঠ নম্বৰ- ১০০
পৃষ্ঠা নং

অধ্যায় ৯ ঃ সন্দেহবাদ

সন্দেহববাদ কি,সন্দেহবাদৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰ,Phrrhonian সন্দেহবাদ,
Cartesian সন্দেহবাদ,হিউমৰ সন্দে হবাদ

অধ্যায় ১০ ঃ বিচাৰবাদ

বিচাৰবাদ কি ?, জ্ঞানৰ প্ৰকাৰ আৰু অৱধাৰণাৰ প্ৰকাৰৰ সম্পৰ্কে কাণ্টৰ প্ৰাথমিক স্বীকাৰোক্তি, জ্ঞানৰ প্ৰকাৰ, অভিজ্ঞতা পূৰ্ব জ্ঞান অভিজ্ঞতা প্ৰসূত জ্ঞান বা প্ৰত্যক্ষোত্তৰ জ্ঞান, অৱধাৰণাৰ প্ৰকাৰ, বিশ্লেষক অৱধাৰণা, সংশ্লেষক অৱধাৰণা, সংশ্লেষক অভিজ্ঞতা পূৰ্ব, সংশ্লেষক অভিজ্ঞতাপ্ৰসূত, সংশ্লেষক অভিজ্ঞতাপূৰ্ব, অৱধাৰণৰ সম্ভাৱণীয়তা, কপাৰ নিকাছৰ বিপ্লৱ

অধ্যায় ১১ ঃ সত্যতাৰ অনুৰূপতাবাদ তত্ত্ব

দৰ্শনত সত্যতা,সত্যতাৰ অনুৰূপতাবাদ তত্ত্ব

অধ্যায় ১২ ঃ সত্যতাৰ সংগতিবাদ তত্ত্ব

সত্যতাৰ সংগতিবাদ তত্ত্ব,সত্যতাৰ মাত্ৰ

অধ্যায় ১৩ ঃ সত্যতাৰ উপযোগিতাবাদ তত্ত্ব

সত্যতাৰ উপযোগিতাবাদ তত্ত্ব, সত্যতা সম্পৰ্কীয় কেইটামান গুৰুত্বপূৰ্ণ তত্ত্ব

অধ্যায় ১৪ ঃ অৰ্থৰ নিৰ্দ্দেশাত্মক মতবাদ

অৰ্থৰ তত্ত্বসমূহ,অৰ্থৰ নিৰ্দেশাত্মক মতবাদ,সৰল নিৰ্দেশাত্মক মতবাদ,
জটিল নিৰ্দেশাত্মক মতবাদ,অৰ্থৰ প্ৰতিবিম্ব মতবাদ

অধ্যায় ১৫ ঃ অৰ্থৰ প্ৰমাণীকৰণ তত্ত্ব

অৰ্থৰ প্ৰমাণীকৰণ তত্ত্ব,অধিবিদ্যাৰ অপসৰণ, বিচাৰমূলক গুণ নিৰূপন

অধ্যায় ৯ ঃ সন্দেহবাদ

অধ্যায় গাঁথনি

৯.১ উদেশ্য

৯.২ পৰিচয়

৯.৩ সন্দেহববাদ কি

৯.৪ সন্দেহবাদৰ বিভিন্ন প্রকাৰ

৯.৪.১ Phrrhonian সন্দেহবাদ

৯.৪.২ Cartesian সন্দেহবাদ

৯.৪.৩ হিউমৰ সন্দেহবাদ

৯.৫ অধ্যায়ৰ পৰা আমি কি শিকিলো

৯.৬ অধিক জানিবলৈ

৯.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

৯.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

৯.১ উদেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি-

- সন্দেহবাদ কি বর্ণনা কৰিব পাৰিব,
- জ্ঞান সন্দেহবাদ আৰু প্রামনিকতা সন্দেহবাদৰ মাজত পার্থক্য নির্ণয় কৰিব পাৰিব
- সার্বজনীন (Global) আৰু আংশিক (Local) সন্দেহবাদৰ মাজত পার্থক্য নির্ণয় কৰিব পাৰিব,
- ডেকার্টৰ সন্দেহবাদৰ ওপৰত সন্দেহ প্রকল্পৰ ভূমিকাৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা দাঙি ধৰিব পাৰিব,
- বিভিন্ন প্রকাৰৰ সন্দেহবাদৰ বর্ণনা আৰু মূল্যায়ন কৰিব পাৰিব,
- দর্শনত সংশয়ৰ ভূমিকাটো বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব।

৯.২ পৰিচয়

যেতিয়া আমি কও যে ব্যক্তি এজন সন্দেহবাদী, সাধাৰণতে আমি বুজো যে ব্যক্তিজন সোনকালে পতিয়ন নাযায় আৰু যিবোৰ বিষয় ভালদৰে বিচাৰি পোৱা নাযায় সেইবোৰৰ ওপৰত সংশয় প্রকাশ কৰে। সন্দেহবাদ হৈছে এনেকুৱা এটা শব্দ যিটো দার্শনিক চিন্তা-ধাৰাৰ লগত জড়িত। সন্দেহবাদৰ উৎপত্তি হৈচিল প্রাচীন গ্রীচত। আমাৰ সকলোৰে জ্ঞানৰ

কিছুমান বিষয় সম্পর্কে সংশয় থাকে, যদিও এই সংশয় সমূহ ব্যক্তি অনুসাৰে আৰু গোট অনুসাৰে বেলেগ। একেদৰে, মানুহৰ জ্ঞানৰ সীমা, পৰিসৰ সম্পর্কে দার্শনিক আৰু আন লেকৰ মাজত দীর্ঘলীয়া তর্ক দেখা যায়। যিমানেই আমি পৰিসৰটো সীমাবদ্ধ কৰো সিমানেই আমি সন্দেহবাদী হৈ পৰো। সেইবাবে যদি আমি ব্যক্তিগত অভিজ্ঞতাৰ ওপৰত আমাৰ জ্ঞান দাবীৰ পৰা দাবীলৈকে সীমাবদ্ধ কৰো, উদাহৰণস্বৰূপে, তেনেহলে আমি বহুত সন্দেহবাদী। দর্শনৰ বিখ্যাত সন্দেহবাদী তর্ক সমূহ জড়িত থাকে বেলেগ বস্তুৰ মাজত থকা জ্ঞানৰ লগত, মনৰ পৰা স্বতন্ত্র পৃথিৱীখনৰ লগত, বেলেগ মনবোৰৰ, আগমনাত্মাক অনুমানৰ, ঐতিহাসিক ঘটনা আৰু কিছুমান নেদেখা বস্তু যিবোৰ বিজ্ঞানৰ দ্বাৰা সমর্থিত।

৯.৩ সন্দেহবাদ কি?

কেতিয়াবা আমি জ্ঞানৰ কিছুমান দাবীৰ বিষয়ে সন্দেহী হও, দর্শনত কিছুমান সন্দেহজনক বাক্যই আমাক দেখুৱাবলৈ চেষ্টা কৰে যে আমি নাজানো বা, সাধাৰণতে আমি বহুতো বস্তু জানো বুলি অনুমান কৰো বা যুক্তিৰে বিশ্বাস কৰো সেই ক্ষেত্রত আমি সঠিক নহয়। এই বাক্যবোৰে সামৰণি মাৰে যে আমি নাজানো বা আমি যেতিয়া বাহিৰা পৃথিৱী, বা অতীত বা বেলেগ মনৰ বিষয়ে জানো বুলি বিশ্বাস কৰো তেতিয়া আমি সঠিক নহয়।

সন্দেহবাদৰ বিভিন্ন ধৰণৰ ভাগ দেখা যায়। জ্ঞানৰ বিষয়ে সন্দেহবাদ আৰু প্রামানিকতাৰ বিষয়ে সন্দেহবাদৰ মাজত আমি পার্থক্য নির্ণয় কৰিব পাৰো। জ্ঞানৰ ওপৰৰ সন্দেহবাদে মানুহৰ কিছুমান প্রকাৰৰ জ্ঞান থাকিব পৰাৰ সম্ভাৱনাক নাকচ কৰে। প্রামাণিকতাৰ সম্পর্কে থকা সন্দেহবাদে, মানুহে কিছুমান বস্তু জানো বুলি বিশ্বাস কৰাৰ সম্ভাৱনীয়তাক নাকচ কৰে। প্রামাণিকতাৰ বিষয়ে সন্দেহ নকৰাকৈও কোনো ব্যক্তি জ্ঞানৰ ওপৰত সন্দেহী হ'ব পাৰে। কোনোৱে ধাৰণা কৰিব পাৰে যে ব্যক্তি এজনে কিছুমান বস্তু বিশ্বাস কৰাতো সঠিক, কিন্তু এই বস্তুবোৰ বিশ্বাস কৰোতে যিটো স্তৰৰ বিচাৰ ব্যক্তি জনৰ আছে সেইটো জ্ঞানৰ বাবে যথেষ্ট নহয়। কোনোৱে ধাৰণা কৰিব পাৰে, উদাহৰণস্বৰূপে, যে বাহিৰা পৃথিৱীখনৰ বিষয়ে ব্যক্তিসকলে বিশ্বাস কৰাতো সঠিক, কিন্তু এই বিশ্বাসবোৰে জ্ঞানৰ বাবে প্রয়োজনীয় স্তৰৰ বিচাৰ ঢুকি নাপায়। উদাহৰণস্বৰূপে ধৰা হ'ল যে, কোনোৱে ধাৰণা কৰিলে, জ্ঞানৰ বাবে বিচাৰৰ প্রয়োজন নাই, অকল বিশ্বাস যোগ্যতাই সত্য বিশ্বাস উৎপন্ন কৰে। কোনোৱে নাকচ কৰিব পাৰে যে কিছুমান বিশ্বাস সঠিক, কিন্তু জ্ঞানৰ বাবে যথেষ্ট নহয়।

আমি আকৌ সার্বজনীন সন্দেহবাদ আৰু আংশিক সন্দেহবাদৰ মাজত পার্থক্য নির্ণয় কৰিব পাৰো। জ্ঞানৰ বিষয়ে সার্বজনীন সন্দেহবাদে আমাৰ যিকোনা ধৰণৰ জ্ঞান থকাটো নাকচ কৰে। যদি জ্ঞানৰ সম্পর্কে থকা সার্বজনীন সন্দেহবাদ সত্য হয় তেনেহ'লে কোনোৱে একো নাজানিব। কিন্তু আকৌ যদি সার্বজনীন সন্দেহবাদ সত্য হয় তেনেহ'লে এই সন্দেহজনক দাবীটো সত্য হয় বুলিও কোনাৱে নাজানিব। সেইদৰে যদি সার্বজনীন সন্দেহবাদ

সত্য হয় তেনেহ'লে ইয়াৰ কোনো বিশ্বাসেই জনা আধাৰবাক্যৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত হ'ব নোৱাৰে। আনহাতে জ্ঞানৰ বিষয়ে আংশিক সন্দেহ বাদৰ মতে আমাৰ কিছুমান বিশেষ ক্ষেত্ৰতহে জ্ঞান নাথাকে, যেনে বেলেগ মনৰ বিষয়ে জ্ঞান, অতীতৰ বিষয়ে বা বাহ্যিক পৃথিৱীখনৰ বিষয়ে জ্ঞান ইত্যাদি। আমাৰ কিছুমান প্ৰকাৰৰ জ্ঞান থকাৰ বিষয়ে আংশিক সন্দেহবাদে নাকচ নকৰে। এনেকুৱা ধৰণৰ সন্দেহীয়ে আমাক সন্মতি প্ৰদান কৰে, উদাহৰণস্বৰূপে যে, আমি আমাৰ মানসিক স্তৰৰ আৰু কিছুমান সহজ যুক্তি-যুক্ত সত্যক জানিব পাৰো। সেই একেটা কথাই হয় প্ৰামাণিকতাৰ বিষয়ে সাৰ্বজনীন আৰু আংশিক সন্দেহবাদৰ ক্ষেত্ৰত। সেইবাবে যদি সাৰ্বজনীন সন্দেহবাদ সত্য হয় তেনেহ'লে ইয়াক বিশ্বাস কৰাত কোনো সঠিক নহ'ব। যদি সাৰ্বজনীন সন্দেহবাদ সত্য হয় তেনেহ'লে ইয়াক গ্ৰহণ কৰিবলৈ কাৰো একো ভাল যুক্তি নাথাকিব আৰু যিকোনো ধৰণৰ আধাৰ বাক্য যি ইয়াক সহায় কৰিব সেইবোৰ বিশ্বাস কৰাটো সঠিক ন'হব।

চিন্তা চৰ্চা কৰক ঃ ৯.১.

সন্দেহবাদৰ বিষয়ে আপোনাৰ নিজৰ মতামত কি? আলোচনা কৰক।

.....

সাৰ্বজনীন সন্দেহবাদ আৰু আংশিক সন্দেহবাদৰ মাজত পাৰ্থক্য কি? আলোচনা কৰক।

.....

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ তলত দিয়া বাক্য সমূহ শুদ্ধ নে অশুদ্ধ লিখক।

ক) সন্দেহবাদী বাক্যবোৰে সামৰণি মাৰে যে, আমি জানো বা আমি যেতিয়া বাহ্যিক পৃথিৱীখনৰ বা অতীতৰ বা বেলেগ মনবোৰৰ বিষয়ে যিকোনো বিশ্বাস কৰো তেতিয়া আমি সঠিক।

খ) কোনো ব্যক্তি বিচাৰৰ ওপৰত সন্দেহী নোহোৱাকৈও জ্ঞানৰ ওপৰত সন্দেহী হ'ব পাৰে ।

গ) আংশিক সন্দেহবাদে আমাৰ যিকোনো ধৰণৰ জ্ঞান থকাৰ কথাটো নাকচ কৰে।

ঘ) যদি বিচাৰৰ বিষয়ে সাৰ্বজনীন সন্দেহবাদ সত্য হয়, তেনেহ'লে কোনো ব্যক্তিয়ে বচনক বিশ্বাস কৰাটো সঠিক নহয়।

৯.৪. বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ সন্দেহবাদ

সাৰ্বজনীন সন্দেহবাদৰ লগত জড়িত বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ সম্প্ৰদায় দেখা যায়।

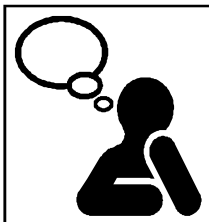
প্রথমতে পুৰণি Phrrhonian সন্দেহবাদদেখা যায় (Sexus Empiricus ৰ কামৰ লগত জড়িত) Phrrhonian সন্দেহবাদে কোনো দাবী নাকচ কৰিবলৈ বাক্যৰ পৰিবর্তে পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰে। দ্বিতীয়তে আছে Cartesian সন্দেহবাদ (ডেকার্টৰ লগত জড়িত)। এই প্রকাৰৰ সন্দেহবাদৰ গুৰুত্বপূর্ণ কথাটো হ'ল যে সংশয় প্রকল্পৰ ব্যৱহাৰ কৰি আমি সাধাৰণতে যিবোৰ কথা ভাবো সেইবোৰৰ ওপৰত সন্দেহ প্রকাশ কৰো। তৃতীয়তে আছে Humean সন্দেহবাদ (হিউমৰ কামৰ লগত জড়িত)। এই প্রকাৰৰ সন্দেহবাদে নিগমনাত্মক জ্ঞানৰ সীমাবদ্ধতাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰে।

৯.৪.১. Phrrhonian সন্দেহবাদ

হেলেনিষ্ট সকলৰ সময়ত Phrrhonian একপ্রকাৰৰ সন্দেহবাদৰ উদ্ভাৱন কৰিছিল। (The disciples of Phrrho of Elis, C 360-270 B.C.E) Phrrhonian ৰ প্রধান দাবী আছিল কোনো ব্যক্তিয়ে দার্শনিক তথ্যৰ উন্নতি সাধন কৰিব নালাগে, তেওঁলোকে ধাৰণা কৰিছিল যে জ্ঞান সম্ভৱপৰ হয় নে নহয় তেওঁলোকে নাজানে। Phrrhonian সন্দেহবাদৰ আটাইতকৈ বিখ্যাত হৈছে Setus Empericus. Phrrhonian ৰ মতে আমি জ্ঞানৰ বিষয়ে জানো বুলি দাবী কৰিব পাৰো যদিহে আমাৰ ওচৰত ইয়াক বিশ্বাস কৰিবলৈ সঠিক ভিত্তি থাকে, যেনেকৈ আমি ইয়াক ভাবো বা চাব পাৰো। কিন্তু আমি কেতিয়াও কোনো বস্তু যে আমাৰ পৰা স্বাধীন হ'ব পাৰে বুলি সজাগ নহও। আমি সদায় বস্তুবোৰ আমাৰ লগত কেনেকুৱা সমন্ধৰে জড়িত হয় সেই বিষয়েহে সজাগ হওঁ। গতিকে আমি কোনো এটা বস্তু আচলতে কেনেকুৱা এই বিষয়ে জানিব নোৱাৰো। উদাহৰণস্বৰূপে, যেতিয়া আমি কোনো এটা বস্তুৰ বিষয়ে ভাবো, তেতিয়া আমি সেই বস্তুটো এনেকুৱা কিছুমান গুণেৰে গঠিত বুলি ভাবো যিবোৰ আমি প্রত্যক্ষ কৰো। কিন্তু প্রশ্ন হয় যে বস্তুটোৰ কেৱল এইখিনি গুণেই আছে নে আন কিছুমান বেলেগ গুণো আছে যিবোৰ আমি নাজানো? এইটোও হ'ব পাৰে যে বস্তুটোৰ আমি দেখা গুণ বোৰতকৈ বহুত কম গুণ আছে। বস্তুটোৰ আচলতে কোনবোৰ গুণ আছে সেইটো নিশ্চিত কৰাৰ কোনো উপায় নাই। আমাৰ ইন্দ্রিয়বোৰেও আমাক ক'ব নোৱাৰে সঁচাকৈয়ে কোনবোৰ গুণ বস্তুটোত আছে আৰু কোনবোৰ নাই আৰু ইন্দ্রিয়বোৰে আমাক যিবোৰ ক'ব নোৱাৰে , মনেও সেইবোৰ ক'ব নোৱাৰে।

St. Augustine য়ে সার্বজনীন সন্দেহবাদক তিনিটা ভিত্তিত নাকচ কৰিছে। প্রথমতে সন্দেহবাদক নাকচ কৰিছে (non contradiction) বিৰোধবাধক নীতিৰ দ্বাৰা। এই নীতি অনুসৰি এটা বচন আৰু ইয়াৰ বিপৰীত বচনটো কেতিয়াও একেলগে সত্য হ'ব নোৱাৰে। যিকোনো এটাহে সত্য হ'ব পাৰে। 'এই লাঠিডাল বেঁকা', আৰু 'এইটো অসত্য যে এই লাঠিডাল বেঁকা' এই দুয়োটা বচন একেলগে সত্য হ'ব নোৱাৰে। গতিকে আমি

অন্ততঃ এইটো কথা জানিব পাৰো যে এজন মানুহ ওখ আৰু ওখ নহয় এই দুয়োটা একেলগে হ'ব নোৱাৰে। দ্বিতীয়তে, Augustine ধাৰণা কৰিছিল সন্দেহ কৰা কার্যটোৰ দ্বাৰা ব্যক্তি এজনৰ স্থিতিটো একেবাৰে নিশ্চিত ভাবে প্রকাশ কৰিছে, মই সন্দেহ কৰিছো এই কথাটোৰ পৰা ওলাই পৰিছে যে মই আছো। শেষত Augustine য়ে ধাৰণা কৰিছিল যে ইন্দ্রিয় প্রত্যক্ষই আমাক প্রাথমিক প্রকাৰৰ জ্ঞান দিয়ে। তেওঁৰ মতে, ইন্দ্রিয় প্রত্যক্ষত প্রবঞ্চনা হয় যেতিয়া কোনো ব্যক্তিয়ে 'দেখা কার্যকে বেছিকৈ সন্মতি প্রদান কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, পানীত সোমাই থকা লাঠি এডালে বেঁকা দেখাৰ ক্ষেত্রত, লাঠিডাল বেঁকা দেখা যায় যেতিয়া ই পানীৰ ভিতৰত সোমায়। আমি যদি অকল লাঠিডাল দেখাৰ ক্ষেত্রত সন্মত হওঁ আৰু কওঁ যে ই দেখাত বেঁকা, তেতিয়া আমি একা ভুল নকৰো। আমি যদি কওঁ লাঠিডাল আচলতে বেঁকা তেতিয়া আমাৰ ভুল হ'ব।

চিন্ত চর্চা কৰক ঃ ৯.২

Phrrhonian সন্দেহবাদী সকলে কৰা প্রধান দাবীটো কি? আলোচনা কৰক।

.....

.....

.....

কোনো এটা বস্তুৰ জ্ঞান বস্তুটো হিচাপে আৰু বস্তুটোৰ জ্ঞান আমাৰ লগত জড়িত এই দুয়োকে তুলনা কৰাটো সম্ভৱ নে? আলোচনা কৰক।

.....

.....

.....

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

২ নং প্রশ্ন ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক

ক)Phrrhonian সন্দেহবাদৰ নামাকৰণ কৰা হয়

.....

খ) Pyrrhonian সন্দেহবাদী সকলৰ আটাইতকৈ বিখ্যাত হৈছে

.....

গ) Augustine নে সন্দেহবাদক..... ভিত্তিত নাকচ কৰিছিল।

ঘ) প্রথম নীতিটো যাৰ ভিত্তিত Augustine য়ে সন্দেহবাদক নাকচ কৰিছিল সেই

নীতিটো হৈছে .....

ঙ) 'মই সন্দেহ কৰিছো' এই তথ্যটোৰ পৰা আপোনা আপুনি ওলাই পৰে যে 'মই .....

৯.৪.২. Cartesian সন্দেহবাদ

ঐতিহাসিক দিশৰ পৰা দুটা অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ সন্দেহবাদৰ ভিতৰত ডেকার্টৰ সন্দেহবাদ হৈছে অন্যতম আৰু আনটো হৈছে Pyrrhonian সন্দেহবাদ সকলো সন্দেহ কৰিব পৰা বস্তুৰ ক্ষেত্ৰত তেওঁৰ সন্দেহ বা সংশয়ৰ ধাৰণাটো সাৰ্বজনীন ভাৱে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰিব। ডেকার্টে তেওঁৰ 'Meditations' নামৰ গ্ৰন্থখনত সন্দেহবাদৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিছে। ডেকার্ট জড়িত আছিল জ্ঞানৰ সম্ভাৱনীয়তাৰ সম্পৰ্কে কিছুমান সংশয়জনক প্ৰশ্নৰ লগত। দৰাচলতে ডেকার্ট এজন সন্দেহবাদী নাছিল। আচলতে ডেকার্টৰ উদ্দেশ্য আছিল বিজ্ঞানৰ নিয়মমতে পৰিবেষ্টিত প্ৰকৃতি গঠন কৰিবলৈ যিটো অংকশাস্ত্ৰৰ দৰেই নিশ্চিত হ'ব। তেওঁৰ সংশয় বা সন্দেহবাদ আছিল পদ্ধতিগত। ইয়াক পদ্ধতিগত বুলি কোৱা হয় এই কাৰণেই যে ডেকার্টে নিশ্চয়তা অৰ্জনৰ পদ্ধতি হিতাপে সন্দেহবাদক ব্যৱহাৰ কৰিছিল। তেওঁ আৰম্ভ কৰিছিল সকলো বস্তুকে সন্দেহ কৰি। তেওঁৰ ধাৰণা আছিল যে যদি সকলোবোৰ বস্তু সন্দেহ কৰা হয়, তেনেহ'লে যিবোৰ বস্তু আৰু কেতিয়াও সন্দেহ কৰিব নোৱাৰাকৈ ৰৈ যায় সেইবোৰ নিশ্চয়কৈ সুনিশ্চিত হ'ব। তাৰপিছত তেওঁ অনুসন্ধান কৰিছিল যে এনেকুৱা কি আছে যি ইয়াক সুনিশ্চিত বনালে যে ইয়াক আৰু সন্দেহ কৰিব নোৱাৰি। ইয়াৰ পৰাই সম্ভৱত সুনিশ্চিত জ্ঞানৰ মাপকাঠিৰ উদ্ভৱ হ'ল। এই মাপকাঠিৰ দ্বাৰাই জুখিব পাৰি কোনবোৰ বস্তু সত্য আৰু কোনবোৰ বস্তুক সত্যতাই ঢুকি নাপায়।

প্ৰত্যেকটো বচনকে সন্দেহ কৰিবলৈ ডেকার্টে দুটা সন্দেহজনক প্ৰকল্পৰ ব্যৱহাৰ কৰিছিলঃ দুটা ধৰণৰ ভুলৰ সম্ভাৱনা, এটা হৈছে যিটো আমি জানো বুলি ভাবো তাৰ লগত অসামঞ্জস্যতা আৰু আনটো হৈছে যিটোক আমি আত্মগত ভাৱে সাধাৰণ পৰিৱেশৰ পৰা বেলেগ কৰিব নোৱাৰো। প্ৰথমটো হৈছে সপোন প্ৰকল্প (Dream Hypothesis) আৰু দ্বিতীয়টো হৈছে ভূত প্ৰকল্প (evil- demon hypothesis).

ইন্দ্ৰিয়ৰ দ্বাৰা পোৱা যিকোনো বস্তুকে কোনো ব্যক্তিয়ে সন্দেহ কৰিব পাৰে। কোনো বস্তুৰ প্ৰকৃতি সম্পৰ্কে ইন্দ্ৰিয়ই কেতিয়াবা আমাক প্ৰবঞ্চনা কৰে। কিন্তু ইয়াৰ পৰা আমি সামৰণি মাৰিব নোৱাৰো যে ইন্দ্ৰিয়ৰ পৰা আমি জ্ঞান পাব নোৱাৰো। কিয়নো আমি কিছুমান প্ৰত্যক্ষৰ উদাহৰণ পাওঁ, উদাহৰণস্বৰূপে মোৰ শৰীৰটো সম্পৰ্কে এই মুহূৰ্তত মোৰ যিটো জ্ঞান হৈছে, য'ত আমি আমাৰ জ্ঞানৰ বিষয়ে সন্দেহ কৰিব নোৱাৰো তেতিয়া আমি নাভাবো যে আমি প্ৰৱঞ্চিত হৈছো। কিন্তু ডেকার্টে কৈছিল সকলোবোৰ যি মই জানো মই এতিয়া সপোন দেখি আছো চাগে—এইটো হৈছে ডেকার্টৰ সপোন প্ৰকল্প। এইটো কথাও হ'ব পাৰে

যে প্রত্যক্ষিত অভিজ্ঞতা যিটো মোৰ এই মুহূর্তত হৈছে সেইটো সপোনৰ অভিজ্ঞতাও হ'ব পাৰে। প্রথম দৃষ্টিত লক্ষ্য কৰিলে এইটো সহজতে অপ্রমাণিত হ'ব। কিন্তু এইটো অতি সাৱধানেৰে লক্ষ্য কৰা হওক, মই সপোন দেখি আছো নে নাই সেইটো জানিবলৈ নিজকে খুচি চালো। কিন্তু ইয়াৰ পিছত উত্থাপিত প্রশ্নটো হ'ল যে মই যে নিজকে খুচি চোৱা বুলি মই সপোন দেখি আছো নেকি। মই সাৰে আছো বুলি যিটো মোৰ অভিজ্ঞতা এই মুহূর্তত হৈছে সেইটো চাগে এটা সপোন অভিজ্ঞতা। মোৰ অভিজ্ঞতাবোৰ যে সপোন নহয়, আচল অভিজ্ঞতা, এই বিষয়ে কোনো প্রমাণ নাই। মোৰ সন্মুখত থকা যিবোৰ বস্তু মই দেখি আছো সিহঁতৰ মোৰ মনৰ বাহিৰে স্থিতি আছে বুলি একোৱে মোক ক'ব নোৱাৰে।

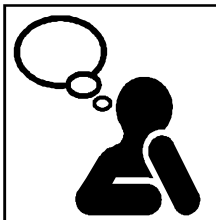
কিন্তু সপোন প্রকল্পটো কিছুমান ক্ষেত্রত ব্যৱহাৰ কৰিব নোৱাৰি। এইটো যুক্তি আগবঢ়াব পাৰি যে যদিও মই সপোন দেখি আছো, তথাপিও আৰু বহুতো ধৰণৰ বস্তু আছে যিবোৰ সন্দেহ কৰিব নোৱাৰি। উদাহৰণস্বৰূপে, ব্যক্তি এজনে সপোন দেখি থাকিলেও সন্দেহ কৰিব নোৱাৰে যে দুই আৰু তিনি লগ হৈ পাঁচ হয়, এটা আয়তৰ চাৰিটা ফালতকৈ বেছি হ'ব নোৱাৰে। এই বচনবোৰ নিশ্চিত বচন। আন কথাত ক'বলৈ হ'লে এই বচনবোৰ সংশয় কৰিব নোৱাৰি যেনেকৈ আন কিছুমান 'আকস্মিক ধাৰণা'ক (ইন্দ্রিয়ৰ দ্বাৰা সংগ্রহিত) সংশয় কৰিব পাৰি। কোনোৱে ক'ব পাৰে যে অভিজ্ঞতা বাদী বচনবোৰ সন্দেহযুক্ত, কিন্তু বিশ্লেষণাত্মক বচনবোৰ সন্দেহযুক্ত নহয়। কিন্তু কেতিয়াবা এনেকুৱা ধৰণৰ বিশ্লেষণাত্মক বচনকো সন্দেহ কৰিব পাৰি। কিছুমান বচন যিবোৰ আগতে একেবাৰে নিশ্চিত হিচাপে মই দেখা পাইছিলো পিছত গৈ অসত্য হোৱা দেখা যায়। গতিকে এইবোৰ ক্ষেত্রতো এই বচনবোৰ পিছত অসত্য হোৱাৰ সম্ভাৱণীয়তা থাকে। কিয়নো এইটো সম্ভৱপৰ হ'ব পাৰে যে এটা ভুৱা বা প্রৱঞ্চিত আৰু শক্তিশালী বুদ্ধি এটাই মোক এনেদৰে চলাইছে যে মই কিছুমান বচনক একেবাৰে নিশ্চিত বুলি ভাবো যিবোৰ পিছত গৈ অসত্য হৈ পৰে। এইটোৱে হৈছে ডেকার্টৰ ভূত প্রকল্প। (evil-demon hypothesis).

এই দুটা সন্দেহবাদজনক প্রকল্পৰ সাধাৰণ অভিজ্ঞতাৰ লগত সামঞ্জস্য নাছিল আৰু ডেকার্টে এই বিষয়ে জানিছিল। ডেকার্টে আচলতে এইটোৱেই দেখুৱাব বিচাৰিছিল ডেকার্ট এনেকুৱা ধৰণৰ যথার্থতা বা নিশ্চয়তাক বিচাৰিছিল যিয়ে সন্দেহজনক প্রকল্পৰ দ্বাৰা প্রদর্শিত অসত্যৰ সম্ভাৱণীয়তাৰ পৰা হাত সৰুৱাব পাৰে। এই দুটা সম্ভাৱণীয়তাৰ বিপৰীতে ডেকার্টে জনা সকলো সকলোবোৰ বস্তু পৰীক্ষা কৰিব বিচাৰিছিল, অকলে বা একেলগে। যেতিয়া এনেকুৱা কৰিলে তেতিয়া তেওঁ বিচাৰি পালে একমাত্র এটা বস্তুৰ বাহিৰে বাকী সকলো বোৰ বস্তুকে তেওঁ সন্দেহ কৰিব পাৰে যিবোৰ তেওঁ এতিয়ালৈকে নিশ্চিত বুলি ভাবিছিল, তেওঁ বিচাৰি পালেতেওঁ সকলো বস্তুকে সন্দেহ কৰিব পাৰে। কিন্তু সন্দেহ কৰিব নোৱাৰা সত্যটো হৈছে, 'মই চিন্তা কৰো, গতিকে মই আছো'—Cogito ergo sum. ডেকার্ট'ৰ মতে কোনো ব্যক্তিয়ে সকলো বস্তু সন্দেহ কৰিব পাৰে। কিন্তু চিন্তা কৰিব পৰা ব্যক্তি হিচাপে

কাৰোবাৰ অস্তিত্বক সন্দেহ কৰাটো অসম্ভল, কিয়নো সন্দেহ কৰা মানে হৈছে চিন্তা কৰা আৰু চিন্তা কৰা মানে হৈছে অস্তিত্ব থকা। ডেকার্টে ইয়াৰ দ্বাৰা বুজাব খুজিছিল যে আত্মা বা নিজে যি নিজৰ অস্তিত্বক সন্দেহ কৰে তাৰ অস্তিত্ব থাকে। ডেকার্টে এই একমাত্ৰ সন্দেহ কৰিব নোৱাৰা সত্যটোক পৰীক্ষা কৰি জানিব বিচাৰিছিল কিহে ইয়াৰ নিশ্চয়তাক সহায় কৰে আৰু বিচাৰি পাইছিল যে, এই বচনটোৰ 'যথার্থতা আৰু নিশ্চয়তাই ইয়াক সন্দেহৰ পৰা দূৰত ৰাখে। ডেকার্টে নিজৰ অস্তিত্বৰ যথার্থতাত নিশ্চিত সত্যৰ এটি গুৰুত্বপূর্ণ বৈশিষ্ট্য বিচাৰি পাইছিল। তেওঁৰ নিজৰ অস্তিত্বৰ নিচিনাকৈ যিকোনো বস্তু যদি স্পষ্ট আৰু ফট্‌ফটীয়া ভৱে প্ৰকাশিত হয় তেন্তে সেইবোৰ বস্তু নিশ্চিত আৰু যথার্থ হ'ব।

ডেকার্টৰ নিশ্চয়তাৰ সমস্যা আৰু জ্ঞানৰ বিষয়ে আলোচনা হৈছে বুদ্ধি বাদৰ বৈশিষ্ট্য। তেওঁ লোকৰ মাজত যেনেকুৱা ধৰণৰ পার্থক্য নাথাকক কিয় বুদ্ধিবাদী সকলে মানি লৈছিল যে, ইন্দ্ৰিয় অভিজ্ঞতা বিশ্বাস যোগ্য নহয় আৰু নিশ্চিত জ্ঞান আহৰণ কৰিব পাৰি শুদ্ধ যুক্তিৰ প্ৰয়োগৰ দ্বাৰাহে। ডেকার্টে নিশ্চয়তাক বস্তুগত আৰু আত্মগত এই দুয়োটা ক্ষেত্ৰতে আৱিস্কাৰ কৰিব বিচাৰিছিল। যেতিয়া তেওঁ অস্তিত্বক চিন্তাৰ লগত সমান কৰিছিল তেতিয়া তেওঁ নিশ্চয়তাৰ দাবী কৰিছিল বস্তুগত দিশৰ পৰা। সেইদৰে আত্মগত নিশ্চয়তাৰ উদাহৰণস্বৰূপে 'যথার্থতা আৰু স্পষ্টতাক মাপকাঠি হিচাপে গ্ৰহণ কৰিব পাৰি। কিন্তু দুর্ভাগ্যবশত ডেকার্টে নিজে আগবঢ়োৱা cogito ergo sum ৰ ব্যাখ্যাটোৱেই হৈছে দ্বৈতার্থক। যদি 'cogito' ক অনুমান হিচাপে ধৰা হয় তেন্তে এইটো কব পাৰি যে ই দোষ কৰে আৰু এই দোষটো হৈছে এটি বৃত্তৰ ভিতৰত যুক্তি তর্ক কৰা (arguing in a circle) 'মই আছো, 'মই' টোক আগতেই অনুমান কৰা হৈছে 'মই চিন্তা কৰো' ৰ 'মই' টোত।

ডেকার্টে কৈছে যে যেতিয়ালৈকে তেওঁ চিন্তা কৰি আছে তেতিয়ালৈকে cogito ৰ নিশ্চয়তা আছে। কিন্তু কেতিয়াবা কিছুমান ক্ষেত্ৰত তেওঁ চিন্তা কৰি নাথাকে। তেওঁ কিবা নিশ্চয়তা প্ৰদান কৰিব পাৰে নেকি যে সেই সময়ত তেওঁৰ এজন চিন্তা কৰিব পৰা ব্যক্তি হিচাপে অস্তিত্ব থাকিব? এই ক্ষেত্ৰত ডেকার্টে কোনো স্পষ্ট ব্যাখ্যা আগবঢ়োৱা নাই।

চিন্তা চর্চা কৰক ঃ ৯.৩

ডেকার্টক এজন সন্দেহবাদী হিচাপে অভিহিত কৰিব পাৰিনে? আলোচনা কৰক।

.....

.....

.....

.....

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

৩ নংপ্রশ্ন ঃ তলত দিয়া বাক্যসমূহ সত্য নে অসত্য কোৱা ঃ

ক) ডেকার্টে সন্দেহবাদৰ বিষয়ে তেওঁৰ 'Meditations' নামৰ গ্রন্থখনত আলোচনা কৰিছিল। (সত্য/অসত্য)

খ) ডেকার্টৰ উদ্দেশ্য আছিল প্রকৃতিৰ সন্মিলিত বিজ্ঞানৰ গঠন কৰিবলৈ যিটো অংকশাস্ত্রৰ দৰেই নিশ্চিত হ'ব (সত্য/অসত্য) লিখক।

গ) ইন্দ্রিয়ৰ পৰা পোৱা যিকোনো বস্তুক কোনেও সন্দেহ কৰিব নোৱাৰিব। (সত্য/অসত্য)

ঘ) 'Cogito ergo sum' মানে 'মই চিন্তা কৰো', গতিকে মই আছো' (সত্য/অসত্য)

৯.৪.৩. হিউমৰ সন্দেহবাদ

হিউম হৈছে বিখ্যাত দার্শনিক সকলৰ ভিতৰত অন্যতম যিয়ে সন্দেহবাদৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াইছে। (Treatise On Human Nature, An Enquiry Concerning Human Understanding). তেওঁৰ সন্দেহবাদৰ এটা গুৰুত্বপূর্ণ কথা হ'ল যে এইটো সন্দেহবাদ আগমনৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত জ্ঞানৰ সীমাবদ্ধতাৰ ধাৰণাৰে পৰিচালিত। হিউমৰ মতে আগমনৰ যুক্তিবোৰ প্রমানযোগ্য নহয় আৰু প্রধান সমস্যাটো হ'ল কেনেকৈ আমি অবৃত্তীয় বা প্রশ্নৰ অৱতাৰণা নকৰা প্রামাণিকতা আমাৰ ব্যৱহাৰৰ বাবে পাব পাৰে। ডেকার্টৰ সময়ৰ দিনৰ পৰাই বহুতো দার্শনিকে অংকশাস্ত্রৰ বচন আৰু অভিজ্ঞতাবাদী পৃথিৱীখনৰ বাক্যসমূহৰ মাজত পার্থক্য নির্ণয় কৰিছিল। এই বচন সমূহক হিউমে যথাক্রমে প্রত্যয় সম্বন্ধ আৰু তথ্য সম্বন্ধীয় ঘটনা বুলি অভিহিত কৰিছিল। প্রথম প্রকাৰৰ বচনে সংখ্যা বা জ্যামিতিৰ চিত্রৰ মাজৰ সম্বন্ধ প্রকাশ কৰিছিল। হিউমৰ মতে এই বচনসমূহ স্বতঃসিদ্ধ বা নির্দেশাত্মক ভাবেই নিশ্চিত। চিন্তাৰ বিশ্লেষণৰ দ্বাৰাই সিহঁতৰ সত্য আবিস্কাৰ কৰিব পাৰি। পৃথিৱীৰ কোনো বস্তুৰ ওপৰত সিহঁত নির্ভৰশীল নহয়। কিন্তু তথ্যৰ ঘটনাবোৰ সিহঁতৰ পৰা অলপ বেলেগ। প্রথমতে, আমি সিহঁতক একো বিৰোধিতা নোহোৱাকৈ নাকচ কৰিব পাৰো। (কিন্তু দুই আৰু দুই লগ হৈ যে চাৰি হয় এইটো আমি নাকচ কৰি নোৱাৰো।) দ্বিতীয়তে সিহঁতৰ সত্যতাটো কার্য্য-কাৰণ সম্বন্ধৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত যেন লাগে। কিন্তু কেনেদৰে আমি কার্য্য আৰু কাৰণৰ জ্ঞানত উপনীত হম? হিউমৰ মতে এই সত্যটো অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰাই পাব পাৰি, আৰু অভিজ্ঞতা পূর্ব যুক্তিৰে পাব নোৱাৰি। এইটো সত্য যে আমি কিছুমান সাধাৰণ কার্য্যৰ বিপৰীতে কিছুমান বিশেষ কাৰণ পাব পাৰো। উদাহৰণস্বৰূপে, মধ্যাকর্ষণ শক্তি (gravity) কিন্তু মানুহৰ একে

অনুসন্ধিৎসাই এই নীতিবোৰৰ বিষয়ে অনুসন্ধান নকৰে। তেনেহলে অভিজ্ঞতাত পোৱা সিদ্ধান্ত সমূহৰ ভিত্তিটো কি? অতীতত পোৱা কার্য্য আৰু কাৰণৰ একেলগৰ সম্বন্ধটো ভবিষ্যতেও একেলগে পোৱা যাব বুলি কৰা অনুমানটো কিহে বিচাৰ কৰে? ইয়াৰ লগত জড়িত থকা উদ্দেশ্যটো নির্দেশণাত্মক নহয়, মানে ইয়াত কোনো যুক্তি নাই। ই স্বঃঅনুভূতিৰ দ্বাৰা অনুমানিতও নহয়। একমাত্র উপায়টো হৈছে যে আমি ধৰি লব লাগিব যে ভবিষ্যতৰ অতীতৰ লগত সাদৃশ্য আছে। এটি বৃত্তৰ ভিতৰত তর্ক নকৰাকৈ কেনেকৈ আমি এই বিষয়ে উপনীত হব পাৰিম? এটা মূর্ত (concrete) উদাহৰণ লোৱা হ'ল ঃ অনুমান কৰা হ'ল যে, এটা বস্তু যেনে ব্রেড, ইয়াৰ কিছুমান গুণ আছে যেনে, ৰং, ওজন ইত্যাদি। ইত্যাদি ইয়াৰ 'গোপন শক্তি' আছে, ই আমাক পুষ্টি দিয়ে। যিহেতু অতীতত কার্য্যটো (গোপন শক্তি) এটা বিশেষ কাৰণ (পুষ্টি সাধনৰ) দ্বাৰা পৰিচালিত হৈছিল গতিকে আমি যুক্তি আগবঢ়াব পাৰো যে ব্রেড খালে ভবিষ্যতেও আমাৰ পুষ্টি সাধন হ'ব। যদি আমি কও যে প্রত্যয়ৰ সম্বন্ধ ইয়াত নিহিত হৈ থকা নাই তেনেহলে কোনো বিৰোধিতা কৰা নহ'ব। আমি যদি দাবী কৰো যে আমি জানো যে যেতিয়া আমি ব্রেড খাম ই আমাক পুষ্টি সাধন কৰিব, এইটো এই কাৰণেই যে সামান্যবচন "সকলো ধৰণৰ ভবিষ্যতৰ কার্য্য আৰু কাৰণৰ সংযোজনটোৰ অতীতৰ ক্যর্য্য আৰু কাৰণৰ সংযোজনৰ লগত সাদৃশ্য আছে" ৰ সত্যটো আমি অনুমান কৰি লও। কিন্তু এই বিষয়ে প্রশ্নৰ অৱতাৰণা নকৰাকৈ কেনেকৈ জানিব পাৰি? সেই কাৰণে হিউমে কৈছে যে আমি নাজানো যে ভবিষ্যতৰ অতীতৰ লগত সাদৃশ্য আছে। আমাৰ মাত্র বিশ্বাসহে আছে।

হিউমৰ মতে কার্য্য আৰু কাৰণৰ মাজৰ অনিবার্য্য সম্বন্ধ বা শক্তিৰ বিষয়েও আমাৰ কোনো অর্ন্তজ্ঞান নাই। অনিবার্য্য সম্বন্ধৰ বিষয়ে আমাৰ ধাৰণাটো কল্পনা আৰু ঘটনা সৰবৰাহৰ এক ৰূপতাৰ অভিজ্ঞতাৰ পৰা সংগ্রহ কৰা হৈছে।

হিউমে সামৰণি মাৰিছিল যে গণিতৰ বচনৰ বিষয়ে, নিগমণাত্মক অনুমানৰ দ্বাৰা সংগ্রহ কৰা কিছুমান বাক্যৰ আৰু বিজ্ঞানৰ লগত যিবোৰ সামান্য তথ্যৰ লগত জড়িত, এইবোৰৰ বিষয়ে আমাৰ জ্ঞান হ'ব পাৰে। এইদৰে তেওঁ ঈশ্বৰতত্ব, নীতিশাস্ত্র, নন্দনতত্ব আৰু পৰ বিজ্ঞানে জ্ঞানৰ এটি বৈধ ক্ষেত্র অধিকাৰ কৰি থকাৰ সম্ভাৱনীয়তাক নাকচ কৰিছে।

তেওঁৰ যুক্তিবোৰৰ দ্বাৰা উপনীত হোৱা সিদ্ধান্তত হিউম নিজেও সন্তুষ্ট নাছিল। তথাপিও হিউমৰ সন্দেহবাদক উৎকৃষ্ট মানবিশিষ্ট যুক্তিৰ উদাহৰণ হিচাপে গ্রহণ কৰা হয়। হিউমে প্রথমতে প্রাৰম্ভিক (Antecedent) আৰু সিদ্ধান্তগত (consequent) এই দুই প্রকাৰৰ সন্দেহবাদৰ মাজত পার্থক্য নির্ণয় কৰিছিল। প্রথমবিধ সন্দেহবাদৰ ক্ষেত্রত আমি প্রথমতে সকলো বস্তুকে সন্দেহ কৰিবলৈ লও আৰু তাৰপিছত কিছুমান নিশ্চিত, ভুলৰ সম্ভাৱনা নথকা মাপকাঠি বিচাৰো যিয়ে জ্ঞানৰ ভিত্তি প্রদান কৰিব পাৰে। ডেকার্টৰ ক্ষেত্রত এইটো হৈছে 'cogito' । হিউমৰ সন্দেহবাদ হৈছে সিদ্ধান্তগত সন্দেহবাদ, যিয়ে মানুহৰ

যুক্তি-বুদ্ধিৰ বিশ্বাসযোগ্যতাৰ এটি পুংখানুপুংখ পৰীক্ষা কৰিছিল। কিন্তু কাৰোবাৰ সন্দেহবাদ প্ৰাৰম্ভিক ধৰণৰ বা সিদ্ধান্তগত ধৰণৰ যিয়েই নহওক কিয় হিউমে অত্যাধিক মাত্ৰাৰ সন্দেহবাদ নাকচ কৰিছিল, যিটোক তেওঁ স্বধ্বংসকাৰী বুলি অভিহিত কৰিছিল। হিউমে এই সকল দাৰ্শণিকৰ অৱস্থাৰ বিষয়ে সজাগ আছিল যিসকলে তেওঁলোকৰ যুক্তিগত সিদ্ধান্তত উপনীত হবলৈ তেওঁৰ অনুমান যুক্তি অনুসৰণ কৰিছিল। হিউমে চিন্তা কৰিছিল সন্দেহবাদৰ বিষয়ে কোনো সন্তোষজনক উত্তৰ পোৱা নাযায়। কিন্তু অধ্যয়নৰ পৰিসৰৰ বাহিৰত ইয়াক আওঁকাণ কৰিব পৰা যায়। সংশয়বাদী সকলেও সাধাৰণ মানুহৰ নিচিনাকৈ একেলগে খোৱা-বোৱা কৰে, পাশাখেল খেলে, বার্তালাপ কৰে আৰু বন্ধু সকলৰ লগত স্ফুর্তি কৰে। কিন্তু এইবোৰ আমোদ-প্ৰমোদৰ পিছত যেতিয়া দার্শনিক চিন্তা-ধাৰালৈ গুচি আহে তেতিয়া এইবোৰ ঠাণ্ডা, অবিশ্বাসী আৰু হাস্যকৰ হৈ পৰে। হিউমে বিশ্বাস কৰিছিল যে যদিও সন্দেহবাদক অতি বিশ্বাসযোগ্য যুক্তিৰে সৈতে প্ৰস্তুত কৰা হয় তথাপিও আমি সন্দেহবাদক মিছা বুলি বিশ্বাস কৰিব লাগিব। বাহিৰা কিছুমান বস্তুৰ অস্তিত্বৰ বিষয়ে, আত্মাৰ বিষয়ে প্ৰাকৃতিক সচাঁ কার্য্যকৰণৰ সম্বন্ধৰ বিষয়ে আমাৰ কিছুমান স্বঃতস্ফুর্ত বা প্ৰাকৃতিক বিশ্বাস থাকে, সেইবোৰ বস্তু আমি আমাৰ দৈনন্দিন জীৱনৰ বাবে বিশ্বাস কৰিবলগীয়া হয়। কিন্তু হিউমৰ মতে এইক্ষেত্ৰত আমি কিছুমান সম্ভাৱনীয়তাৰ মুখা-মুখি হওঁ। সঁচা অর্থত কবলৈ হলে আমাৰ কোনো ধৰণৰ জ্ঞান নাই। ইয়াৰ কাৰণটো এইটোৱে হ'ল যে হিউমে বিশ্বাসক যুক্তিৰ দ্বাৰা পৰিচালিত নহয় বুলি কৈছিল, তাৰ পৰিবর্তে আমাৰ প্ৰাকৃতিক অনুভূতিৰ ফল বুলি অভিহিত কৰিছিল।

চিন্তা চর্চা কৰক ঃ ৯.৪

প্ৰাৰম্ভিক সন্দেহবাদ বুলিলে কি বুজে? নিজৰ মতামত লিখক।

: .....

অগ্ৰগতিৰ নিৰীক্ষণ

৪ নং প্ৰশ্ন ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক।

(ক) হিউমৰ সন্দেহবাদৰ এটি গুৰুত্বপূর্ণ তত্ব হৈছে যে এইটো জ্ঞানৰ সীমাবদ্ধতাৰ ধাৰণাৰে পৰিচালিত হয় যিটো ———— ভিত্তিত প্ৰতিষ্ঠিত।

(খ) হিউমৰ মতে ———————— বোৰ স্বতঃস্ফূর্ত ভাবে বা নির্দেশণাত্মক ভাবে নিশ্চিত।

(গ) ঘটনাৰ তথ্যৰ সত্যতা বিচাৰি পোৱা যায় ———————— সম্বন্ধৰ ওপৰত।

(ঘ) হিউমৰ মতে আমাৰ অন্তজ্ঞান নাই কার্য্য আৰু কাৰণ শক্তি বা ———————— বিষয়ে।

(ঙ) হিঁউমে বিশ্বাসক ———————— ফল বুলি অভিহিত কৰিছিল, তাৰ পৰিবর্তে যুক্তিৰ দ্বাৰা পৰিচালিত নহয় বুলি কৈছিল।

৯.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো

- সাধাৰণতে আমি সন্দেহবাদী বুলিলে এনেকুৱা এজন ব্যক্তিক বুজাও যি সহজতে পতিয়ান নাযায় আৰু যিবোৰ দাবী ভালদৰে বিচাৰি পোৱা নাযায় সেইবোৰকে সন্দেহ কৰে। সন্দেহবাদ এই শব্দটো দর্শনৰ এটি চিন্তাৰ সম্প্রদায়ক বুজাবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হয় যাৰ উৎপত্তি হৈছিল পুৰণি গ্রীছত।
- সন্দেহবাদ বিভিন্ন আকাৰত দেখা যায়। জ্ঞানৰ বিষয়ে সন্দেহবাদ আৰু অৱধাৰণাৰ বিষয়ে সন্দেহবাদৰ মাজত আমি পার্থক্য নির্ণয় কৰিব পাৰো। জ্ঞানৰ বিষয়ে সন্দেহবাদে মানুহৰ আছে বা মানুহৰ জ্ঞান থাকিব পৰা সম্ভাৱনীয়তাক নাকচ কৰে। অৱধাৰণাৰ বিষয়ে সন্দেহবাদে মানুহৰ কিছুমান বস্তুৰ বিষয়ে জ্ঞান থাকিব পৰাৰ সম্ভাৱণীয়তাক নাকচ কৰে।
- আমি আকৌ সার্বজনীন সন্দেহবাদ আৰু আংশিক সন্দেহবাদৰ মাজত পার্থক্য নির্ণয় কৰিব পাৰো। জ্ঞানৰ বিষয়ৰ সার্বজনীন সন্দেহবাদে আমাৰ যিকোনো ধৰণৰ জ্ঞান থকাৰ ধাৰণাটোক নাকচ কৰে। ইয়াৰ বিপৰীতে জ্ঞানৰ বিষয়ে আংশিক সন্দেহবাদে ধাৰণা কৰে যে আমাৰ কিছুমান বিশেষ ক্ষেত্রৰ বিষয়েহে জ্ঞান থাকিব নোৱাৰে বা নাথাকে, যেনে, বেলেগ মন, অতীত, বাহ্যিক পৃথিৱীখনৰ বিষয়ে থকা জ্ঞান।
- Phrrhonian সন্দেহবাদে জ্ঞানৰ বিষয়ে কোনো দাবীক নাকচ কৰিবলৈ যুক্তিৰ পৰিবর্তে পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰে। Phrrhonian ৰ মতে আমি জ্ঞানৰ বিষয়ে দাবী কৰিব পাৰো যদিহে বস্তুটো আমি যেনেদৰে বিশ্বাস কৰো বা যেনেদৰে ভাবো বা যেনেদৰে প্রত্যক্ষ কৰো তাৰ ভাল ভিত্তি থাকে। কিন্তু কোনো বস্তু আমাৰ পৰা স্বতন্ত্র নেকি সেই বিষয়ে আমি কেতিয়াও সজাগ নহওঁ। যিবোৰ বস্তু আমাৰ সম্বন্ধলৈ আহে আমি সেইবোৰৰ বিষয়েহে সজাগ হওঁ। গতিকে আমি বস্তুটো আচলতে কি জানিব নোৱাৰো।
- ডেকার্টে সন্দেহবাদক নিশ্চয়তা অর্জনৰ পদ্ধতি হিচাপেহে ব্যৱহাৰ কৰিছিল। তেওঁ আৰম্ভ কৰিছিল সকলো বস্তুৰ সন্দেহৰ দ্বাৰা। তেওঁৰ ধাৰণা আছিল যে যদি সকলোবোৰ বস্তু সন্দেহ কৰা হয়, তেনেহলে যিবোৰ বস্তু আৰু সন্দেহ কৰিব নোৱাৰাকৈ বৈ যায় সেইবোৰ নিশ্চয় একেবাৰে নিশ্চিত হ'ব। তাৰপিছত তেওঁ অনুসন্ধান কৰিছিল এনেকুৱা কি আছে যি একেবাৰে নিশ্চিত আৰু যাক সন্দেহ কৰিব নোৱাৰি। ইয়াৰ পৰাই তেওঁৰ নিশ্চয়তাৰ মান দণ্ড প্রকাশ পাইছিল। এইটো

মানদণ্ডৰ দ্বাৰাই তেওঁ কিবোৰ বস্তু সত্য হিচাপে গ্ৰহণ কৰিব পাৰি আৰু কিবোৰ বস্তু সত্য নহয় সেইবোৰ জুখি চাইছিল।

- হিউমৰ সন্দেহবাদ আগমনাত্মক জ্ঞানৰ সীমাবদ্ধতাৰ ধাৰণাৰে পৰিচালিত হৈছিল। নিগমনৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত জ্ঞানৰ সীমাবদ্ধতাৰ ধাৰণাৰ উদ্দেশ্যৰে এইটো পৰিচালিত হৈছিল। হিউমৰ মতে আগমনৰ যুক্তিবোৰ কেতিয়াও বিচাৰ কৰিব নোৱাৰি আৰু মুখ্য সমস্যাটো হ'ল কেনেকৈ আমাৰ কোনো দোষ নোহোৱাকৈ বা কোনো প্ৰশ্ন উত্থাপন নোহোৱা বিচাৰ ইয়াৰ ব্যৱহাৰৰ বিষয়ে হ'ব পাৰে। কিন্তু বাহ্যিক বস্তুৰ অস্তিত্বৰ বিষয়ে, ব্যক্তিত্ব বিষয়ে আৰু প্ৰকৃতিত থকা সচাঁ কাৰ্য্যকাৰণ সম্পৰ্কৰ বিষয়ে আমাৰ প্ৰাকৃতিক বা অন্তৰ্জ্ঞান বিশ্বাস থাকে। দৰাচলতে, হিউমৰ মতে আমি ইয়াত সম্ভাৱনীয়তাৰ লগত চুক্তি কৰিছো, কঠোৰ দৃষ্টিভংগীৰ দিশৰ পৰা আমাৰ জ্ঞান নাই।

৯.৬ অধিক জানিবলৈ

১) পুজাৰী ড° বন্দনা (২০১৩), পাশ্চাত্য দৰ্শনৰ ইতিহাস। ষ্টুডেণ্টচ্ ষ্টোৰ, গুৱাহাটী।

২) ভট্টাচাৰ্য্য ড° জ্যোৎস্না, (২০১০) দৰ্শনৰ পৰিচয়, পাশ্চাত্য দৰ্শন, গুৱাহাটী।

৩) Descartes, R (1975) The philosophical writings of Descartes, (Ed.) J. Conningham, R. Stoodhoff, and D. Murdoch, Cambridge; Cambridge University Press.

৪) Fogelian, R (1994), Pyrrhonian Reflections on knowledge and Justifications, Oxford: Oxford University Press.

৫) Hume D, Enquiry Concerning Human Understanding and concerning the Principles of Morals, (ed.) P. Nidditch, Oxford : Clarendon Press.

৬) Kant Immanual, (1929), Critique of Pure Reason, trans, Norman kemp Smith, New York; St. Martin's Press.

৭) Dicker, Georges, (2004), Kant's theory of Knowledg; an analytic introduction, Oxford University Press.

৮) Guyer, Paul (ed) (2006), The Cambridge Companion to Kant and Modern Philosophy, Cambridge University Press.

৯.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন ১ উত্তৰ ঃ(ক) মিছা, (খ) সঁচা, (গ) মিছা, (ঘ) সঁচা

প্রশ্ন ২ উত্তৰ ঃ(ক) Pyrrho/Elis, (খ) Sexus Empiricus, (গ) তিনিটা, (ঘ) non-contradiction (বিৰোধবাধক নীতি), (ঙ) am (মই হয়)

প্রশ্ন ৩ উত্তৰ ঃ(ক) হয়, (খ) হয়, (গ) নহয়, (ঘ) নহয়।

প্রশ্ন ৪ উত্তৰ ঃ(ক) আগমন, (খ) ধাৰণাৰ সম্বন্ধ, (গ) কার্য্য আৰু কাৰণ, (ঘ) অনিবার্য্য সম্বন্ধ, (ঙ) প্রাকৃতিক অনুভূতি।

৯.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

(ক) অতি চমু প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ ঃ Pyrrhonian সন্দেহবাদ বুলিলে কি বুজে?

প্রশ্ন ২ ঃ সন্দেহবাদৰ সংজ্ঞা দিয়ক

প্রশ্ন ৩ ঃ সার্বজনীন সন্দেহবাদ কি?

প্রশ্ন ৪ ঃ সন্দেহবাদৰ বিভিন্ন ধৰণৰ প্রকাৰবোৰ কি কি?

প্রশ্ন ৫ ঃ 'Meditations' নামৰ গ্রন্থখন কোনে লিখিছে?

প্রশ্ন ৬ ঃ ডেকার্টে আগবঢ়োৱা সন্দেহজনক প্রকল্প দুটা কি কি?

প্রশ্ন ৭ ঃ 'Cagito ergo sum' ৰ অর্থ লিখক।

প্রশ্ন ৮ ঃ Essay Concerning Human Understanding গ্রন্থখনৰ লিখক কোন?

(খ) চমু প্রশ্ন (১০০-১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১ ঃ সন্দেহজনক প্রকল্প কি? চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ২ ঃ প্রাৰম্ভিক সন্দেহবাদ আৰু সিদ্ধান্তগত সন্দেহবাদৰ মাজত কিবা পার্থক্য বিচাৰি পোৱা নেকি? চমুকৈ আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ সার্বজনীন সন্দেহবাদ আৰু অংশিক সন্দেহবাদৰ মাজৰ পার্থক্যবোৰ কি কি? চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ৪ ঃ ছেণ্ট অগষ্টাইনে (St. Angustine) সার্বজনীন সন্দেহবাদক নাকচ কৰাৰ ভিত্তি তিনিটা কি কি? চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ৫ ঃ হিউমৰ সন্দেহবাদৰ বিষয়ে চমু টোকা লিখক।

(গ) দীঘল প্রশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখা)

প্রশ্ন ১ ঃ সন্দেহবাদ বুলিলে কি বুজে? আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ২ ঃ বিভিন্ন প্রকাৰৰ সন্দেহবাদৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ সন্দেহবাদ কি? Cartesian সন্দেহবাদৰ মতামত সমূহ ব্যাখ্যা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১০ ঃ বিচাৰবাদ

অধ্যায় গাঁথনি

১০.১ উদ্দেশ্য

১০.২ পৰিচয়

১০.৩ বিচাৰবাদ কি?

১০.৪ জ্ঞানৰ প্ৰকাৰ আৰু অৱধাৰণাৰ প্ৰকাৰৰ সম্বন্ধে কাণ্টৰ প্ৰাথমিক স্বীকাৰোক্তি

১০.৫ জ্ঞানৰ প্ৰকাৰ

১০.৫.১ অভিজ্ঞতা পূৰ্ব জ্ঞান (Apiori knowledge)

১০.৫.২ অভিজ্ঞতা প্ৰসূত জ্ঞান বা প্ৰত্যক্ষোত্তৰ জ্ঞান (A posteriori knowledge)

১০.৬ অৱধাৰণৰ প্ৰকাৰ (kinds of judgement)

১০.৬.১.বিশ্লেষক অৱধাৰণা (Analytic Judgement)

১০.৬.২.সংশ্লেষক অৱধাৰণা (Synthetic Judgement)

১০.৬.৩.সংশ্লেষক অভিজ্ঞতা পূৰ্ব (Synthetic a priori)

১০.৬.৪ সংশ্লেষক অভিজ্ঞতা প্ৰসূত (Synthetic a posteriori)

১০.৭ সংশ্লেষক অভিজ্ঞতাপূৰ্ব অৱধাৰণাৰ সম্ভাৱণীয়তা

১০.৮ কপাৰ নিকাছৰ বিপ্লৱ (Copernican Revolution)

১০.৯ অধ্যায়ৰ পৰা আমি কি শিকিলো

১০.১০ অধিক জানিবলৈ

১০.১১ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১০.১২ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১০.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি-

- বিচাৰবাদ কি বৰ্ণনা কৰিব পাৰিব।
- অভিজ্ঞতা পূৰ্ব জ্ঞান আৰু অভিজ্ঞতা প্ৰসূৰ জ্ঞানৰ বৰ্ণনা আৰু পাৰ্থক্যটোৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা দাঙি ধৰিব পাৰিব।

- বিশ্লেষক আৰু সংশ্লেষক অৱধাৰণাৰ বৰ্ণনা আৰু পাৰ্থক্যটোৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা দাঙি ধৰিব পাৰিব।
- সংশ্লেষক অভিজ্ঞতা পূৰ্ব অৱধাৰণা সম্ভাৱনীয়তাৰ মূল্যায়ন কৰিব পাৰিব।
- কপাৰনিকাছ বিপ্লৱৰ বৰ্ণনা ধাৰণাটো আলোচনা কৰিব পাৰিব।

১০.২ পৰিচয়

সন্দেহবাদে জ্ঞানক সমালোচনা কৰে। সন্দেহবাদে জ্ঞানৰ সম্ভাৱণীয়তাৰ ওপৰত সন্দেহ প্ৰকাশ কৰে। কিন্তু মানুহৰ মনে এনেদৰে সন্দেহ কৰি গৈ থকাৰ ক্ষেত্ৰত অসুবিধা বোধ কৰে। মানুহৰ মনে জ্ঞানৰ সীমা আৰু চৰ্তাৱলীৰ বিষয়ে অনুসন্ধান কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে আৰু জ্ঞানৰ সীমা আৰু চৰ্তাৱলীৰ সম্পৰ্কে অনুসন্ধান হৈছে সেইটো যিটো জ্ঞান মীমাংসাই কৰে। আন অৰ্থত ক'বলৈ গ'লে জ্ঞানৰ সমালোচনাই হৈছে জ্ঞানমীমাংসা। এনে ক্ষেত্ৰত দৰ্শনৰ যিকোনো ভাগ যদি জ্ঞানমীমাংসাৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত হয় তেন্তে তাক বিচাৰাত্মক (critical) বুলি অভিহিত কৰিব পৰা যায়। আধুনিক যুগত বিচাৰবাদ পদ্ধতিটো কাণ্টে বহুল অৰ্থত ব্যৱহাৰ কৰিছে। সেইবাবে 'বিচাৰবাদ', 'বিচাৰত্মক পদ্ধতি' আৰু 'বিচাৰত্মক দৰ্শন' আদি শব্দবোৰে আজি কালিৰ দিনত সাধাৰণতে কাণ্টৰ পদ্ধতি আৰু চিন্তাধাৰাকে সূচায়।

১০.৩ বিচাৰবাদ কি?

কাণ্টে হিউমৰ ধাৰণাটো যে জ্ঞান ইন্দ্ৰিয় সংবেদনৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত এই ধাৰণাটোৰ লগত সন্মত নাছিল। তেওঁ জ্ঞানৰ চৰ্তাৱলী সমূহৰ বিষয়ে ভালদৰে অনুসন্ধান কৰিছিল। যিদৰে কাণ্টে জ্ঞানৰ বিষয়ে বিশ্লেষণাত্মক আলোচনা আগবঢ়াইছে তাকেই বিচাৰবাদ বুলি কোৱা হয়। কাণ্টেই নিজেই কৈছিল যে বিচাৰবাদ হৈছে এটি দাৰ্শনিক চিন্তাধাৰা যিয়ে কোনো এটি নিশ্চিত বিচাৰ পোৱাৰ আগতে সকলোবো বস্তু সমালোচনা কৰে আৰু পৰীক্ষা কৰে আৰু যি কোনো বস্তু জনাৰ আগতে জ্ঞানৰ সীমাবদ্ধতাৰ বিষয়ে বিচাৰি উলিয়ায়। এনেকুৱা সুস্থ বিচাৰবাদৰ ওপৰত ভিত্তি কৰিয়েই কাণ্টে জ্ঞানৰ বিষয়ে আৰু ইয়াৰ সীমাবদ্ধতাৰ বিষয়ে আবিস্কাৰ কৰে। তেওঁ বিশ্বাস কৰে যে অভিজ্ঞতা আৰু বুদ্ধি এই দুয়োটাই জ্ঞান আহৰণৰ ক্ষেত্ৰত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। কাণ্টক সাধাৰণতে এজন এনেকুৱা ধৰণৰ দাৰ্শনিক হিচাপে জনা যায় যি বুদ্ধিবাদ আৰু অভিজ্ঞতাবাদৰ মাজত সমন্বয় সাধন কৰে। কিন্তু ইয়াৰ পৰা এইটো নুবুজাই যে কাণ্টে দুয়োটা দাৰ্শনিক সম্প্ৰদায়ৰ কিছুমান মুখ্য চিন্তাধাৰা গ্ৰহণ কৰি নিজৰ দাৰ্শনিক ভাৱধাৰাৰ গঠন কৰিছে। কাৰণ এই দুয়োটা সম্প্ৰদায়ৰ মাজত কিছুমান মৌলিক পাৰ্থক্য দেখা যায়। বুদ্ধিবাদীসকলে (উদাহৰণস্বৰূপে ডেকার্ট আৰু লাইবনিজ) যুক্তি

প্ৰদান কৰে যে ইন্দ্ৰিয় অভিজ্ঞতাৰ অবিহনেও অকল বুদ্ধিৰ প্ৰয়োগ কৰিয়েই স্বাধীন ভাবে জ্ঞান আহৰণ কৰিব পাৰি। ইন্দ্ৰিয় অভিজ্ঞতাৰ পৰা পোৱা জ্ঞানক তেওঁলোকে অবিশ্বাসী আৰু ভুলৰ সম্ভাৱনাৰ উৎস হিচাপে অভিহিত কৰে। বুদ্ধিৰ সহায়ত আমি অন্তৰ্জ্ঞান ধাৰণা আৰু পৰম সত্যৰ বিষয়ে জানিব পাৰো। বুদ্ধিবাদৰ দৃষ্টিভংগীৰে জ্ঞানক অভিজ্ঞতা পূৰ্ব বুলি অভিহিত কৰা হয় কাৰণ ই অভিজ্ঞতাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল নহয়। আনহাতে অভিজ্ঞতাবাদী সকলে (হিউম আৰু কিছুক্ষেত্ৰত লকেও) এই দাবীসমূহ নাকচ কৰে, আৰু মত প্ৰকাশ কৰে যে অকল ইন্দ্ৰিয়ৰ দ্বাৰাহে আমি জ্ঞান আহৰণ কৰো, আৰু ইন্দ্ৰিয়ই আমাক যিবোৰ বস্তুৰ বিষয়ে কয় আমি সেইবোৰৰ বিষয়েহে জানো তাৰ বাহিৰে একো নাজানো। তেওঁলোকৰ মতে জ্ঞান হৈছে প্ৰত্যক্ষোত্তৰ অভিজ্ঞতাত পোৱা 'বিশেষ' ৰ পৰাহে পিছত জ্ঞানক আহৰণ কৰিব পাৰি। বুদ্ধিবাদী আৰু অভিজ্ঞতাবাদী দুয়োয়ে জ্ঞানৰ এটি ভিত্তি আৱিস্কাৰ কৰা বুলি দাবী কৰে, যথাক্ৰমে স্পষ্টতা আৰু ফটফটীয়াৰ বৈশিষ্টৰে পৰিপূৰ্ণ "অন্তৰ্জাত স্বঃজ্ঞা বা অন্তৰ্জ্ঞান" (ডেকার্ট) আৰু হৈছে অনুভৱ বা impression (হিউম)।

কাণ্টে বুদ্ধিবাদী সকলৰ কিছুমান নীতি আৰু আভিজ্ঞতাবাদী সকলৰ কিছুমান নীতি বছি উলিয়াইছিল আৰু সেইবোৰক তেওঁ দৰ্শনৰ মাজত অন্তৰ্ভূক্ত কৰিছিল। তেওঁ বুদ্ধিবাদী আৰু অভিজ্ঞতাবাদী সকলৰ তত্ব কিছুমান অন্তৰ্ভূক্ত কৰিছিল। কিন্তু সেই মতসমূহক সলনি কৰিছিল যাতে সিহঁতৰ অর্থ প্ৰকাশ পায় আৰু ইয়াৰ দ্বাৰা সূচিত মতসমূহ সলনি কৰি এটা নতুন পদ্ধতিৰ গঠন কৰিছিল যাক তেওঁ বিচাৰগত দৰ্শন (critical philosophy) বুলি অভিহিত কৰিছিল।

বুদ্ধিবাদীসকলৰ মতে, এজন ব্যক্তিৰ কিছুমান বস্তুৰ বিষয়ে জ্ঞান হোৱাটো সম্ভৱপৰ (যেনে ভগৱান, অমৰ আত্মা আৰু দ্ৰব্য) যিবোৰ কোনো সাম্ভাব্য অভিজ্ঞতাৰ বস্তু নহয়, যিবোৰ বস্তু ইন্দ্ৰিয় অভিজ্ঞতা বা অন্তাদৰ্শন ৰ জৰিয়তে আমাৰ আগত প্ৰকাশ কৰা নহয়। কাণ্টে বুদ্ধিবাদী সকলৰ এই দাবীটোক নাকচ কৰিছিল আৰু দেখুৱাবলৈ চেষ্টা কৰিছিল যে অভিজ্ঞতাৰ বাহিৰৰ কোনো বস্তুৰে জ্ঞান থাকিব নোৱাৰে। এই ক্ষেত্ৰত কাণ্টক ডেভিড হিউমৰ লেখিয়া অভিজ্ঞতাবাদী হিচাপে বোধ হয়।

অভিজ্ঞতাবাদী সকলৰ মৌলিক নীতিটো হৈছে যে ইন্দ্ৰিয়ৰ জৰিয়তে আমি জ্ঞান আহৰণ কৰো আৰু ইন্দ্ৰিয়ৰ জৰিয়তে আমি যিখিনি জানো তাৰ বাহিৰে বাকী একো জানিব নোৱাৰো। কাণ্টে এই নীতিটো গ্ৰহণ কৰা নাই। অভিজ্ঞতাবাদ, বিশেষকৈ হিউমৰ অভিজ্ঞতাবাদে সন্দেহবাদক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে, এটা তত্ব যিয়ে অকল অধিবিদ্যাৰ জ্ঞানকেই অসম্ভৱ বুলি নকয়, ই বৈজ্ঞানিক জ্ঞান আৰু দৈনন্দিন 'বিবেক'ৰ জ্ঞানকো অসম্ভৱ কৰি পেলায়। হিউমৰ সন্দেহবাদী অভিজ্ঞতাবাদৰ বিপৰীতে গৈ কাণ্টে বৈজ্ঞানিক আৰু বিবেকযুক্ত জ্ঞানৰ সম্ভাৱনীয়তাৰ বিষয়ে প্ৰকাশ কৰে। বিজ্ঞানক হিউমৰ সন্দেহবাদৰ পৰা মুক্ত কৰাৰ প্ৰক্ৰিয়াত কাণ্টে কিছুমান বিশেষ ধাৰণাৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰিছে যিবোৰৰ অভিজ্ঞতাৰ পৰা

উৎপত্তি নহয় কিন্তু এইবোৰৰ 'বস্তুগত বৈধ্যতা' আছে। কাণ্টে সেইবোৰক "শুদ্ধ সামান্য ধাৰণা' বা 'শুদ্ধ বিশুদ্ধ সংপ্রত্যয়' বুলি অভিহিত কৰিছিল। এই ক্ষেত্রত কাণ্টৰ মুখ্য যুক্তিটো হৈছে যে আমাৰ সকলোবোৰ জ্ঞান অভিজ্ঞতাৰ পৰা আৰম্ভণি হৈছে কিন্তু অভিজ্ঞতাৰ পৰা সংগ্রহ কৰা নহয়।

চিন্ত চর্চা কৰক ঃ ১০.১

কাণ্ট আৰু অভিজ্ঞতাবাদী দার্শনিক সকলৰ মাজত পার্থক্যটো কোনখিনিত? আলোচনা কৰক।

.....

.....

কাণ্টে কেনেদৰে বুদ্ধিবাদ আৰু অভিজ্ঞতাবাদৰ মাজত সমন্বয় সাধন কৰিছিল? আলোচনা কৰক।

.....

.....

অগ্রগতিৰ নিৰীক্ষণ

১ নং প্রশ্ন ঃ তলত দিয়া বাক্যবোৰ শুদ্ধ নে অশুদ্ধ লিখক।

(ক) বুদ্ধিবাদী সকলে যুক্তি প্রদর্শন কৰিছিল যে ইন্দ্রিয় অভিজ্ঞতাৰ পৰা স্বতন্ত্রভাবে কেৱল বুদ্ধিৰ প্রয়োগৰ দ্বাৰাই জ্ঞান আহৰণ কৰিব পাৰি। (সঁচা/মিচা)

(খ) অভিজ্ঞতাবাদী সকলৰ বাবে জ্ঞান হৈছে অভিজ্ঞতাপূর্ব (সঁচা/মিছা)

(গ) হিউমৰ অভিজ্ঞতাবাদে সন্দেহবাদক প্রতিনিধিত্ব কৰে। (সচাঁ/মিছা)

(ঘ) বুদ্ধিবাদৰ দৃষ্টিভংগীৰ ফালৰ পৰা জ্ঞানক অভিজ্ঞতা পূর্ব বুলি অভিহিত কৰা হয়। (সঁচা/মিছা)।

২ নং প্রশ্ন ঃ অভিজ্ঞতাবাদৰ মৌলিক নীতিটো কি (৩০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

.....

৩ নং প্ৰশ্ন ঃ বিজ্ঞানক সন্দেহবাদৰ পৰা মুক্ত কৰিবলৈ কাণ্টে কি ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিছিল ?
(৩০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়া)

.....

.....

.....

১০.৪ জ্ঞান আৰু অৱধাৰণৰ প্ৰকাৰৰ বিষয়ে কাণ্টৰ প্ৰাথমিক স্বীকাৰোক্তি

পৰম্পৰাগত ভাবে, কাণ্টৰ আগতে, দাৰ্শনিক সকলে অভিজ্ঞতাপূৰ্ব জ্ঞান আৰু প্ৰত্যক্ষোত্তৰ জ্ঞান চিনাক্ত কৰি উলিয়াইছিল আৰু সিহঁতক নিশ্চিত জ্ঞান আহৰণৰ উপায় হিচাপে বিভক্ত কৰিছিল। অভিজ্ঞতাবাদৰ এটি বৈশিষ্ট হৈছে যে তেওঁলোকে ধাৰণা কৰিছিল যে আমাৰ অভিজ্ঞতাপূৰ্ব জ্ঞানৰ বিশ্লেষক বচনৰ লগত মিল আছে। ইয়াৰ বিপৰীতে বুদ্ধিবাদী সকলে ধাৰণা কৰিছিল কিছুমান অবিশ্লেষণাত্মক বা সংশ্লেষক বচন আছে যিবোৰ আমি অভিজ্ঞতাপূৰ্ব হিচাপে জানিব পাৰো। অভিজ্ঞতাবাদী সকলে ইয়াৰ পৰা অভিহিত কৰে যে আমাৰ অভিজ্ঞতাপূৰ্ব জ্ঞানৰ পৰিসৰটো বুদ্ধিবাদীসকলে যেনেদৰে গ্ৰহণ কৰিব বিচাৰে তাতকৈ বহুত ঠেক। কাণ্টে অভিজ্ঞতাপূৰ্ব জ্ঞানৰ এটি উৎকৃষ্ট মানৰ আলোচনা আগবঢ়াইছিল আৰু অনিবাৰ্য্যতাৰ প্ৰকৃতি সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিছিল।

১০.৫ জ্ঞানৰ প্ৰকাৰ

অভিজ্ঞতাবাদী সকলৰ পৰা বিপৰীতে গৈ কাণ্টে নাকচ কৰিছিল যে আমাৰ জ্ঞান হৈছে অভিজ্ঞতাপূৰ্ব আৰু বুদ্ধিবাদৰ বিপৰীতে গৈ তেওঁ নাকচ কৰিছিল যে আমাৰ জ্ঞান একমাত্ৰ ইন্দ্ৰিয় সংবেদনৰ ওপৰতহে প্ৰতিষ্ঠিত। কাণ্টৈৰ মতে জ্ঞানে অভিজ্ঞতা পূৰ্ব আৰু প্ৰত্যেক্ষোত্তৰ তত্ব, এই দুয়োটা আৰু বুদ্ধি আৰু ইন্দ্ৰিয় সংবেদন এই দুয়োকে অন্তৰ্ভূক্ত কৰে। ইন্দ্ৰিয় সংবেদন হৈছে কেঁচা সামগ্ৰী (Raw-Materials) যিবোৰ যুক্তিৰ পৰা জ্ঞানলৈ পৰিবৰ্তিত হয়, ইয়াৰ অৰ্ন্তনিহিত নীতিৰ প্ৰয়োগৰ দ্বাৰা। "আমাৰ ধাৰণাৰ বস্তুবোৰ ইন্দ্ৰিয়ৰ দ্বাৰা সুশৃংখলিত, সিহঁতৰ আকাৰটো হৈছে বুদ্ধিৰ কাম" (The matter of our idea is furnished by the senses; their form is the work of reason)

১০.৫.১ অভিজ্ঞতাপূৰ্ব জ্ঞান

অভিজ্ঞতাপূৰ্ব জ্ঞান বুলি কলে এনেকুৱা জ্ঞানক নুবুজায় যি জ্ঞানে কিবা বস্তুৰ বিষয়ে অভিজ্ঞতা হোৱাৰ পূৰ্বেই আগতীয়াকৈ মনত উপস্থিত থাকে। ই এনেকুৱা ধৰণৰ জ্ঞানক

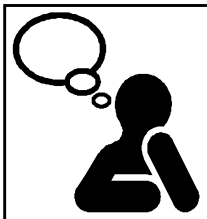
বুজায় যিটো অভিজ্ঞতাৰ পৰা সংগ্রহ কৰা নহয় যদিও ইয়াৰ উপস্থিতি অভিজ্ঞতাৰ কিছু ক্ষেত্রত দেখা যায়। প্রায়ে ব্যৱহৃত এটি বাক্যাংশ লোৱা হ'ল- "যে আমাৰ সকলোবোৰ জ্ঞান অভিজ্ঞতাৰ লগত আৰম্ভণি হয় তাত কোনো সন্দেহ নাই, কিন্তু যদিও আমাৰ সকলোবোৰ জ্ঞান অভিজ্ঞতাৰ লগত আৰম্ভণি হৈছে, ই এইটো নুবুজায় যে আমাৰ সকলোবোৰ জ্ঞান অভিজ্ঞতাৰ পৰা উৎপত্তি হৈছে।" কাণ্টৰ মতে অভিজ্ঞতাপূর্ব জ্ঞানৰ চিনাক্ত কৰি উলিওৱাৰ মাপকাঠি হৈছে কঠোৰ সার্বজনীনতা আৰু অনিবার্য্যতা। অনিবার্য্যতা আৰু কঠোৰ সার্বজনীনতাক সেইবাবে অভিজ্ঞতাপূর্ব জ্ঞানৰ সুৰক্ষিত সূচক হিচাপে অভিহিত কৰা হয় আৰু দুয়োটা একেলগে থাকে অবিচ্ছেদ্যভাবে। অনিবার্য্য সত্যবোৰ হৈছে সেইবোৰ যিবোৰ সাম্ভাব্য পৃথিৱীবোৰত থাকে, সার্বজনীন সত্যতা হৈছে সেইবোৰ যিবোৰে কোনো বিশেষ প্রকাৰৰ সকলোবোৰ বস্তুৰ সামান্যীকৰণ প্রকাশ কৰে। কেনেকৈ এই মাপকাঠিটোৱে কাম কৰে তাক চাবলৈ হলে এটা বচন ধৰা হ'ল, "প্রত্যেকটো যুগ্ম সংখ্যা দুইৰে বিভাজ্য হয়", ইয়াৰ সত্যতা হৈছে অনিবার্য্য কাৰণ। ইয়াৰ কোনো বিৰুদ্ধ উদাহৰণ নাই আৰু ই হৈছে কঠোৰ ভাবে সার্বজনীন কাৰণ ইয়াৰ কোনো বেলেগ (exception) নাই। কঠোৰ সার্বজনীনতাই অনিবার্য্যতাক সূচায় কিন্তু ইয়াৰ বিপৰীতটো নহয় আৰু অনিবার্য্যতা হৈছে এটি মৌলিক মাপকাঠি। কাণ্টে যে অনিবার্য্যতাক অভিজ্ঞতাপূর্ব জ্ঞানৰ মাপকাঠি হিচাপে ধৰি লৈছে এই ধাৰণাটো মিল আছে, কাণ্টে প্রায়ে উল্লেখ কৰা আৰু গুৰুত্বপুর্ণ দাবী যে যিকোনো বচন যি অভিজ্ঞতাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰে সি অনিবার্য্য হ'ব নোৱাৰৰ লগত মিল আছে। তেওঁ এনেদৰে উত্থাপন কৰিছে ঃ 'অভিজ্ঞতাই আমাক নিশ্চিত ভাবে কৈ গৈছে, এইটো কি, কিন্তু এইটো কোৱা নাই যে ই অনিবার্য্য ভাবে এনেকুৱা হবই লাগিব আৰু বেলেগ হব নোৱাৰে"।

১০.৫.২ প্রত্যক্ষোত্তৰ জ্ঞান

'প্রত্যক্ষোত্তৰ' এই শব্দটোৱে বুজায় "অভিজ্ঞতাৰ পিছত জনা বা অভিজ্ঞতাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰি জনা', "অকল অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰাহে জনা যায়" এই বাক্যাংশটোৰ অলপ স্পষ্টীকৰণৰ প্রয়োজন আছে, কাৰণ সাধাৰণতে মানুহে ভবাৰ দৰে "অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰাহে জনা যায়" বা "একমাত্র অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰাহে জনা যায়" ই এইটো নুবুজায়। কাণ্টে হিউমৰ তত্বটো যে আমাৰ সকলোবোৰ জ্ঞান অভিজ্ঞতাৰ পৰা সংগ্রহ কৰা হয় এই ধাৰণাটো নাকচ কৰে আৰু সেইবাবে পিচত কোৱা কথাখিনি গ্রহণ কৰিলে বিৰোধিতা কৰা হব। প্রত্যক্ষোত্তৰ জ্ঞান বুলি কলে কাণ্টে এনেকুৱা ধৰণৰ জ্ঞানক নির্দেশ কৰে যি অভিজ্ঞতাৰ পৰা আৰম্ভণি হয় আৰু যাৰ ভিত্তিটো তাত আছে। অলপ কিছুমান প্রত্যক্ষোত্তৰ জ্ঞান জানিবলৈ হলে বুদ্ধিৰ লগতে অলপ হলেও অভিজ্ঞতাৰ প্রয়োজন হয়। উদাহৰণ স্বৰূপে, বৈজ্ঞানিক নিয়মবোৰৰ বিষয়ে আমাৰ জ্ঞান অকল পৰীক্ষণৰ ওপৰতে নির্ভৰ নকৰে, তাৰ বাহিৰেও কিছুমান জটিল অনুমান আৰু সেই পৰীক্ষণবোৰৰ শুদ্ধ গণনাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে, এই কথাটোৱে সূচায়

যে আমাৰ সকলোবোৰ জ্ঞানে ধাৰণাৰ আকাৰৰ প্ৰত্যয়ীকৰণ বিচাৰে যিটো হৈছে চিন্তাৰ প্ৰকাৰ আৰু ইয়াৰ লগত দাৰ্শনিক সকলে অভিজ্ঞতাৰ কেঁচা তথ্যৰ (Rawdata) লগত বিৰোধিতা কৰে।

আমাৰ সকলোবোৰ জ্ঞান যে অভিজ্ঞতাৰ পৰাই আৰম্ভণি হৈছে তাত কোনো সন্দেহ নাই। সময়ৰ পৰিপেক্ষিতত সেইবাবে অভিজ্ঞতাৰ পূৰ্বৰ কোনো ধৰণৰ জ্ঞান আমাৰ নাই আৰু অভিজ্ঞতাৰ লগত আমাৰ সকলোধৰণৰ জ্ঞানৰ আৰম্ভণি হয়।

চিন্ত চৰ্চা কৰকঃ ১০.৩

কাণ্টৰ প্ৰত্যক্ষোত্তৰ ধাৰণা আৰু হিউমৰ প্ৰত্যক্ষোত্তৰ ধাৰণাৰ মাজত পাৰ্থক্য কি? আলোচনা কৰক।

ঃ .....

.....

অগ্ৰগতিৰ নিৰীক্ষণ

৪ নং প্ৰশ্ন ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক

(ক) অভিজ্ঞতাবাদৰ এটা বৈশিষ্ট্য হৈছে যে ই ধাৰণা কৰিছিল যে আমাৰ অভিজ্ঞতাপূৰ্ব জ্ঞানৰ ———————— বচনৰ লগত মিল আছে।

(খ) অভিজ্ঞতাপূৰ্ব জ্ঞান বুলিলে বুজা যায় জ্ঞান যিটো ———————— পৰা সংগ্ৰহ কৰা নহয়, যদিও অভিজ্ঞতাৰ কিছু ক্ষেত্ৰত ইয়াৰ উপস্থিতি দেখা যায়।

(গ) কাণ্টৰ বাবে অভিজ্ঞতাপূৰ্ব জ্ঞান চিনাক্ত কৰাৰ মাপকাঠি হৈছে ———————— আৰু অনিবাৰ্য্যতা।

(ঘ) অনিবাৰ্য্যতা সত্য হৈছে সেইবোৰ সত্য যিবোৰ পোৱা যায় ———————— পৃথিৱী বোৰত।

(ঙ) সাৰ্বজনীন সত্য হৈছে সেইবোৰ যিবোৰে কোনো বিশেষ প্ৰকাৰৰ সকলো বস্তুৰে ———————— প্ৰকাশ কৰে।

(চ) প্ৰত্যক্ষোত্তৰ এই শব্দটোৱে বুজায়, "অভিজ্ঞতাৰ পিছত জনা বা অভিজ্ঞতাৰ ওপৰত ———————— কৰি জনা"।

১০.৬ অৱধাৰণৰ প্ৰকাৰ

কাণ্টে বচনক দুই ভাগত বিভক্ত কৰে- বিশ্লেষক বচন আৰু সংশ্লেষক বচন। এই পাৰ্থক্যটো নিৰ্ণয় কৰোতে তেওঁৰ লক্ষ্যটো সাধাৰণতে সদৰ্থক উদ্দেশ্য বিধেয় অৱধাৰণৰ লগত সীমাবদ্ধ আছিল।

১০.৬.১ বিশ্লেষক অৱধাৰণ

বিশ্লেষক অৱধাৰণ হৈছে সেইবোৰ য'ত বিধেয়টো উদ্দেশ্যৰ ধাৰণাৰ মাজত নিহিত হৈ থাকে। সিহঁতক ব্যাখ্যাত্মক (explicative) অৱধাৰণ বুলি কোৱা হয়। কিয়নো বিধেয় পদত যি ব্যক্ত কৰা হয় সেইটো উদ্দেশ্য পদত আগতে অন্তনিৰ্হিত হৈ থাকে। এই বচনবোৰৰ সত্যতা বিৰোধ বাধক নীতিৰ (Laws of contradiction) ৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত। তাৰ্কিক বিৰোধিতাৰ লগত আমাক একাত্ম নকৰাকৈ আমি বচনক নাকচ কৰিব নোৱাৰো। কাণ্টে দিয়া বিশ্লেষক বচনৰ উদাহৰণ হৈছে, "সকলোবোৰ জড় পদাৰ্থ হয় বিস্তৃতিযুক্ত" (All bodies are extended). ইয়াত বিস্তৃতিৰ ধাৰণাটো জড় পদাৰ্থৰ ধাৰণাৰ মাজত সোমাই আছে।

১০.৬.২ সংশ্লেষক অৱধাৰণ

সংশ্লেষক অৱধাৰণবোৰ বিশ্লেষক অৱধাৰণৰ নিচিনা নহয় আৰু ইয়াত বিধেয় পদে উদ্দেশ্য পদটো নিশ্চিত কৰে বা নাকচ কৰে যিটো আগতীয়াকৈ উদ্দেশ্যপদত নিহিত হৈ থকা নাই। সেইবাবে সিহতক কোৱা হয় 'বিস্তাৰ্য্য' বা 'বৃদ্ধিশীল (augmentative) অৱধাৰণ' কাৰণ ইয়াত বিধেয় পদ উদ্দেশ্য পদৰ নতুন তথ্যৰ সন্ধান দিয়ে। কাণ্টৰ মতে, "সকলোবোৰ জড় বস্তুৱেই গধুৰ" All bodies are heavy) ই হৈছে সংশ্লেষক অৱধাৰণৰ উদাহৰণ, কাৰণ ওজন বা গধুৰতত্বৰ ধাৰণাটো জড় বস্তুৰ ধাৰণাত নিহিত হৈ থাকা নাই।

সংশ্লেষক অৱধাৰণবোৰ আকৌ দুইভাগত বিভক্ত কৰা হৈছে ঃ

১. সংশ্লেষক প্ৰত্যক্ষোত্তৰ আৰু

২. সংশ্লেষক অভিজ্ঞতাপূৰ্ব।

১০.৬.৩ সংশ্লেষক অভিজ্ঞতা প্ৰসুত বা প্ৰত্যক্ষোত্তৰ

সকলোধৰণৰ সংশ্লেষক অৱধাৰণত উদ্দেশ্যৰ ধাৰণাটোত কিবা এটা নতুন তথ্য যোগ

দিয়া হয়। এনেকুৱা ধৰণৰ অৱধাৰণৰ ক্ষেত্ৰত উদ্দেশ্য আৰু বিধেয়ৰ মাজত এটা সম্বন্ধ নিশ্চিত হয় কিন্তু এনে অৱধাৰণত বিধেয় পদে অকল উদ্দেশ্য পদৰ বিশ্লেষণ কৰিয়েই উদ্দেশ্য পদৰ পৰা বাহিৰ হব নোৱাৰে। এই সম্বন্ধটো একেবাৰে তথ্য সাপেক্ষ আৰু চৰ্ত সাপেক্ষ হব পাৰে, তেনেক্ষেত্ৰত এইটো অকল অভিজ্ঞতাত বা অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰাহে দিয়া হব। আৰু যেতিয়া এই ঘটনাটো হয় তেতিয়া অৱধাৰণটো হৈ পৰে সংশ্লেষক অভিজ্ঞতা প্ৰসূত বা প্ৰত্যক্ষোত্তৰ। উদাহৰণস্বৰূপে এটা বচন লোৱা হ'ল, "জনজাতি X ৰ সকলোবোৰ সদস্যই চাপৰ" আৰু ধৰি লোৱা হ'ল যে এইটো এটা সত্য বচন। এইটো সংশ্লেষক বচন কাৰণ আমি অকল জনজাতি X ৰ সদস্যৰ ধাৰণাটো বিশ্লেষণ কৰিয়েই চাপৰৰ ধাৰণাটো আহৰণ কৰিব নোৱাৰো। কিন্তু চাপৰ আৰু জনজাতিৰ সদস্যৰ মাজৰ সম্বন্ধটো অভিজ্ঞতাত আৰু অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰা দিয়া হৈছে। আৰু এই অৱধাৰণটো হৈছে পৰীক্ষণৰ ঘটনাৰ ফল। ইয়াৰ সার্বজনীনতাটো কঠোৰ নহয়। এইমূহুৰ্তত সেইটো সম্প্ৰদায়ৰ মাজত এনেকুৱা কোনো মানুহ নোলাব যি চাপৰ নহয়। ভবিষ্যতে এজন বা বেছি ওখ মানুহ সেইটো সম্প্ৰদায়ৰ সদস্যৰ মাজত ওলাব পাৰে। আমি অভিজ্ঞতাপূৰ্বভাৱে আগতীয়াকৈ জানিব নোৱাৰো যে সকলোবোৰ সদস্য চাপৰ। এইটো হৈছে এটা চৰ্ত সাপেক্ষ তথ্যৰ ঘটনা।

১০.৬.৪ সংশ্লেষক অভিজ্ঞতাপূৰ্ব

কাণ্টে কৈছে যে আন এটা শ্ৰেণীৰ সংশ্লেষক বচন আছে, যিবোৰত উদ্দেশ্য আৰু বিধেয়ৰ মাজৰ সম্বন্ধ যদিও উদ্দেশ্য সাধাৰণ বিশ্লেষণৰ দ্বাৰা জানিব নোৱাৰি, তথাপিও সিহঁত হৈছে অনিবার্য্য আৰু কঠোৰভাবে সার্বজনীন। ইহঁতক কোৱা হয় সংশ্লেষক অভিজ্ঞতাপূৰ্ব বচন। কাণ্টে এটি উদাহৰণ আগবঢ়াইছে ঃ "সকলোবোৰ যিবোৰ ঘটনা ঘটে তাৰ এটি কাৰণ থাকে" (Everything which happens has a cause). এই বচনটো হৈছে সংশ্লেষক কাৰণ ইয়াত বিধেয় পদটো, এটা কাৰণ হৈছে যি ঘটিল তাৰ ধাৰণা হিচাপে নিহিত হৈ থকা নাই। এইটো এটা বিস্তার্য্য বচন, ব্যাখ্যাত্মক বচন নহয়। কিন্তু একে সময়তে এই ঘটনাটো অভিজ্ঞতাপূৰ্ব কাৰণ ইয়াৰ বৈশিষ্ট হৈছে অনিবার্য্যতা আৰু কঠোৰ সার্বজনীনতা। "সকলোবোৰ যিবোৰ ঘটে তাৰ এটি কাৰণ আছে" এই বচনটোৱে এইটো নুবুজায় যে, যিমানদূৰলৈকে আমাৰ অভিজ্ঞতা জড়িত হৈ থাকে সকলোবোৰ ঘটনাৰে কাৰণ আছে, আৰু এনেদৰে আশা কৰাটো যুক্তি সংগত, যেতিয়ালৈকে অভিজ্ঞতাই আমাক ইয়াৰ বিপৰীতটো নেদেখুৱাই, ভবিষ্যতৰ সকলোবোৰ ঘটনাৰে কাৰণ থাকিব। ই এইটোৱেই বুজায় যে সকলোবোৰ ঘটনাৰে যদি একো সাম্ভাব্য বিৰোধিতা নাথাকে তেন্তে কাৰণ থাকিব। এই বচনটো এটা ক্ষেত্ৰত অভিজ্ঞতাৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। যেনে, কোনো ঘটনা ঘটা বা বস্তুৰ বিষয়ে আমি অভিজ্ঞতাৰ পৰাহে জানিব পাৰো। কিন্তু বিধেয় পদ আৰু উদ্দেশ্য পদৰ মাজৰ সম্বন্ধটো হৈছে অভিজ্ঞতাপূৰ্ব। এইটো অভিজ্ঞতাৰ পৰা সামান্যীকৰণ বা আগমণৰ দ্বাৰা বিচাৰি

পোৱা নহয়। আমি অভিজ্ঞতাপূর্ব ভাৱে বা আগতীয়াকৈ জানিব পাৰো যে প্ৰত্যেকটো ঘটনাৰে কাৰণ আছে আৰু অভিজ্ঞতাৰ ক্ষেত্ৰৰ ভিতৰত থাকি তেনেকুৱা ধৰণৰ ঘটনাৰ সম্বন্ধৰ বিষয়ে পৰীক্ষণ কৰিলেও অৱধাৰণটো নিশ্চয়তাৰ ক্ষেত্ৰত কোনো নতুন তথ্য যোগ নিদিয়ে।

১০.৭ সংশ্লেষক অভিজ্ঞতাপূর্ব জ্ঞানৰ সম্ভৱণীয়তা

কাণ্টে বিশ্বাস কৰিছিল যে সংশ্লেষক অভিজ্ঞতাপূর্ব বচন আছে আৰু এই বচনবোৰ অকল ব্যাখ্যাত্মক (explicative) য়েই নহয়, কিন্তু এইবোৰে সত্তাৰ বিষয়ে আমাৰ জ্ঞান বঢ়ায় আৰু যিবোৰ অভিজ্ঞতাপূর্ব। কিন্তু সমস্যাটো হ'ল কেনেকৈ অভিজ্ঞতাপূর্ব তথ্য এনেদৰে প্ৰকাশ কৰিব পাৰি ঃ সংশ্লেষক অভিজ্ঞতাপূর্ব বচনবোৰ কেনেকৈ সম্ভৱ? বা আমি কেনেকৈ সত্তাৰ বিষয়ে যিকোনো তথ্য অভিজ্ঞতা পূর্বভাৱে জানিব পাৰো? সংশ্লেষক অভিজ্ঞতাপূর্ব বচনবোৰ ক'ত বিচাৰি পাব পাৰি এই বিষয়ে বিচাৰ কৰি এই সামান্য প্ৰশ্নটো বিভিন্ন বিশেষ বিশেষ ধৰণৰ প্ৰশ্নলৈ বিভক্ত কৰিব পাৰি।

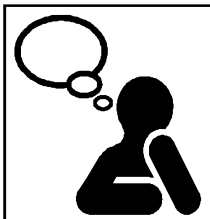
প্ৰথমতে, কাণ্টৰ মতে গণিতত অভিজ্ঞতাপূর্ব সংশ্লেষক বচন পোৱা যায়। প্ৰথমতে এই কথাটো উল্লেখ কৰিব লাগিব যে গণিতৰ বচনবোৰ অভিজ্ঞতাপূর্ব, এই বচনবোৰ ইন্দ্ৰিয় অভিজ্ঞতাৰ পৰা পোৱা নাযায়। কাৰণ সিহঁতৰ মাজত অনিবার্য্যতাৰ ধাৰণাটো নিহিত হৈ থাকে যিটো অভিজ্ঞতাৰ পৰা সংগ্ৰহ কৰিব নোৱাৰি। এই ৭+৫=১২ বচনটো বিশেষ বিশেষ ঘটনাৰ সামান্যীকৰণৰ ফলস্বৰূপে আহৰণ কৰা হোৱা নাই। এইটো এটা অনিবার্য্য বচন। কাণ্টৰ মতে এই বচনটো হৈছে সংশ্লেষক, বিশ্লেষক নহয়। এই ধাৰণাটোক সংশ্লেষক বোলা হয় কাৰণ **১২** সংখ্যাটোৰ ধাৰণা ৭ আৰু ৫ এই দুটা সংখ্যা বিশ্লেষণ কৰিলে পোৱা নাযায়। ১২ সংখ্যাটোৰ ধাৰণাটো ৭ আৰু ৫ ৰ লগ হৈ হোৱা এটি বিশেষ সংখ্যা হিচাপে এই ধাৰণাটো সূচিত নকৰে। অর্ন্তজ্ঞানৰ অবিহনে ১২ ৰ ধাৰণাটোত উপস্থিত হব নোৱাৰো। গণিতৰ বচনবোৰ সংশ্লেষক অভিজ্ঞতাপূর্ব কাৰণ এইটো অনিবার্য্য বচন আৰু সেইবাবে সংশ্লেষক অভিজ্ঞতাপ্ৰসূত হব নোৱাৰে।

সেইদৰে জ্যামিতিৰ বচনবোৰো হৈছে সংশ্লেষক অভিজ্ঞতাপূর্ব বচন, উদাহৰণস্বৰূপে, "দুটা বিন্দুৰ মাজৰ সৰল ৰেখা ডাল হৈছে আটাইতকৈ দুটি", বহু বচনটো এটা সংশ্লেষক বচন, কাৰণ সৰলৰ ধাৰণাটোৱে অকল গুণহে উল্লেখ কৰে, পৰিমাণৰ কথা অন্তর্ভূক্ত নকৰে। চুটিৰ ধাৰণাটো সেইবাবে সৰলৰেখাৰ ধাৰণাটোৰ পৰা সংগ্ৰহ কৰিব নোৱাৰি, এইটো এটা যোগ দিয়া ধাৰণাহে। এনেকুৱা বচনৰ সংশ্লেষণ সম্ভৱ হব অর্ন্তজ্ঞানৰ দ্বাৰাহে। কিন্তু সংশ্লেষক হোৱাৰ উপৰিও এই বচনটো হৈছে অনিবার্য্য আৰু সেইবাবে অভিজ্ঞতাপূর্ব। এইটো অভিজ্ঞতাৰ সামান্যীকৰণ নহয়।

দ্বিতীয় ক্ষেত্ৰত সংশ্লেষক অভিজ্ঞতাপূর্ব বচনবোৰ পদার্থ বিজ্ঞানটো দেখা যায়।

উদাহৰণস্বৰূপে, "জড় জগতৰ নানা পৰিবর্তনৰ মাজতো জড়ৰ বস্তুগত পৰিমাণ একেই থাকে"। এই বচনটো কাণ্টৰ মতে অনিবার্য্য আৰু সেইবাবে অভিজ্ঞতাপূর্ব। কিন্তু এই বচনটো সংশ্লেষকো কাৰণ জড় বস্তুৰ ধাৰণাটোত আমি ইয়াৰ স্থায়িত্বৰ বিষয়ে নাভাবো, অকল দেশত (space) ইয়াৰ উপস্থিতিৰ কথাহে ভাবো। পদার্থ বিদ্যা সাধাৰণতে অকল সংশ্লেষক অভিজ্ঞতাপূর্ব বচনৰ দ্বাৰাই গঠিত নহয়, ই সংশ্লেষক অভিজ্ঞতাপূর্ব বচনক নীতি হিচাপে গ্রহণ কৰে। গতিকে ইয়াৰ পৰা এইটো সূচায় যে যদি অধিবিদ্যা সম্ভৱ হয় তেনেহলে ই সংশ্লেষক অভিজ্ঞতাপূর্ব বচনেৰে গঠিত।

কিন্তু অধিবিদ্যাক বিজ্ঞান হিচাপে ধৰা দাৰীটোক সন্দেহৰ আবর্তত দেখা যায়। গতিকে অধিবিদ্যা বিজ্ঞান হিচাপে সম্ভৱ হয় নে নহয় প্রশ্নটো অধিবিদ্যা সম্ভৱনে প্রশ্নটোতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ নহয়। কাণ্টে বিশ্বাস কৰিছিল যে মানুহৰ যুক্তিয়ে কিছুমান সমস্যাৰ উদ্ভৱ কৰে যিবোৰৰ উত্তৰ অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰা দিয়া সম্ভৱ নহয় আৰু গতিকে কোনোৱে প্রশ্ন উত্থাপন কৰিব পাৰে যে অধিবিদ্যা এটি প্রাকৃতিক (disposition) প্রবৃত্তি হিচাপে কেনেকৈ সম্ভৱ। অধিবিদ্যাই বিজ্ঞান গঠন কৰিব পাৰে এই দাবীটো যুক্তিসংগত হয় নে নহয় সেই বিষয়ে কাণ্টে সন্দেহ প্রকাশ কৰিছিল- সঁচাকৈয়ে এই ক্ষেত্রত উত্থাপন হোৱা প্রশ্নটো হৈছে অধিবিদ্যাক বিজ্ঞান হিচাপে ধৰাটো সম্ভৱনে।

চিন্ত চর্চা কৰক ঃ ১০.৪

কাণ্টৰ মতে বিশ্লেষক অৱধাৰণ বুলিলে কি বুজে? বিশ্লেষক অৱধাৰণৰ এটি উদাহৰণ দিয়ক।

.....

অধিবিদ্যাত সংশ্লেষক অভিজ্ঞতাপূর্ব জ্ঞানৰ সম্ভাৱনীয়তাক কাণ্টে কিয় গ্রহণ কৰা নাই?

.....

অগ্রগতিৰ নিৰীক্ষণ

৫ নং প্রশ্ন ঃ তলত দিয়া বাক্যবোৰ সত্য নে অসত্য লিখক।

(ক) বিশ্লেষক অৱধাৰণবোৰক 'বিস্তার্য্য অৱধাৰণ বুলি কোৱা হয়। (সত্য/অসত্য)

(ক) আমি যুক্তিগত বিৰোধিতাত অর্ন্তভুক্ত নোহোৱাকৈ বিশ্লেষক বচনবোৰক নাকচ কৰিব নোৱাৰো। (সত্য/অসত্য)

(গ) সংশ্লেষক অৱধাৰণবোৰক বৃদ্ধিশীল অৱধাৰণ বুলিও কোৱা হয়। (সত্য/অসত্য)

(ঘ) সকলোবোৰ যিবোৰ ঘটনা ঘটে তাৰ এটি কাৰণ থাকে', এইটো সংশ্লেষক অভিজ্ঞতাপ্রসূত অৱধাৰণৰ উদাহৰণ। (সত্য/অসত্য)

(ঙ) কাণ্টে সংশ্লেষক অভিজ্ঞতাপূর্ব অৱধাৰণক অধিবিদ্যাত গ্রহণ কৰিছে। (সত্য/অসত্য)

১০.৮ কপাৰনিকাছৰ বিপ্লৱ

কাণ্টে মন আৰু ইয়াৰ বস্তুবিলাকক (its objects) লৈ এটি নতুন প্রকল্প গঠন কৰিছে আৰু ইয়াৰ দ্বাৰাই সংশ্লেষক অভিজ্ঞতাপূর্ব অৱধাৰণৰ সমস্যা সমাধান কৰিছে। এইটো তেওঁৰ বাবে স্পষ্ট আছিল যে আমি যদি হিউমে কৰাৰ দৰে অনুমান কৰো যে মনে ইয়াৰ ধাৰণাবোৰৰ গঠন কৰাৰ সময়ত ইয়াৰ বস্তুবোৰৰ লগত মিল থাকে তেনেহলে সেই সমস্যাটোৰ কোনো সমাধান নাথাকে। হিউমৰ তত্বটো আমি কোনো বস্তুক অভিজ্ঞতা প্রসূত হিচাপে কৰা ধাৰণাটোৰ ক্ষেত্রতহে কাম কৰিব। কিন্তু সংশ্লেষক অভিজ্ঞতাপূর্ব অৱধাৰণাৰ বৈধতা অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰা নির্ণয় কৰিব নোৱাৰি। উদাহৰণস্বৰূপে মই যদি কও যে প্রত্যেক ডাল সৰলৰেখাই হৈছে দুটা বিন্দুৰ মাজৰ আটাইতকৈ চুটি ৰাস্তা তেন্তে মই নিশ্চিত ভাবে কব নোৱাৰো যে প্রত্যেকটো সাম্ভাব্য সৰলৰেখাৰ বিষয়ে মোৰ অভিজ্ঞতা আছে। হিউমে বিশ্বাস কৰাৰ দৰে যদি, মনটো নিক্রিয় হয় আৰু অকল ইয়াৰ বস্তু বিলাকৰ পৰা খবৰ গ্রহণ কৰে তেন্তে ইয়াৰ পৰা এইটো সূচিত কৰে যে মনৰ অকল সেই বিশেষ বস্তুটোৰ প্রতিহে খবৰ থাকে। কিন্তু মনে সকলোবোৰ বস্তুৰ বিষয়েই অৱধাৰণ বা বিচাৰ কৰে, আনকি সেইবোৰৰ বিষয়েও যিবোৰ এতিয়াও অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰা জনা নাই। আৰু এই বস্তুবোৰৰ বিষয়ে আমি যেনেকুৱা ধৰণৰ অৱধাৰণ বা বিচাৰ বনাও, ভবিষ্যতেও ই তেনেকুৱা ধৰণৰ ব্যৱহাৰ কৰে। এনেকুৱা ধৰণৰ বৈজ্ঞানিক জ্ঞানে কোনো বস্তুৰ প্রকৃতি সম্পর্কে আমাক বিশ্বাসযোগ্য খবৰ দিয়ে। কিন্তু যিহেতু এই জ্ঞানটো সংশ্লেষক আৰু অভিজ্ঞতাপূর্ব দুয়োটাই, মনে যে অকল ইয়াৰ বস্তুবিলাকৰ লগতহে জড়িত হৈ থাকে এই অনুমানটো বাখ্যা কৰিব নোৱাৰে (কেনেকৈ মনটো প্রত্যেকডাল সৰলৰেখাৰ লগত জড়িত হৈ থাকে এই ক্ষেত্রত), কাণ্টে মন আৰু ইয়াৰ বস্তুবিলাকৰ মাজৰ সম্বন্ধৰ এটা নতুন প্রকল্প গঠন কৰিবলৈ বাধ্য হ'ল।

কাণ্টে সেই কাৰণে এটা প্রকল্পৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰিছে ঃ "এতিয়ালৈকে এইটো অনুমান কৰা হৈছে যে আমাৰ সকলোবোৰ জ্ঞান অনুমানৰ লগত জড়িত হৈ থাকে। কিন্তু ধাৰণাৰ জৰিয়তে অভিজ্ঞতাপূর্ব ভাবে সিহঁতৰ বিষয়ে যিকোনো বস্তু নিশ্চিত কৰিবলৈ কৰা চেষ্টা আৰু এনেদৰে আমাৰ জ্ঞানৰ বৃদ্ধি কৰিবলৈ কৰা চেষ্টা, এইটো অনুমানত একো বস্তুত গৈ পৰিণত নহয়। এটা চেষ্টা কৰি চোৱা যাওক, যদি আমি অনুমান কৰো যে বস্তুবোৰ অকল আমাৰ জ্ঞানৰ লগতহে জড়িত, তেনেহলে আমি অধিবিদ্যাৰ ক্ষেত্রত বেছি ভাল উন্নতি কৰিব নোৱাৰিম নেকি। এই সকলোবোৰ ঘটনাৰ আমি বিচাৰি থকা এটা সম্ভাৱনীয়তাৰ

লগত ভালদৰে মিল আছে, যেনে বস্তুৰ জ্ঞান হৈছে অভিজ্ঞতাপূর্ব, যিটো জ্ঞানে সিহঁতৰ বিষয়ে কিছুমান বস্তু নির্ণয় কৰে, সেইবোৰ বস্তু আমাক দিয়াৰ আগতেই"।

কাণ্টে লক্ষ্য কৰা প্রকল্পটোৰ কপাৰনিকাছে উল্লেখ কৰা প্রকল্পটোৰ লগত সাদৃশ্য আছে। পিছৰ বিধে লক্ষ্য কৰিছিল যে যদিও সূর্য্যটোক পৃথিবীখনৰ এটা দিশৰ পৰা আনটো দিশলৈ, পূৱৰ পৰা পশ্চিমলৈ গতি কৰা দেখা যায় আমি কেতিয়াও সঠিক ভাবে সিদ্ধান্তলৈ আহিব নোৱাৰো যে পৃথিৱীখন স্থিৰ (fixed) আৰু সূর্য্যই স্থিৰ পৃথিৱীখনৰ চাৰিওফালে গতি কৰে, কাৰণ ইয়াৰ এটা ভাল যুক্তি হৈছে সূর্য্যৰ গতিটো হৈছে উল্লেখনীয় ভাবে একে, কাৰণ এইটো যদি পৃথিৱীখন যি সূর্য্যৰ চাৰিওফালে ঘূৰে আৰু ইয়াক লক্ষ্য কৰে কোনো ব্যক্তিয়ে। কিন্তু প্রশ্ন উত্থাপন হয় জ্যোর্তিবিজ্ঞানৰ এনেকুৱা ঘটনা নাই নেকি যিটোক ভূকেন্দ্রিক প্রকল্পৰ পৰিবর্তে সূর্য্যকেন্দ্রিক প্রকল্পৰ দ্বাৰা উৎকৃষ্ট ভাবে ব্যাখ্যা কৰিব পৰা যায়। আৰু ইয়াৰ সমসাময়িক জ্যোর্তিবিজ্ঞানৰ অনুসন্ধানে দেখুৱাইছিল যে ঘটনাটো আচলতে সেইটোৱেই। ঠিক একেদৰে কাণ্টেও মত দাঙি ধৰিছিল যে, মনে নিজে বস্তুবোৰক জানিবৰ বাবে আগবাঢ়ি নাযায়, তাৰ পৰিবর্তে বস্তুবোৰে সিহঁতক জানিবৰ বাবে মনক আবেদন জনায়। আৰু এই নতুন প্রকল্পৰ জৰিয়তে যদি অভিজ্ঞতাপূর্ব জ্ঞানক বাখ্যা কৰিব পাৰি, তেনেহলে এই নিশ্চয়তাই হৈছে নতুন প্রকল্পটোৰ সপক্ষে এটি যুক্তি। কাণ্টৰ কপাৰনিকাছ বিপ্লৱে এইটো নুসূচায় যে সত্তাক মন আৰু ইয়াৰ ধাৰণাবোৰলৈ পৰিবর্তিত কৰিব পাৰি। তেওঁ এইটো পৰামর্শ দিয়া নাই যে মানুহৰ মনে বস্তুৰ সৃষ্টি কৰে, যেতিয়ালৈকে সিহঁতৰ অস্তিত্ব জড়িত হৈ আছে চিন্তাৰ জৰিয়তে। তেওঁ কৈছে, আমি বস্তুবোৰ জানিব নোৱাৰো, বস্তুবোৰ আমাৰ জ্ঞানৰ বিষয়বস্তুৰ অর্ন্তগত নহয়, একমাত্র এটা ক্ষেত্রৰ বাহিৰে, যেতিয়ালৈকে সিহঁতে উদ্দেশ্যৰ অংশ হিচাপে, কোনো নিশ্চিত অভিজ্ঞতাপূর্ব জ্ঞানৰ অর্ন্তগত হৈ থাকে। যদি আমি অনুমান কৰো যে মানুহৰ মনটো জ্ঞানৰ ক্ষেত্রত নিক্রিয়, তেন্তে আমি নিঃসন্দেহে গ্রহণ কৰা অভিজ্ঞতাপূর্ব জ্ঞানৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিব নোৱাৰিম। গতিকে অনুমান কৰা হ'ল যে মনটো সক্রিয়, কিন্তু এই সক্রিয়তাই শূণ্যৰ পৰা কোনো বস্তুৰ সৃষ্টিক নুবুজায়। তাৰ পৰিবর্তে ই বুজাই যে মনে বস্তুগত অভিজ্ঞতাৰ দিশৰ পৰা ইয়াৰ জ্ঞানৰ নিজৰ ৰূপ গ্রহণ কৰে, যিটো নির্ণয় কৰা হয় মানুহৰ শক্তি আৰু বুদ্ধিৰ গঠনৰ জৰিয়তে আৰু সেইবোৰ বস্তু এনেকুৱা আকাৰৰ মাধ্যমৰ বাহিৰে বেলেগৰ দ্বাৰা জনা নাযায়। কিন্তু আমি যদি মনৰ কথা কও বস্তুগত জ্ঞানৰ ক্ষেত্রত নিজৰ আকাৰ গ্রহণ কৰে, মানুহৰ কর্তাই ইচ্ছাকৃত ভাৱে, স্বৰিছাৰে আৰু কোনো উদ্দেশ্যৰ এইটো কৰিছে বুলি গ্রহণ কৰিব নালাগিব যিটো বস্তু আমাৰ সচেতন অভিজ্ঞতাত দিয়া হৈছে, যিটো বস্তুৰ বিষয়ে আমি ভাবো সেইটো আগতীয়াকৈ জ্ঞানৰ আকাৰৰ বিষয়বস্তুৰ অধিকাৰী হৈছে যিটো বস্তু ব্যক্তিয়ে প্রাকৃতিক অনিবার্য্যতাৰে গঠন কৰে, কাৰণ এইটো হৈছে যি সেইটো, তাৰমানে ইয়াৰ জ্ঞানৰ বিষয়বস্তু হিচাপে এটি প্রাকৃতিক গঠন আছে। সেইবাবে জ্ঞানাত্মক আকাৰে (cognitive form) বস্তুৰ সম্ভাৱনীয়তাক নির্ণয় কৰে, যদিহে বস্তুবোৰে নিজৰ

ভিতৰত থকা বস্তুবোৰক নির্দ্দেশ কৰে। (things in themselves) তাৰমানে বস্তুবোৰৰ অস্তিত্ব জ্ঞানৰ বিষয়ৰ কোনো সম্বন্ধৰ পৰা দূৰত অৱস্থিত। সাধাৰণতে আমি কব নোৱাৰো যে, সিহঁতক মানুহৰ মনে নির্ণয় কৰে। এই পৰিস্থিতিটোক তুলনা কৰিব পাৰি এজন ব্যক্তিৰ লগত যি ৰঙীন চশমা পিন্ধি সকলোবোৰ বস্তু ৰঙীন দেখে। প্রত্যেক ব্যক্তিয়ে ব্যক্তি হিচাপে চিন্তাৰ সামর্থ্য আহৰণ কৰে, যাৰ জৰিয়তে, মনৰ স্বাভাৱিক গঠনৰ দ্বাৰা বস্তুবোৰৰ বিষয়ে চিন্তা কৰিব পাৰে।

চিন্তা চর্চা কৰক ঃ ১০.৫

কাণ্টৰ মতে, তেওঁৰ দর্শনৰ কোনটো প্রকল্পক কপাৰনিকাছৰ মতৰ লগত তুলনা কৰিব পাৰি?

.....

.....

কাণ্টে তেওঁৰ অভিমতক কিয় দর্শনত 'কপাৰনিকাছৰ বিপ্লৱ' বুলি অভিহিত কৰিছে?

.....

.....

অগ্রগতিৰ নিৰীক্ষণ

৬ নং প্রশ্ন ঃ (ক) কাণ্টৰ মতে, মনটো কিয় হিউমে অনুমান কৰাৰ দৰে নিষ্ক্রীয় বুলি গ্রহণ কৰিব নোৱাৰি? (৭৫ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

.....

.....

(খ) মনে কেনেদৰে ইয়াৰ জ্ঞানৰ আকাৰক অভিজ্ঞতাৰ সামগ্রীৰ ওপৰত ৰোপণ কৰে? (৩৫ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

১০.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- সন্দেহবাদে জ্ঞানৰ বিচাৰবাদক প্রতিনিধিত্ব কৰে। সন্দেহবাদে জ্ঞানৰ সম্ভাৱনীয়তাক সন্দেহ কৰে। কিন্তু মানুহৰ মনে এনেদৰে সন্দেহ কৰি গৈ থকাত অসুবিধা পায়।

মানুহৰ মনে জ্ঞানৰ সীমাবদ্ধতাৰ আৰু চৰ্তাৱলীৰ বিষয়ে জানিবলৈ অনুসন্ধান কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে। আৰু জ্ঞানৰ সীমাবদ্ধতা আৰু চৰ্তাৱলীৰ বিষয়ে অনুসন্ধান হৈছে সেইটো যিটো জ্ঞান মীমাংসাই কৰে। আন কথাত কবলৈ হ'লে জ্ঞানৰ বিচাৰবাদেই হৈছে জ্ঞানমীমাংসা। এনে ক্ষেত্ৰত দৰ্শনৰ যিকোনো ধৰণৰ সম্প্ৰদায় যদি জ্ঞানমীমাংসা সম্বন্ধীয় আলোচনাৰ ভিত্তিৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত হয় তেনেহলে তাক বিচাৰজনক বুলি অভিহিত কৰিব পৰা যায়।

- যেনেদৰে কাণ্টে জ্ঞানৰ ধাৰণাবোৰৰ বিষয়ে বিশ্লেষণ আগবঢ়াইছে তাক বিচাৰবাদ বুলি অভিহিত কৰিব পৰা যায়। কাণ্টে নিজেই কৈছিল যে বিচাৰবাদ হৈছে এনেকুৱা ধৰণৰ দৰ্শন যিয়ে কোনো এটা নিশ্চিত অৱধাৰণত উপস্থিত হোৱাৰ পূৰ্বে সকলোবোৰ বস্তু সমালোচনা কৰে আৰু পৰীক্ষা কৰে আৰু কোনো বস্তু জানিবলৈ চেষ্টা কৰাৰ আগতে জ্ঞানৰ সীমাবদ্ধতাৰ বিষয়ে বিচাৰি উলিয়ায়।

- কাণ্টে বুদ্ধিবাদীসকলৰ কিছুমান তত্ব আৰু অভিজ্ঞতাবাদী সকলৰ কিছুমান তত্ব বিচাৰি উলিয়াইছিল। আৰু সিহঁতক একেলগে তেওঁৰ নিজৰ দাৰ্শনিক চিন্তাধাৰৰ অৰ্ন্তগত কৰিছিল। তেওঁ বুদ্ধিবাদী আৰু অভিজ্ঞতাবাদী চিন্তাধাৰৰ কিছুমান ধাৰণা লৈছিল কিন্তু তেওঁ সেই মতাবাদ সমূহ সলনি কৰি সিহঁতৰ অর্থ আৰু ইয়াৰ দ্বাৰা সূচিত ধাৰণা সমূহ সলনি কৰিছিল আৰু এটা নতুন পদ্ধতিৰ সৃষ্টি কৰিছিল যাক তেওঁ বিচাৰজনক দৰ্শন বুলি অভিহিত কিৰিছিল।

- অভিজ্ঞতাপূৰ্ব বুলিলে এনেকুৱা ধৰণৰ জ্ঞানক নুবুজায় যিবোৰ সুস্পষ্টভাবে আগতীয়াকৈ মনত নিহিত হৈ থাকে। ই অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰা যিকোনো বস্তু জনাৰ আগতেই । ই এনেকুৱা ধৰণৰ জ্ঞানক বুজায় যিটো অভিজ্ঞতাৰ পৰা সংগ্ৰহ কৰা হোৱা নাই যদিও অভিজ্ঞতাৰ কিছুমান ক্ষেত্ৰত ইয়াক দেখা যায়।

  'অভিজ্ঞতাপ্ৰসূত' এই শব্দটোৱে বুজায় 'অভিজ্ঞতাৰ পিচত জনা' বা 'অভিজ্ঞতাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰি জনা'।

- বিশ্লেষক অৱধাৰণ হৈছে সেইবোৰ য'ত বিধেয়টো উদ্দেশ্যৰ ধাৰণাৰ মাজত অব্যক্তভাৱে (implicity) হলেও নিহিত হৈ থাকে। সিহঁতক ব্যাখ্যাত্মক (explicative) অৱধাৰণ বুলি কোৱা হয় কাৰণ বিধেয়টোৱে উদ্দেশ্যৰ ধাৰণাটোৰ মাজত কোনো বস্তু যোগ নিদিয়ে যিটো আগতীয়াকৈ ইয়াত নিহিত হৈ থকা নাই, সুস্পষ্টভাবে বা অব্যক্তভাবে।

- সংশ্লেষক অৱধাৰণবোৰে বিশ্লেষক অৱধাৰণৰ বিপৰীতে গৈ বিধেয়টো উদ্দেশ্যৰ ধাৰণাটো হয় বা নহয় বুলি যিটো আগতীয়াকৈ উদ্দেশ্যৰ ধাৰণাটোত নিহিত হৈ থকা নাই। গতিকে সিহঁতক বিস্তাৰ্য্য বা বৃদ্ধিশীল (augmentative) অৱধাৰণ

বুলি কোৱা হয়। কাৰণ সিহঁতে উদ্দেশ্যৰ ধাৰণাটোৰ কিবা যোগ দিয়ে।

- সকলো ধৰণৰ সংশ্লেষক অৱধাৰণত উদ্দেশ্যৰ ধাৰণাটোত কিবা এটা যোগ কৰা হয়। উদ্দেশ্য আৰু বিধেয়ৰ মাজত এটা সম্বন্ধ গঢ়ি উঠে, কিন্তু এনেকুৱা ধৰণৰ অৱধাৰণত অকল উদ্দেশ্যটো বিশ্লেষণ কৰিয়েই বিধেয়টোৱে উদ্দেশ্যৰ বাহিৰলৈ যাব নোৱাৰে। এতিয়া এই সম্বন্ধটো হৈছে তথ্যসাপেক্ষ আৰু চর্ত সাপেক্ষে। এইটো অকল অভিজ্ঞতাৰ জৰিয়তেহে দিয়া হৈছে আৰু যেতিয়া এনেকুৱা ঘটনা ঘটে তেতিয়া অৱধাৰণটো হৈছে সংশ্লেষক অভিজ্ঞতা প্রসূত।
- কাণ্টৰ মতে সংশ্লেষক বচনৰ এটি শ্রেণী আছে, য'ত উদ্দেশ্য আৰু বিধেয় মাজৰ সম্বন্ধটো, যদিও অকল উদ্দেশ্য ধাৰণাটো বিশ্লেষন কৰি জনা নাযায় তথাপিও এইটো অনিবার্য্য আৰু কঠোৰভাবে সার্বজনীন। সিহঁতক সংশ্লেষক অভিজ্ঞতাপূর্ব বচন বুলি কোৱা হয়।
- সংশ্লেষক অভিজ্ঞতাপূর্ব বচনবোৰ প্রথমতে পোৱা যায় গণিতশাস্ত্রত। সেইদৰে জ্যামিতিৰ বচনবোৰো সংশ্লেষক অভিজ্ঞতা পূর্ব। দ্বিতীয়তে সংশ্লেষক অভিজ্ঞতাপূর্ব বচনবোৰ পদার্থবিদ্যাতো পোৱা যায়।
- অধিবিদ্যাৰ লক্ষ্য হৈছে সত্তা সম্পর্কে আমাৰ জ্ঞান বঢ়োৱা। ইয়াৰ বচনবোৰ গতিকে সংশ্লেষক হব লাগিব। একেসময়তে এইটো যদি অভিজ্ঞাতাপূর্ণ বিজ্ঞান নহয় তেন্তে ইয়াৰ বচনবোৰ অভিজ্ঞতাপূর্ব হব লাগিব। ইয়াৰ পৰা গতিকে এইটো গম পোৱা যায় যে যদি অধিবিদ্যা সম্ভৱ হয় তেন্তে ই সংশ্লেষক অভিজ্ঞতাপূর্ব বচনেৰে গঠিত হব লাগিব। কিন্তু অধিবিদ্যাক বিজ্ঞান হিচাপে কৰা দাবীটো সন্দেহত দেখা যায়।
- কাণ্টে বিশ্বাস কৰিছিল যে মানুহৰ যুক্তিয়ে সাধাৰণতে এনেকুৱা কিছুমান সমস্যাৰ উত্থাপন কৰে যিবোৰৰ উত্তৰ অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰা দিয়া সম্ভৱ নহয়। আৰু এনে ক্ষেত্রত কোনোৱে সুধিব পাৰে যে প্রাকৃতিক ঘটনা হিচাপে গ্রহণ কৰা অধিবিদ্যা সম্ভৱনে? কিন্তু কাণ্টে অধিবিদ্যাই বিজ্ঞান গঠন কৰা বুলি কৰা দাবীটো সঠিক নে বুলি সন্দেহ প্রকাশ কৰে। ইয়াত উত্থাপন হোৱা প্রশ্নটো সঁচাকৈয়ে যে অধিবিদ্যাক বিজ্ঞান হিচাপে গ্রহণ কৰাটো সম্ভৱনে?
- কাণ্টে মন আৰু ইয়াৰ বস্তুবোৰৰ মাজৰ সম্বন্ধক লৈ এটা নতুন প্রকল্প গঠন কৰিছিল আৰু ইয়াৰ দ্বাৰা সংশ্লেষক অভিজ্ঞতাপূর্ব অৱধাৰণৰ সমস্যা সমাধান কৰিছিল। তেওঁ এটা প্রকল্পৰ বিষয়ে পৰামর্শ আগবঢ়াইছিল ঃ 'এতিয়ালৈকে এইটো অনুমান কৰা হৈছে যে আমাৰ সকলোবোৰ জ্ঞান অনুমানৰ লগত জড়িত হৈ থাকে। কিন্তু ধাৰণাৰ জৰিয়তে অভিজ্ঞতাপূর্ব ভাবে সিহঁতৰ বিষয়ে যিকোনো বস্তু নিশ্চিত কৰিবলৈ কৰা চেষ্টা আৰু এনেদৰে আমাৰ জ্ঞান বৃদ্ধি কৰিবলৈ কৰা চেষ্টা, এইটো অনুমানত

একো বস্তুত গৈ পৰিণত নহয়। এটা চেষ্টা কৰি চোৱা যাওক, যদি আমি অনুমান কৰো যে বস্তুবোৰ অকল আমাৰ জ্ঞানৰ লগতহে জড়িত, তেনেহলে আমি অধিবিদ্যাৰ ক্ষেত্রত বেছি ভাল উন্নতি কৰিব নোৱাৰিম নেকি? এই সকলোবোৰ ঘটনাৰ আমি বিচাৰি থকা এটা সম্ভাৱনীয়তাৰ লগত ভালদৰে মিলি আছে। যেনে বস্তুৰ জ্ঞান হৈছে অভিজ্ঞতাপূর্ব, যিটো জ্ঞানে সিহঁতৰ বিষয়ে কিছুমান বস্তু নির্ণয় কৰে সেইবোৰ বস্তু আমাক দিয়াৰ আগতেই"।

- কাণ্টৰ কপাৰনিকাছ বিপ্লৱে এইটো নুসূচায় যে সত্তাক মন আৰু ইয়াৰ ধাৰণাবোৰলৈ সলনি কৰিব পাৰি। তেওঁ এইটো পৰামর্শ নিদিয়ে যে মানুহৰ মনে বস্তু সৃষ্টি কৰে যেতিয়ালৈকে সিহঁতৰ অস্তিত্ব জড়িত হৈ থাকে, সিহঁতৰ কথা ভাবি। তেওঁ এইটো কৈছে যে আমি বস্তুবোৰৰ বিষয়ে জানিব নোৱাৰো, সিহঁত আমাৰ বাবে জ্ঞানৰ বস্তু নহয়। একমাত্র এটা ক্ষেত্রৰ বাহিৰে যেতিয়া সিহঁত উদ্দেশ্যৰ কোনো এটা অংশৰ জ্ঞানৰ অভিজ্ঞতাপূর্ব চর্তৰ তলতীয়া হয়।

১০.১০ অধিক জানিবলৈ

১) পুজাৰী ড° বন্দনা (২০১৩), পাশ্চাত্য দর্শনৰ ইতিহাস। ষ্টুডেণ্টচ্ ষ্টো'ৰচ, গুৱাহাটী।

২) ভট্টাচার্য্য ড° জ্যোৎস্না, (২০১০) দর্শনৰ পৰিচয়, পাশ্চাত্য দর্শন, গুৱাহাটী।

৩) Descartes, R (1975) The philosophical writings of Descartes, (Ed.) J. Conningham, R. Stoodhoff, and D. Murdoch, Cambridge; Cambridge University Press.

৪) Fogelian, R (1994), Pyrrhonian Reflections on knowledge and Justifications, Oxford: Oxford University Press.

৫) Hume D, Enquiry Concerning Human Understanding and concerning the Principles of Morals, (ed.) P. Nidditch, Oxford : Clarendon Press.

৬) Kant Immanual, (1929), Critique of Pure Reason, trans, Norman kemp Smith, New York; St. Martin's Press.

৭) Dicker, Georges, (2004), Kant's theory of Knowledg; an analytic introduction, Oxford University Press.

৮) Guyer, Paul (ed) (2006), The Cambridge Companion to Kant and Modern Philosophy, Cambridge University Press.

১০.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ(ক) সত্য, (খ) অসত্য, (গ) সত্য, (ঘ) সত্য।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ(ক) অভিজ্ঞতাবাদৰ মৌলিক নীতিটো হৈছে যে আমি ইন্দ্রিয়ৰ জৰিয়তে জ্ঞান আহৰণ কৰো আৰু ইন্দ্রিয়সমুহে আমাক যিবোৰৰ বিষয়ে জানিব দিয়ে তাৰ বাহিৰে আমি একো নাজানো।

(খ) বিজ্ঞানক হিউমৰ সন্দেহবাদৰ পৰা মুক্ত কৰাৰ প্রচেষ্টাত কাণ্টে অনুমান কৰিছিল যে কিছুমান বিশেষ ধৰণৰ ধাৰণা আছে যিবোৰ অভিজ্ঞতাৰ পৰা উৎপত্তি নহয় কিন্তু সিহঁতৰ 'বস্তুগত' বৈধতা আছে।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ(ক) বিশ্লেষক, (খ) অভিজ্ঞতা, (গ) কঠোৰ সার্বজনীনতা, (ঘ) সম্ভৱ, (ঙ) সামান্যীকৰণ, (চ) নির্ভৰশীল ভাবে।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ(ক) অসত্য, (খ) সত্য, (গ) সত্য, (ঘ) অসত্য, (ঙ) অসত্য।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ(ক) বৈজ্ঞানিক জ্ঞান আমাক বস্তুৰ প্রকৃতি সম্পর্কে বিশ্বাসযোগ্য খবৰ দিয়ে। কিন্তু এই জ্ঞান যি সংশ্লেষক আৰু অভিজ্ঞতাপূর্বও হয়, ই এইটো অনুমান ব্যাখ্যা কৰিব নোৱাৰে যে মনৰ ইয়াৰ বস্তুবিলাকৰ লগত মিল আছে।

(খ) আমি যেতিয়া কও যে জ্ঞানৰ কেঁচা সামগ্রীৰ ক্ষেত্রত মনে ইয়াৰ নিজৰ জ্ঞানৰ আকাৰ ব্যৱহাৰ কৰে, তেতিয়া এইটো এই বুলি গ্রহণ কৰিব নালাগিব যে মানুহৰ উদ্দেশ্যই এইটো ইচ্ছাকৃত ভাবে বা সচেতন ভাবে কৰে। তাৰ পৰিবর্তে এইটো বুজায় যে সচেতন অভিজ্ঞতাত দিয়া বস্তুটো, যিটো বস্তুৰ বিষয়ে আমি ভাবো, সেই বস্তুটো আগতেই মানুহৰ উদ্দেশ্যই প্রাকৃতিক অনিবার্য্যতাৰে ব্যৱহাৰ কৰা জ্ঞানৰ আকাৰৰ অধিকাৰী হৈছে কাৰণ ইয়াৰ জ্ঞানৰ উদ্দেশ্য হিচাপে প্রাকৃতিক গঠন আছে।

১০.১২ ঃ আৰ্হি প্রশ্ন

(ক) অতি চমু প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ ঃ বুদ্ধিবাদ আৰু অভিজ্ঞতাবাদৰ সমন্বয় সাধন কৰা দার্শনিক জনৰ নাম লিখক।

প্রশ্ন ২ ঃ দুজন বুদ্ধিবাদী দার্শনিকৰ নাম লিখক।

প্রশ্ন ৩ ঃ কাণ্টৰ মতে দুই ধৰণৰ বচন কি কি?

প্রশ্ন ৪ ঃ সংশ্লেষক অৱধাৰণৰ প্রকাৰৰ বিষয়ে লিখক।

প্ৰশ্ন ৫ ঃ সংশ্লেষক বচনৰ এটি উদাহৰণ দিয়ক।

প্ৰশ্ন ৬ ঃ কপাৰনিকাছ বিপ্লৱৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰা দাৰ্শনিক জনৰ নাম লিখক।

(খ) চমু প্ৰশ্ন (১০০-১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ কপাৰনিকাছ বিপ্লৱৰ বিষয়ে চমু টোকা লিখক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ বিশ্লেষক আৰু সংশ্লেষক অৱধাৰণৰ মাজত পাৰ্থক্য নিৰ্ণয় কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ অভিজ্ঞতাপূৰ্ব জ্ঞান আৰু অভিজ্ঞতা প্ৰসূত জ্ঞানৰ পাৰ্থক্যৰ বিষয়ে চমুক্য ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ সংশ্লেষক অভিজ্ঞতাপ্ৰসূত অৱধাৰণৰ বিষয়ে চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

(গ) দীঘল প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ কাণ্টৰ বিচাৰবাদৰ তত্বটো আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ সংশ্লেষক অভিজ্ঞতাপূৰ্ব বচন সম্ভৱনে? আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ কপাৰনিকাছৰ বিপ্লৱৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ জ্ঞানৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰ সমূহ কি কি? আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৫ ঃ অৱধাৰণৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰ সমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১১ঃ সত্যতাৰ অনুৰূপতাবাদ তত্ত্ব

অধ্যায় গাঁথনি

১১.১ উদ্দেশ্য

১১.২ পৰিচয়

১১.৩ দর্শনত সত্যতা

১১.৪ সত্যতাৰ অনুৰূপতাবাদ তত্ত্ব

১১.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১১.৬ অধিক জানিবলৈ

১১.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১১.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

১১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- দর্শনত সত্যতাৰ সংজ্ঞা দিব পাৰিব,
- সত্যতাৰ মতবাদসমূহৰ লগত পৰিচয় হ'ব পাৰিব,
- সত্যতাৰ অনুৰূপতাবাদ মতবাদৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াব পাৰিব।

১১.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টিৰ জৰিয়তে আপুনি সত্যতাৰ বিভিন্ন মতবাদৰ বিষয়ে পৰিচিত হ'ব পাৰে। আপুনি জানে যে এটা বচন বা ধাৰণা সঁচা বা মিছা হ'ব পাৰে। কিন্তু প্রশ্নটো হ'ল দর্শনত কেনেকৈ সত্যতা আৰু অসত্যতা নির্ণয় অথবা পৰীক্ষা কৰা হয়? দার্শনিক সকলে সত্যতা সম্বন্ধে প্রধানকৈ তিনিটা মতবাদ গ্রহণ কৰে। সেইসমূহ হ'ল ঃ—

- অনুৰূপতাবাদ
- সংগতিবাদ
- উপযোগিতাবাদ

বাস্তৱবাদী দার্শনিকসকলে অনুৰূপতাবাদ আৰু উপযোগিতাবাদ সমর্থন কৰে। আকৌ ভাৱবাদী দার্শনিক সকলে সংগতিবাদ সমর্থন কৰে।

সত্যতাৰ অনুৰূপতাবাদ অনুসৰি অনুৰূপতা বা সাদৃশ্যই সত্যতা নির্ণয়ৰ মাপকাঠি। এই মতবাদ অনুসৰি বচন এটা সত্য হ'ব যদিহে বচনটো আৰু বাস্তৱ ঘটনাৰ মাজত এটা অনুৰূপতা থাকে, অন্যথা বচনটো অসত্য হ'ব। সংগতিবাদ মতে সংগতিৰ সহায়ত সত্যতা পৰীক্ষা কৰা হয়।

এই মতবাদ অনুসৰি বিভিন্ন বচনৰ মাজত থকা সংগতিয়েই হ'ল সত্যতা। উপযোগিতাবাদ মতে কার্য্যদক্ষতা, অর্থপূর্ণতা আৰু উপযোগিতা বা ব্যৱহাৰিকতাই হ'ল সত্যতা নির্ণয়ৰ মাপকাঠি। গতিকে উপযোগিতাবাদ মতে এটা বচন সত্য হ'ব যদিহে ই কার্য্যক্ষম বা অর্থপূর্ণ বা ব্যৱহাৰিকভাৱে সার্থক হয়।

মুঠতে অনুৰূপ বা সাদৃশ্য, সংগতি, কার্য্যদক্ষতা বা অর্থপূর্ণতা- এই তিনিটাই হ'ল সত্যতা নির্ণয়ৰ মাপকাঠি।

১১.৩ দর্শনত সত্যতা

সত্যতাৰ মতবাদ আলোচনা কৰাৰ আগত আমি দর্শনত সত্যতা মানে কি তাক জনা উচিত। দার্শনিক সকলে কয় যে সত্যতা হ'ল বিশ্বাস, ধাৰণা, উক্তি আদিৰ বিশেষ গুণ। দার্শনিক সকলৰ মতে সত্যতাৰ প্রধানকৈ তিনিটা মতবাদ আছে—

- সত্যতাৰ অনুৰূপতাবাদ
- সত্যতাৰ সংগতিবাদ
- সত্যতাৰ উপযোগিতাবাদ

১১.৪ সত্যতাৰ অনুৰূপতাবাদ তত্ত্ব

অনুৰূপতাবাদ সত্যতা সম্পর্কীয় মতবাদ কেইটাৰ ভিতৰত আটাইতকৈ প্রাচীন মতবাদ। এৰিষ্টট'লৰ *Metaphysics* নামৰ গ্রন্থখনত অনুৰূপতাবাদৰ উল্লেখ পাওঁ, য'ত তেওঁ মতবাদটো এনেদৰে দাঙি ধৰিছে যে, কোনো জ্ঞান তেতিয়াহে সত্য হয় যেতিয়া ইয়াৰ প্রদত্ত তথ্য (fact) ৰ লগত সামঞ্জস্য থাকে, যদি নাথাকে সত্য নহয়। অর্থাৎ ঘটনা আৰু বস্তু যেনেদৰে প্রকট হয় সেয়াই সত্য আৰু ইয়াৰ অনস্তিত্বই অসত্য। এৰিষ্টট'লৰ এই মতটো আধুনিক তর্কবিজ্ঞানত প্রতীকাত্মক ৰূপতো পোৱা যায়। অনুৰূপতাবাদ মতে বচন আৰু বাস্তৱ অৱস্থাৰ মাজত এটা প্রত্যক্ষ সাদৃশ্য থাকে। উদাহৰণস্বৰূপে 'ঘাঁহ সেউজীয়া' এটা বচন। এতিয়া প্রশ্ন হ'ল বচনটো সত্য নে অসত্য ? অনুৰূপতাবাদে কয় যে 'সেউজীয়া' আৰু 'ঘাঁহ'ৰ মাজত এক প্রত্যক্ষ অনুৰূপতা আছে। ঘাঁহ যে সেউজীয়া নহয় সেয়া আমি বাহ্যিক অৱস্থাত নাপাওঁ। সেয়েহে 'ঘাঁহ সেউজীয়া' এই বচনটো সত্য বুলি মানিবই লাগিব।

অনুৰূপতাবাদক সাধাৰণ লোকৰ মতবাদ (Common sense theory) বুলিও কোৱা হয়। সাধাৰণলোকে মানি লয় যে বস্তুৰ অস্তিত্ব বাহ্যজগতৰ জ্ঞান স্বতন্ত্র। আমাৰ ইন্দ্রিয়ৰ সহায়ত দেখোঁ যে ঘাঁহ সেউজীয়া। এই ক্ষেত্রত ভাববাদীসকলে মানি লোৱাৰ দৰে আমি মানি নলও যে বস্তুৰ ইন্দ্রিয়জাত জ্ঞান পূর্বৰ জ্ঞানৰ ওপৰত নির্ভৰশীল সেয়ে এই মতবাদক **সৰল বাস্তৱবাদ** বুলিও জনা যায়। সৰল বাস্তৱবাদ অনুসৰি "বিষয় বা বস্তুক পোনপটীয়াকৈ জানিব পাৰি।" জ্ঞান অর্জনৰ সময়ত জ্ঞাতা মন আৰু জ্ঞেয় বস্তুৰ মাজত কোনো তৃতীয় পন্থা নাথাকে।

সাধাৰণ লোকৰ মতেও আমাৰ মনে বিষয়বস্তুক পোনপটীয়াকৈ জানিব পাৰে। সৰল বাস্তৱবাদৰ মতটো সন্তোষজনক বুলি মানি ল'ব নোৱাৰি। কাৰণ, উদাহৰণস্বৰূপে, মানুহে প্ৰত্যক্ষ কৰে যে 'সূর্য্য পৃথিৱীৰ চাৰিওফালে ঘূৰে'। কিন্তু বাস্তৱ ক্ষেত্ৰত ই সত্য নহয়।

নব্য বাস্তৱবাদ হ'ল সৰল বাস্তৱবাদৰ এক সংশোধিত ৰূপ। নব্য বাস্তৱবাদৰ মতে জ্ঞান আৰু বস্তুৰ মাজত থকা সাদৃশ্যই হ'ল সত্যতা নিৰ্ণয়ৰ মাপকাঠি। নব্যবাস্তৱবাদৰ মতে জ্ঞানৰ বিষয়বস্তু আৰু জ্ঞাত বস্তু প্ৰকৃততে অভিন্ন। উদাহৰণস্বৰূপে যেতিয়া আমি গছ এডালৰ বিষয়ে জ্ঞাত হও তেতিয়া আমি ইয়াকে বুজো যে বাহ্যজগতত থকা আৰু আমাৰ চেতনাত থকা বস্তুৰ লগত ই একে। কিছুমান নব্য বাস্তৱবাদীৰ মতে এইটো নহয় যে গছডাল সঁচাসঁচিকৈ আমাৰ চেতনাত প্ৰৱেশ কৰে। বৰং গছ আৰু চেতনাৰ মাজত এটা গাঠনিক মিলহে আছে।

এই মতবাদটোও সন্তোষজনক নহয়। কাৰণ বস্তু আৰু জ্ঞানৰ মাজত থকা অনুৰূপতা প্ৰকৃততে বিভ্ৰান্তিকৰ। বস্তু আৰু জ্ঞানৰ মাজত আমি কি পৰিপ্ৰেক্ষিতত সাদৃশ্য নিৰ্ণয় কৰিম সেয়া স্পষ্ট নহয়। আকৌ ইয়াকো কোৱা হয় যে, আমাৰ মনত স্বপ্ৰসূত এনে কোনো উপাদান নাই যি জ্ঞাত বস্তুৰ অনুৰূপ হ'ব।

অনুৰূপতাবাদৰ আন এটা ৰূপ হ'ল ধাৰণাৰ প্ৰতিৰূপ মতবাদ। এই মতবাদ **ল'কৰ** *Essay Concerning Human Understanding* নামৰ গ্ৰন্থখনত উল্লেখ আছে। ল'কৰ মতে আমাৰ মনৰ ভিতৰত যিবোৰ ধাৰণা আছে; সেই ধাৰণাবোৰ হ'ল বাহ্যবস্তুৰ প্ৰতিৰূপ। তেওঁৰ মতে আমাৰ কোনো অৱধাৰণা বা বচন সত্য হয় নে নহয় তাক নিৰ্ণয় কৰিবলৈ হ'লে চাব লাগিব সেই অৱধাৰণা বা বচনৰ ধাৰণাবোৰৰ অনুৰূপ বস্তু বাস্তৱ জগতত আছে নে নাই। কিন্তু এই মতবাদতোও সন্তোষজনক নহয়। কাৰণ বাহ্যিক বস্তু, মন আৰু ইয়াৰ ধাৰণাৰ বহির্ভূত। সেয়েহে আমি জ্ঞান প্ৰত্যক্ষ ভাৱে লাভ কৰিব নোৱাৰোঁ। ধাৰণা ব্যক্তিনিষ্ঠ, কাৰণ এই ধাৰণাসমূহ একান্ত নিজস্ব। বস্তুসমূহ বস্তুনিষ্ঠ, কাৰণ ইয়াৰ বিষয়ে সৰ্বসাধাৰণ জ্ঞাত হ'ব পাৰে। সেয়েহে এইটো কোৱা ভুল হ'ব যে জ্ঞান হ'ল বস্তু আৰু ধাৰণাৰ প্ৰত্যক্ষ অনুৰূপতা।

অনুৰূপতাবাদ আন এটা ৰূপ হ'ল অনুৰূপতাৰ যৌক্তিক মতবাদ। এই মতবাদৰ প্ৰবৰ্তক হ'ল বাৰ্টাণ্ড ৰাছেল। ৰাছেলৰ মতে সত্যতাই জ্ঞানৰ লগত বাস্তৱত ঘটা কোনো ঘটনাৰ অনুৰূপতাক বুজায়, অভিজ্ঞতাক নহয়। এটা বচন সত্য হ'ব যদিহে ই ঘটনাৰ অনুৰূপতাক বুজায়। কিন্তু এটা বচন আমি সত্য বুলি নজনাকৈও সত্য হ'ব পাৰে। 'বৰষুণ দিছে'— এই বচনটো সত্য হ'ব যদিহে সঁচাকৈয়ে বৰষুণ দিছে। আপোনাৰ এই বৰষুণ দিয়া বুলি গম পোৱাৰ অভিজ্ঞতা নহ'লেও বচনটোৰ সত্যতা নোহোৱা হৈ নাযায়। উদাহৰণস্বৰূপে টোপনিত থাকোঁতে যদি আপুনি বৰষুণ দিয়া গম নাপায় তেতিয়াহ'লে বৰষুণ নিদিয়া হৈ নাযায়। আপুনি সাৰ পাই কোঠাৰ খিৰিকীৰ ফালে চাব তেতিয়া 'বৰষুণ দিছে' এই বচনটোৰ সত্যতা সম্পৰ্কে জ্ঞাত হ'ব। এইদৰে অনুৰূপতাৰ যৌক্তিক মতবাদৰ মতে সত্যতা নিৰ্ভৰ কৰে বাস্তৱ তথ্যৰ লগত ঘটা অনুৰূপতাৰ প্ৰকৃতিৰ ওপৰত আৰু সত্যতাৰ জ্ঞান নিৰ্ভৰ কৰে অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰা হোৱা সত্যাসত্য নিৰূপনৰ ওপৰত। কিন্তু সকলো

সৰল বাস্তৱবাদ ঃ
সৰল বাস্তৱবাদৰ মতে আমাৰ ধাৰণাসমূহ বাহ্যজগতৰ বস্তু আৰু গুণৰ অবিকল অনুলিপি।

নব্য বাস্তৱবাদ ঃ নব্য বাস্তৱবাদ হ'ল আত্মগত ভাববাদ আৰু বস্তুগত ভাববাদৰ এক সম্পূৰ্ণ বিপৰীত মতবাদ। এই মতবাদ অনুসৰি বাহ্যজগতৰ সত্বা মন নিৰপেক্ষ।

জন ল'ক (১৬৩২-১৭০৪) ঃ ইংৰাজ দার্শনিক জন ল'ক অভিজ্ঞতাবাদৰ প্ৰবৰ্তক। তেওঁ Essay Concerning Human Understanding (1689) নামৰ গ্ৰন্থখনৰ বাবে বিখ্যাত।

সত্য বচন অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰা প্ৰমাণ কৰা নাযায়। সত্য বচনবোৰৰ ভিতৰত কম সংখ্যক বচনহে সাক্ষাৎভাৱে প্ৰমাণ কৰিব পাৰি। উদাহৰণস্বৰূপে 'সকলো মানুহ মৰণশীল' এই সাৰ্বিক বচনটো সত্য কিয়নো বচনটোৰ লগত ঘটনাৰ অনুৰূপতা আছে। কিন্তু ইয়াক অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰা প্ৰমাণ কৰিব নোৱাৰি কাৰণ ই আমাৰ কাৰণে সম্ভৱ নহয়। সেয়ে আমি সামৰিব পাৰো যে কোনো বচনৰ সত্যতা অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰা সত্যাপন বা সমৰ্থনৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ নকৰে। বৰং বচন এটাৰ সত্যতা নিৰ্ভৰ কৰে বচনটোৰ লগত ঘটনাৰ অনুৰূপতাৰ ওপৰত।

মেগেৰিয়ান সম্প্ৰদায় ঃ এই সম্প্ৰদায়টো যীশুখ্ৰীষ্টৰ ৪ শতিকাৰ পূৰ্বে বিয়পাইছিল। এই সম্প্ৰদায়টো ইউক্লি অৰ মিগাৰম দ্বাৰা প্ৰতিষ্ঠা কৰা হৈছিল। ইউক্লি অৰ মিগাৰম চক্ৰেটিছৰ শিষ্য হিচাপে জনা যায়।

- **মেগাৰিয়ান লায়াৰ পেৰেডক্স** (Megarian liar paradox) ঃ এজন মেগেৰিয়ান সম্প্ৰদায়ৰ সদস্য হিচাপে ইউবিল্ডে, প্লেটো আৰু এৰিষ্ট'লিয়ান নীতিৰ বিৰুদ্ধে মতামত আগবঢ়াইছিল। ইউবিল্ডে, এনেধৰণে মতামত আগবঢ়াইছে যে এজন মানুহে কয় যে মই মিছা কথা কৈ আছো, অথবা মই এতিয়া যি কৈ আছো সেয়া মিছা বা অশুদ্ধ আৰু এইটো সত্য যদিহে কথাফাঁকি বা উক্তিটো আচলতে মিছা। আকৌ উক্তি বা কথাফাঁকি যদি মানুহজনে কোৱাটো মিছা নহয়। মিছা যদি উক্তিটো সত্য হয়।

  এই মতটোৱে দেখুৱায় যে কোনো এটা উক্তিক গুণ সম্পৰ্কে অৰ্থাৎ শুদ্ধ বা অশুদ্ধ সম্পৰ্কে কোৱা মানে উক্তিটোৰ বিপৰীত দিশটোৰ কথাকে সূচায়। এৰিষ্টট'লৰ শুদ্ধ বা অশুদ্ধ একপক্ষীয় উক্তিটোৰ দৰাচলতে তথ্যৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। এৰিষ্টট'লৰ মতে যেতিয়া বাক্য এটা তথ্যৰ সৈতে সম্পৰ্কিত হয় তেতিয়া বাক্যটো সত্য বুলি বিবেচিত হয় অন্যথা বাক্যটো মিছা বুলি ধৰা হয়। গতিকে পেৰেডক্স বা অৱলায়াৰ (Paradox of liar) ৰ ধাৰণাটো প্ৰাচীন আৰু আধুনিক লিখকৰ দ্বাৰা আলোচনা কৰাইছিল। সত্য আৰু অসত্য ধাৰণাৰ এটা সমুচিত উত্তৰ দিয়াৰ তাড়নাটোৱে নিঃসন্দেহে এটা গুৰুত্বৰ সমস্যাৰ উপস্থাপন কৰে।

চিন্তা-চৰ্চ্চা কৰক - ৪.১

অনুৰূপতাবাদ আৰু বাস্তৱবাদৰ মাজত কিবা সম্পৰ্ক আছেনে?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

সত্যৰ অনুৰূপতাবাদ গ্ৰহণযোগ্য নে?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ঃ অনুৰূপতাবাদৰ সমৰ্থক দুজনৰ নাম লিখক।

.....

প্ৰশ্ন নং ২ঃ দাৰ্শনিক সকলৰ মতে সত্যতা কি?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৩ঃ তলত দিয়াবোৰৰ শুদ্ধ/অশুদ্ধ নিৰ্ণয় কৰক।

(ক) সত্যতা নিৰূপনৰ তিনিটা মুখ্য নীতি আছে। (শুদ্ধ / অশুদ্ধ)

(খ) এৰিষ্টট'লৰ Metaphysics গ্ৰন্থখনত অনুৰূপতাবাদ পোৱা যায়।

(শুদ্ধ / অশুদ্ধ)

প্ৰশ্ন নং ৪ঃ অনুৰূপবাদ তত্ত্ব বুলিলে আপুনি কি বুজে? (৭০ টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

.....

.....

.....

.....

১১.৫ অধ্যায়টিৰপৰা আমি কি শিকিলোঁ

- এৰিষ্টট'লে মতবাদটো এনেদৰে দাঙি ধৰিছে যে, কোনো জ্ঞান তেতিয়াহে সত্য হয় যেতিয়া ইয়াৰ প্ৰদত্ত তথ্য (fact) ৰ লগত সামঞ্জস্য থাকে, যদি নাথাকে সত্য নহয়।
- অনুৰূপতাবাদ মতে বচন আৰু বাস্তৱ অৱস্থাৰ মাজত এটা প্ৰত্যক্ষ সাদৃশ্য থাকে। অনুৰূপতাবাদক সাধাৰণ লোকৰ মতবাদ (Common sense theory) বুলিও কোৱা হয়। সাধাৰণলোকে মানি লয় যে বস্তুৰ অস্তিত্ব বাহ্যজগতৰ জ্ঞান স্বতন্ত্ৰ। আমাৰ ইন্দ্ৰিয়ৰ

সহায়ত দেখোঁ যে ঘাঁহ সেউজীয়া। উদাহৰণস্বৰূপে 'ঘাঁহ সেউজীয়া' এটা বচন। এতিয়া প্ৰশ্ন হ'ল বচনটো সত্য নে অসত্য?

- অনুৰূপতাবাদে কয় যে 'সেউজীয়া' আৰু 'ঘাঁহ'ৰ মাজত এক প্ৰত্যক্ষ অনুৰূপতা আছে। ঘাঁহ যে সেউজীয়া নহয় সেয়া আমি বাহ্যিক অৱস্থাত নাপাওঁ। সেয়েহে 'ঘাঁহ সেউজীয়া' এই বচনটো সত্য বুলি মানিবই লাগিব। এই মতবাদক **সৰল বাস্তৱবাদ** বুলিও জনা যায়। সাধাৰণ লোকৰ মতেও আমাৰ মনে বিষয়বস্তুক পোনপটীয়াকৈ জানিব পাৰে।

১১.৬ অধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্ৰন্থ আৰু ইংৰাজী গ্ৰন্থঃ

(১) দৰ্শনৰ পৰিচয় (পাশ্চাত্য দৰ্শন) ঃ ড° জোৎস্না ভট্টাচাৰ্য্য

(২) পাশ্চাত্য দৰ্শন ঃ অঞ্জলী দেৱী

(৩) The Problems of Philosophy ঃ Satis Chandra Chatterjee

(৪) Chief Currents of Contemporary Philosophy ঃ D.M. Dutta

১১.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ এৰিষ্টটল, জন ল'ক, ৰাছেল আদি দাৰ্শনিক সকলে সত্যতাৰ অনুৰূপতাবাদ তত্ত্বটো সমৰ্থন কৰে।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ সত্য হ'ল বিশ্বাস, মত, তত্ত্ব আৰু উক্তিৰ গুণ।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ ক) শুদ্ধ খ) শুদ্ধ

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ অনুৰূপবাদ মতে বচন আৰু বাস্তৱ অৱস্থাৰ মাজত এটা প্ৰত্যক্ষ সাদৃশ্য আছে। উদাহৰণস্বৰূপে, ' গাখীৰ বগা' এটা বচন, এতিয়া প্ৰশ্নটো হ'ল বচনটো সত্যনে অসত্য? অনুৰূপবাদদে কয় যে 'গাখীৰ আৰু 'বগা' ৰ মাজত এক প্ৰত্যক্ষ অনুৰূপতা আছে। গাখীৰ যে বগা নহয়, সেয়া আমি বাহ্যিক অৱস্থাত নাপাওঁ। সেয়ে, 'গাখীৰ' বগা এই বচনটো সত্য বুলি মানিবই লাগিব।

১১.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) বস্তু ধৰ্মী প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ঃ সত্যতাৰ অনুৰূপতাবাদ তত্ত্বৰ দুজন সমৰ্তকৰ নাম লিখক।

প্ৰশ্ন ২ঃ সত্যতা সম্পৰ্কীয় তত্ত্বসমূহ কি কি?

প্ৰশ্ন ৩ঃ এৰিষ্টটলীয় অনুৰূপবাদ তত্ত্বৰ তৰ্কসন্মত সূত্ৰটো কি কি?

প্ৰশ্ন ৩ঃ সত্যতা অনুৰূপবাদৰ সংজ্ঞ দিয়ক।

(খ) চমু প্ৰশ্ন (১৫০—১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১ঃ সত্যতা সম্পৰ্কীয় অনুৰূপবাদৰ বিষয়ে চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ঃ সত্যতা সম্পৰ্কীয় শব্দাৰ্থ তত্ত্বটো কি?

প্ৰশ্ন ৩ঃ সত্যৰ ডিফ্লেচনিষ্ট তত্ত্ব সম্পৰ্কে চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৪ঃ মিগৰিয়ান লায়াৰ পেৰেডক্স কি? চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

(গ) চমু টোকা লিখক (১০০-১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১ঃসত্যতাৰ অনুৰূপতাবাদ মতবাদৰ সাধাৰণ লোকৰ মত

প্ৰশ্ন ২ঃ অনুৰূপতাবাদত নব্যবাস্তৱবাদীৰ মত

প্ৰশ্ন ৩ঃ অনুৰূপতাবাদ তাৰ্কিক মতবাদ

(ঘ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১ঃ সত্যতাৰ অনুৰূপতাবাদ তত্ত্বটো ব্যাখ্যা কৰক। মতবাদটো সন্তোষজনকনে?

প্ৰশ্ন ২ঃ অনুৰূপতাবাদ আৰু সংগতিবাদৰ মাজত পাৰ্থক্য কি?

*** ***** ***

অধ্যায় ১২ঃ সত্যতাৰ সংগতিবাদ তত্ত্ব

অধ্যায় গাঁথনি

১২.১ উদ্দেশ্য
১২.২ পৰিচয়
১২.৩ সত্যতাৰ সংগতিবাদ তত্ত্ব
১২.৩.১ সত্যতাৰ মাত্ৰ
১২.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১২.৫ অধিক জানিবলৈ
১২.৬ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
১২.৭ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১২.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- দৰ্শনত সত্যতাৰ সংজ্ঞা দিব পাৰিব,
- সত্যতাৰ সংগতিবাদ মতবাদৰ আলোচনা কৰিব পাৰিব

১২.২ পৰিচয়

আগৰ আলোচনাত অনুৰূপতাবাদৰ বিষয়ে এটা ধাৰণা পোৱা গ'ল। এতিয়া সংগতিবাদৰ বিষয়ে তলত আলোচনা কৰা হ'ল।

১২.৩ সংগতিবাদ

ভাববাদী দাশনিক ঃ ভাববাদী দার্শনিক সকলৰ মতে বাহ্যজগত খনৰ ওপৰত নির্ভৰশীল।

আগৰ আলোচনাত অনুৰূপতাবাদৰ বিষয়ে এটা ধাৰণা পোৱা গ'ল। এতিয়া সংগতিবাদৰ বিষয়ে তলত আলোচনা কৰা হ'ল।

সত্যতা সম্পৰ্কীয় মতবাদসমূহৰ ভিতৰত সংগতিবাদ এটা উল্লেখযোগ্য মতবাদ। সংগতিবাদৰ মতে বচন এটা সত্য হ'ব যদিহে ই অন্য বচনৰ লগত সংগতিপূৰ্ণ হয়। যদি বচন এটা পূৰ্বতে গঢ়ি উঠা বচনৰ সংবদ্ধ মণ্ডলী (System) ৰ লগত সংগতি পূৰ্ণ হয় তেনেহ'লে সেইবচনক সত্য বুলি গ্ৰহণ কৰা হয়। **ভাববাদী দার্শনিক**সকলে এই মতবাদ গ্ৰহণ কৰে। সংগতিবাদ সমৰ্থন কৰা ভাববাদী দার্শনিকসকল হ'ল হেগেল, বার্কলে, ব্ৰেডলি ইত্যাদি।

তর্কীয় প্রত্যক্ষবাদী দার্শনিক যেনে নিউৰাথ (Neurath) হেম্পেল (Hempel) আদি দার্শনিক সকলেও সত্যৰ সংগতিবাদ মতবাদ গ্ৰহণ কৰে। তর্কীয় প্রত্যক্ষবাদী আৰু ভাববাদী দার্শনিক

সকলৰ মাজত এটা উল্লেখনীয় পার্থক্য আছে।

তর্কীয় প্রত্যক্ষবাদী সকলৰ সংগতিবাদ এটা শৃংখলাবদ্ধ পদ্ধতিৰ মাজত পোৱা যায়। এই সংগতিবাদ সকলো সম্ভাব্য পদ্ধতিসমূহৰ এটা সমষ্টি। তর্কীয় প্রত্যক্ষবাদী দার্শনিকসলকৰ সংগতিবাদ তত্ত্ব এটা স্বতঃ প্রামাণ্য মতবাদ। আনহাতে হেগেলৰ সংগতিবাদ তত্ত্বৰ ৰূপটো হ'ল পৰমশ্রেয়বাদী। হেগেলপন্থী সংগতিবাদ তত্ত্বটো তর্কীয় প্রত্যক্ষবাদীসকলৰ পৰা দুটা গুৰুত্বপূর্ণ দিশত পৃথক।

- হেগেলৰ সংগতিবাদ আকাৰিক তর্কবিজ্ঞানৰ সামঞ্জস্য নহয়। চিন্তাৰ এটা পদ্ধতি আকাৰগতভাবে সত্য হ'ব পাৰে; কিন্তু ই বস্তুগত ভাবে সত্য নহবও পাৰে। গতিকে চিন্তাৰ সেই পদ্ধতিটো শুদ্ধ নহয়। উদাহৰণস্বৰূপে 'সোণৰ পাহাৰ'ৰ বিষয়ে চিন্তা কৰা যাঁওক। 'সোণৰ পাহাৰ' অভিজ্ঞতাত পোৱা নাযায়। গতিকে ই আকাৰগত আৰু তর্কীয়ভাবে শুদ্ধ হ'লেও বস্তুগত ভাবে সত্য নহয়।
- **হেগেলপন্থী দার্শনিক**সকলে তর্কীয় প্রত্যক্ষবাদী দার্শনিক সকলক সমর্থন নকৰে। তর্কীয় প্রত্যক্ষবাদী সকলৰ মতে সত্যতাৰ বিভিন্ন ধৰণৰ পদ্ধতি আছে। এই বিভিন্ন পদ্ধতিসমূহ এটা আনটোৰ সৈতে বিৰোধপূর্ণ স্বভাৱৰ। কাৰণ এটা বচন কোনো এটা ক্ষেত্রত সঁচা হ'লেও আনকোনো ক্ষেত্রত মিছাও হ'ব পাৰে। এই মতৰ বিৰুদ্ধে হেগেলপন্থী দার্শনিকসকলে কয় যে জ্ঞানৰ আদর্শ হ'ল এটা 'প্রণালী, যি প্রণালী সত্যসমূহৰ নহয়; সত্যৰহে।' তেওঁলোকৰ মতে সত্য হ'ল এক স্বয়ং সম্পূর্ণ অভিজ্ঞতা।

১২.৩.১সত্যতাৰ মাত্রা

সংগতিবাদ সত্যৰ মাত্রা স্বীকাৰ কৰে। এটা বচনৰ যদি সংবদ্ধ মণ্ডলীৰ (System) লগত সামঞ্জস্যতা থাকে আৰু সংগতি থাকে তেন্তে বচনটো চৰম সত্য হ'ব। কিন্তু সমস্যাটো এয়ে যে মানুহে এই চৰম সত্যত উপনীত হ'বলৈ সক্ষম নহয়। আমি জানো যে চৰম সত্য এটা আদর্শ সত্য। এটা বচন তেতিয়াহে অধিক সত্য হ'ব যদিহে ই জ্ঞানৰ সুসংবদ্ধ প্রণালীৰ লগত সংগতি বা সামঞ্জস্যতা স্থাপন কৰে। মানুহৰ মনত চৰম সত্যৰ প্রকাশ আংশিক ভাবেহে হয়। এইদৰে মানুহৰ জ্ঞানৰ ক্ষেত্রত সত্যৰ বিভিন্ন মাত্রাৰ কথা উঠে। সেয়েহে ব্রেডলিয়ে কৈছে যে বচনসমূহ আংশিক ভাৱে সত্য আৰু আংশিক ভাৱে অসত্য। তেঁও কৈছে যে সত্যতাই অসীমতা আৰু সমগ্রতা নির্দেশ কৰিবই লাগিব। এইদৰে ব্রেডলিয়ে সত্যৰ মাত্রা স্বীকাৰ কৰে।

সাধাৰণ দৃষ্টিভঙ্গীৰ পৰা ক'ব পাৰি যে আমাৰ ব্যক্তিগত উক্তিসমূহে সত্যতাৰ মাত্রা স্বীকাৰ কৰে। সেয়ে এটা বচন আংশিকভাৱে সত্য আৰু আংশিকভাৱে মিছা। সেইবাবে মানুহে কৰা সকলো ভুলক আংশিকভাৱে সত্য বুলিব পাৰি। এইদৰে সত্যতাৰ সংগতিবাদ তত্ত্বই সত্যৰ মাত্রা স্বীকাৰ কৰে।

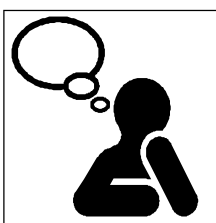

তৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদ ঃ তৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদী দাৰ্শনিক সকলৰ মতে সকলো জ্ঞান ইন্দ্ৰিয় অভিজ্ঞতাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। এ.জে. আয়াৰ, কাৰ্নাপ, জি. ই. মুৰ আদি প্ৰত্যক্ষবাদী দাৰ্শনিক।

সত্যতা সম্পৰ্কীয় মতবাদ হিচাবে সংগতিবাদ সন্তোষজনক নহয়। কাৰণ সত্যতাৰ মাত্ৰা স্বীকাৰ কৰা ফলত সংগতিবাদে আপেক্ষিকতাবাদলৈ গতি কৰিছে। গতিকে আমাৰ মনলৈ অহা প্ৰশ্নটো এয়ে যে জ্ঞানৰ বস্তুগত সত্যতা কি? উত্তৰত ইয়াকে ক'ব পাৰি যে সত্যক পৰিবৰ্তন কৰিব নোৱাৰি, সত্য অপৰিবৰ্তনীয়। যদি সত্য পৰিবৰ্তনশীল হয় তেন্তে মিছা কোৱাটোও সত্য বুলি পৰিগণিত হ'ব। ফলত ব্যৱহাৰিক জীৱনত সঁচা আৰু মিছাৰ মাজত কোনো পাৰ্থক্য নিৰ্ণয় কৰিব পৰা নাযাব। সংগতিবাদৰ সমৰ্থক সকলে এই আপত্তিটো মানি লোৱা নাই। কাৰণ প্ৰথমতে মানুহে ভাবিছিল যে 'পৃথিৱী বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডৰ কেন্দ্ৰ'। পৃথিৱী নহয় সূৰ্যহে বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডৰ কেন্দ্ৰ বুলি প্ৰতিষ্ঠা নোহোৱালৈকে মানুহে পৃথিৱীয়ে বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডৰ কেন্দ্ৰ বুলি মানি আহিছিল। কিন্তু সত্যতা প্ৰতিষ্ঠিত হ'ল যে সূৰ্য্যহে বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডৰ কেন্দ্ৰ। গতিকে গেলিলিওৰ দ্বাৰা পিছৰ মতটো সত্য বুলি প্ৰতিষ্ঠিত হোৱাৰ পিছত আগৰ মতটো অশুদ্ধ আৰু বিসংগতিপূৰ্ণ বুলি বিবেচিত হ'ল।

হেগেলপন্থী দাৰ্শনিক ঃ জাৰ্মান দাৰ্শনিক হেগেল (১৭৭০-১৮৩১) ৰ অনুগামী দাৰ্শনিক সকল।

চিন্তা-চৰ্চা কৰক - ১২.১

সংগতিবাদ আৰু ভাববাদৰ মাজত কিবা সম্পৰ্ক আপুনি বিচাৰি পাইছে নেকি?

.....

.....

.....

.....

.....

আপুনি সত্যতাৰ সংগতিবাদ তত্ত্ব গ্ৰহণ কৰেনে?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ঃ সত্যৰৰ সংগতিবাদ তত্ত্বটো কি? (৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

.....

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ২ঃ তলত দিয়াবোৰৰ শুদ্ধ/অশুদ্ধ নিৰ্ণয় কৰক।

(ক) ভাববাদী দাৰ্শনিকসকলে সংগতিবাদ গ্ৰহণ কৰে। (শুদ্ধ / অশুদ্ধ)

(খ) তৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদীসকলে সংগতিবাদ সমৰ্থন কৰে। (শুদ্ধ / অশুদ্ধ)

১২.৪ অধ্যায়টিৰপৰা আমি কি শিকিলোঁ

- সংগতিবাদৰ মতে বচন এটা সত্য হ'ব যদিহে ই অন্য বচনৰ লগত সংগতিপূৰ্ণ হয়। যদি বচন এটা পূৰ্বতে গঢ়ি উঠা বচনৰ সংবদ্ধ মণ্ডলী (System) ৰ লগত সংগতি পূৰ্ণ হয় তেনেহ'লে সেইবচনক সত্য বুলি গ্ৰহণ কৰা হয়।
- **ভাববাদী দাৰ্শনিক**সকলে এই মতবাদ গ্ৰহণ কৰে। সংগতিবাদ সমৰ্থন কৰা ভাববাদী দাৰ্শনিকসকল হ'ল হেগেল, বাৰ্কলে, ব্ৰেডলি ইত্যাদি।

১২.৫ অধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্ৰন্থ আৰু ইংৰাজী গ্ৰন্থঃ

(১) দৰ্শনৰ পৰিচয় (পাশ্চাত্য দৰ্শন) ঃ ডঁ জোৎস্না ভট্টাচাৰ্য্য

(২) পাশ্চাত্য দৰ্শন ঃ অঞ্জলী দেৱী

(৩) The Problems of Philosophy ঃ Satis Chandra Chatterjee

(৪) Chief Currents of Contemporary Philosophyঃ D.M. Dutta

১২.৬ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ এই মতবাদ অনুসৰি এটা বচন সত্য হ'ব যদিহে ইয়াৰ বচনৰ সংবদ্ধ মণ্ডলীৰ লগত সংগতি থাকে। এটা বচন বা ধাৰণা এটা সত্য হ'ব যদিহে ইয়াৰ আমাৰ বিশ্বাসৰ সংবদ্ধ মণ্ডলী এটাৰ লগত সংগতিপূৰ্ণ হয়। ভাৱবাদী দাৰ্শনিকসকলে এই মতবাদ গ্ৰহণ কৰে। সংগতিবাদসমৰ্থন কৰা ভাৱবাদী দাৰ্শনিক সকল হ'ল হেগেল , বাৰ্কেল ব্ৰেডলি ইত্যাদি। তৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদী দাৰ্শনিক যেনে নিউৰাথ (Neurath) হেমপেল আদি দাৰ্শনিক সকলেও সত্যৰ সংগতিবাদ সমৰ্থন কৰে।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ ক) শুদ্ধ খ) অশুদ্ধ

১২.৭ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) বস্তু ধৰ্মী প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ঃ সত্যতাৰ সংগতিবাদ তত্ত্বৰ দুজন সমৰ্থকৰ নাম লিখক।

প্ৰশ্ন ২ঃ সত্যতাৰ কোনটো তত্ত্বই 'সত্যতাৰ মাত্ৰাটো সমৰ্থন কৰে?

প্ৰশ্ন ৩ঃ সত্যতা সম্পৰ্কীয় তত্ত্বসমূহ কি কি?

প্ৰশ্ন ৪ঃ সংগতিবাদ তত্ত্বৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

(খ) চমু প্ৰশ্ন (১৫০-৩০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১ঃ সংগতিবাদ তত্ত্বৰ বিষয়ে চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ঃ সত্যতা সম্পৰ্কীয় সংগতিবাদ তত্ত্বটো সন্তোষজনক হয়নে? চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ঃ সত্যতাৰ মাত্ৰাৰ বিষয়ে চমুটোকা লিখক।

(গ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১ঃ সত্যতাৰ সংগতিবাদ তত্ত্বটো ব্যাখ্যা কৰক। মতবাদটো সন্তোষজনকনে?

প্ৰশ্ন ২ঃ সত্যতাৰ সংগতিবাদ তত্ত্বটো আলোচনা কৰক। যুক্তি সহকাৰে ইয়াৰ ত্ৰুটিসমূহ আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ঃ অনুৰূপতাবাদ আৰু সংগতিবাদৰ মাজত পাৰ্থক্য আছেনে ? ব্যাখ্যা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১৩ঃ সত্যতাৰ উপযোগিতাবাদ তত্ত্ব

অধ্যায় গাঁথনি

১৩.১ উদ্দেশ্য
১৩.২ পৰিচয়
১৩.৩ সত্যতাৰ উপযোগিতাবাদ তত্ত্ব
১৩.৪ সত্যতা সম্পৰ্কীয় কেইটামান গুৰুত্বপূৰ্ণ তত্ত্ব
১৩.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১৩.৬ অধিক জানিবলৈ
১৩.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১৩.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

১৩.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- সত্যতাৰ উপযোগিতাবাদ মতবাদৰ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব,
- সত্ত সম্পৰ্কীয় শব্দাৰ্থ তত্ত্ব (Semantic theory of truth) ডি ফ্লেচনাৰী তত্ত্ব আৰু ডিচকোটেচনেল (Dismotational) তত্ত্বৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াব পাৰিব।

১৩.২ পৰিচয়

আগৰ আলোচনাত সত্যতা সম্পৰ্কীয় সংগতিবাদ তত্ত্বটো আলোচনা কৰা হ'ল। এতিয়া সত্যৰ উপযোগিতা মতবাদটো তলত আলোচনা কৰিবলৈ লোৱা হৈছে—

১৩.৩ উপযোগিতাবাদ

উপযোগিতাবাদ অনুসৰি ব্যৱহাৰিকতা বা কার্যোপযোগিতাই হ'ল সত্য নির্ণয়ৰ মাপকাঠি। উপযোগিতাই হ'ল সত্য নির্ণয়ৰ মাপকাঠি। এটা ধাৰণা সত্য হ'ব যদিহে ই কার্য্যক্ষম হয়। যদি কোনো এটা ধাৰণা বা বিশ্বাস ফলপ্রসূ হয় তেতিয়াহ'লে ই সত্য হ'ব আৰু যদি এই ধাৰণা বা বিশ্বাস ফলপ্রসূ নহয় তেতিয়াহ'লে ই অসত্য হ'ব। উদাহৰণস্বৰূপে 'জুইয়ে পোৰে'। এই বচনটো সত্য হ'ব যদিহে জুইয়ে সঁচাকৈয়ে পোৰে। আনহাতে, আমি যদি অভিজ্ঞতাত পাওঁ যে জুইয়ে বাস্তবিকতে নোপোৰে তেতিয়াহ'লে ওপৰোক্ত বচনটো মিছা হ'ব। সেয়েহে উপযোগিতাবাদৰ মতে উপযোগিতা, উপকাৰিতা, কার্য্যদক্ষতা, ফলপ্রসূতা আদি হ'ল সত্যতা নির্ণয়ৰ মাপকাঠি।

উপযোগিতাবাদৰ প্রধান পৃষ্ঠপোষক হ'ল উইলিয়াম জেমছ, শ্বিলাৰ আৰু জন ডিউৰী।

উইলিয়াম জেম্ছে তেওঁৰ *Pragmatism* নামৰ গ্ৰন্থখনত উল্লেখ কৰে "সত্যতা হ'ল আমাৰ ধাৰণাসমূহ নিশ্চিত কৰাৰ এটা গুণ। ই সিহঁতৰ সাদৃশ্যক বুজায়, যিদৰে মিছা উক্তিয়ে সিহঁতৰ বাস্তৱতাৰ সৈতে বৈসাদৃশ্য বুজায়।" তেওঁ ধাৰণাবোৰৰ সাদৃশ্যৰ জৰিয়তে এইটো বুজোৱা নাই যে আমাৰ ধাৰণাসমূহ বাস্তৱৰ প্ৰতিলিপি মাথোন। ইয়াৰ দ্বাৰা এইটোও বুজোৱা হোৱা নাই যে ধাৰণা আৰু বস্তুসমূহৰ মাজত এটা স্থায়ী অনুৰূপতাৰ সম্বন্ধ আছে। সেয়েহে এইটোও ক'ব নোৱাৰি যে বাস্তৱতাৰ লগত মিলি যায় কাৰণে ধাৰণাবোৰ সঁচা। গতিকে এইটো স্পষ্ট যে উপযোগিতাবাদে অনুৰূপতাবাদৰ বিৰোধিতা কৰে।

সত্যাপনৰ দৃঢ়তাৰ ওপৰত ধাৰণাসমূহৰ সত্যতা নিৰ্ভৰ কৰে। "সঁচা ধাৰণাসমূহ হ'ল সেইবোৰ যাক আমি সদৃশ শ্ৰেণীভূক্ত কৰিব পাৰোঁ, বৈধতা নিৰ্ণয় কৰিব পাৰোঁ আৰু নিশ্চয়তা প্ৰতিপন্ন কৰি যথাৰ্থতা সাব্যস্ত কৰিব পাৰো। মিছা ধাৰণাসমূহ হ'ল যি সমূহক আমি সঁচা বুলি প্ৰমাণিত কৰিব নোৱাৰোঁ।" ধাৰণা আৰু বচনসমূহ যেতিয়ালৈকে ফলপ্ৰসূ বুলি প্ৰমাণিত নহয় তেতিয়ালৈকে এই ধাৰণা বা বচনসমূহ সত্য বুলি পৰিগণিত নহয়। যেতিয়া ধাৰণা বা বচনসমূহ সন্তোষজনক ভাৱে আমাৰ জীৱনত প্ৰয়োগ কৰিব পাৰি তেতিয়া সেই বচন বা ধাৰণাসমূহ সত্য বুলি পৰিগণিত হয়। এটা ধাৰণা নিজে নিজে সত্য হ'ব নোৱাৰে। প্ৰকৃততে ঘটা ঘটনাইহে এটা ধাৰণাক সত্য কৰিব পাৰে। ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল সত্যাপনৰ দ্বাৰাহে এটা ধাৰণা সত্য বুলি বিবেচিত হয়। জেম্চে তেওঁৰ *Essays in Pragmatism* নামৰ গ্ৰন্থখনত কৈছে "সঁচা ধাৰণাসমূহ হ'ল সেইবোৰ যাক আমি সদৃশ শ্ৰেণীভূক্ত কৰিব পাৰো, বৈধতা নিৰ্ণয় কৰিব পাৰো আৰু নিশ্চয়তা প্ৰতিপন্ন কৰি যথাৰ্থতা সাব্যস্ত কৰিব পাৰোঁ। মিছা ধাৰণাসমূহ হ'ল যি সমূহক আমি সঁচা বুলি প্ৰমাণিত কৰিব নোৱাৰোঁ।"

শ্বিলাৰৰ মতে প্ৰায়োগিক উপযোগিতাইহে প্ৰকৃত সত্যতা প্ৰদান কৰিব পাৰে। তেওঁৰ মতে আমাৰ প্ৰায়োগিক জীৱনৰ সফলতা নিৰ্ভৰ কৰে কিমান দূৰ আমি ভৱিষ্যততে ঘটিব লগা ঘটনাসমূহৰ সম্পৰ্কে পূৰ্বানুমান কৰিব পাৰো আৰু সংঘটিত ঘটনাসমূহক নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব পাৰো সেই ক্ষমতাৰ ওপৰত। আমি সত্য প্ৰতিষ্ঠা কৰিব বিচাৰোঁ। যি ঘটনা সম্বন্ধে পূৰ্বানুমান কৰা হয় সেই ঘটনা যদি প্ৰকৃততে ঘটে তেতিয়াহে ই সত্য হয়। প্ৰায়োগিক ভাৱে উপযোগী নোহোৱা পূৰ্বানুমান বৈধ বুলি স্বীকৃত হ'লেও সত্যতাৰ দাবী কৰিব নোৱাৰে। সত্যততাৰ দাবীক সত্য বুলি গ্ৰহণ কৰা নহয়। গতিকে সফল হোৱা পূৰ্বানুমানসমূহেই কেৱল সত্য বুলি স্বীকৃত হয়। এইক্ষেত্ৰত আমি সফল ভৱিষ্যৎবাণীৰ সদৰ্থক মূল্য আৰু অসফল ভৱিষ্যৎ বাণীৰ নঞৰ্থক মূল্যৰ মাজত এটা পাৰ্থক্য বিচাৰি পাওঁ।

জন ডিউৱীৰ মতে জ্ঞান বা সত্যতা হ'ল সঠিক অনুসন্ধানৰ ফল। অনুসন্ধান আৰম্ভ হয় সংশয়ত আৰু এই সংশয় মনৰ পৰা নিবাৰণ কৰিব পাৰিলেই সত্যতাত উপনীত হোৱা যায়। প্ৰত্যেকটো সত্যতাই সংশোধন সাপেক্ষে। কাৰণ সত্যতাসমূহ অতিৰিক্ত অনুসন্ধানৰ দ্বাৰা সংশোধন কৰাৰ সম্ভাৱনা থাকে। এটা বচন সঁচা হোৱাৰ অৰ্থ হ'ল ই উপযুক্ত আৰু নিয়ন্ত্ৰিত

অনুসন্ধানৰ দ্বাৰা প্ৰমাণিত।

সমালোচকসকলে সত্যতাৰ উপযোগিতাবাদ মতবাদক তীব্ৰভাৱে সমালোচনা কৰিছে। তেওঁলোকৰ মতে উপযোগিতাবাদে সত্যৰ মৰ্যদা কেৱল কাৰ্যপোযোগিতালৈ হ্ৰাস কৰিছে। প্ৰকৃততে উপযোগিতাক সত্যতা বুলিব নোৱাৰি। সত্য হ'লেই সি উপযোগী নহ'বও পাৰে কাৰণ সত্যতা আৰু উপযোগিতাৰ মাজত কোনো অনিবাৰ্য্য সম্পৰ্ক নাই। আমি আমাৰ অভিজ্ঞতাৰ পৰা পাওঁ যে উপযোগী বুলি পৰিগণিত হোৱা ধাৰণাও অসত্য হয়। কিছুমান উপযোগী নোহোৱা ধাৰণাও সত্য বুলি পৰিগণিত হয়।

আকৌ উপযোগিতাবাদে সত্যতাক ব্যক্তিকেন্দ্ৰিক ৰূপ দিয়ে। যদি উপযোগিতা সত্যতা নিৰ্ণয়ৰ মাপকাঠি হয় তেন্তে সত্যতা মানুহৰ আগ্ৰহৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিব। এইটো স্পষ্ট যে উপযোগিতাবাদে ধাৰণা বা বচনৰ বস্তুগত সত্যতা প্ৰদান কৰিব নোৱাৰে। সেয়েহে আমি উপযোগিতাবাদক সন্তোষজনক মতবাদ বুলি আখ্যা দিব নোৱাৰোঁ।

সৰল বাস্তৱবাদ ঃ সৰল বাস্তৱবাদৰ মতে আমাৰ ধাৰণাসমূহ বাহ্যজগতৰ বস্তু আৰু গুণৰ অবিকল অনুলিপি।

নব্য বাস্তৱবাদ ঃ নব্য বাস্তৱবাদ হ'ল আত্মগত ভাববাদ আৰু বস্তুগত ভাববাদৰ এক সম্পূৰ্ণ বিপৰীত মতবাদ। এই মতবাদ অনুসৰি বাহ্যজগতৰ সত্বা মন নিৰপেক্ষ।

জন ল'ক (১৬৩২-১৭০৪) ঃ ইংৰাজ দাৰ্শনিক জন ল'ক অভিজ্ঞতাবাদৰ প্ৰবৰ্তক। তেওঁ Essay Concerning Human Understanding (1689) নামৰ গ্ৰন্থখনৰ বাবে বিখ্যাত।

চিন্তা-চৰ্চা কৰক- ১৩.১

উপযোগিতাবাদ প্ৰায়োগিক নে? উত্তৰ দিয়ক।

.....

.....

.....

.....

.....

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক।

(ক) উপযোগিতাবাদৰ মতে ---------- হ'ল সত্যতা নিৰ্ণয়ৰ মাপকাঠি।

(খ) ---------- উপযোগিতাবাদ সমৰ্থন কৰে।

প্ৰশ্ন নং ২ঃ তলত দিয়াবোৰৰ শুদ্ধ/ অশুদ্ধ নিৰ্ণয় কৰক।

(ক) 'Essays in Pragmatism' জেম্চে লিখিছিল। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

(খ) উপযোগিতাবাদ সমালোচনাৰ উৰ্দ্ধত। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্ৰশ্ন নং ৩ঃ উপযোগিতাবাদ তত্ত্ব কি? (৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

.....

.....

.....

১৩.৪ সত্যতাৰ কেইটামান গুৰুত্বপূৰ্ণ তত্ত্ব

সত্যতাৰ অনুৰূপবাদ তত্ত্ব, সংগতিবাদ তত্ত্ব, উপযোগিতাবাদ তত্ত্বৰ উপৰিও আমি আন কিছুমান সত্যৰ তত্ত্ব পাওঁ। সেইবিলাক হ'ল — শব্দার্থ তত্ত্ব (Semanti theory of truth) ডিফ্লেচনাৰী তত্ত্ব (Deflationary theory of truth), ডিচফ্লেটেচনেল তত্ত্ব ইত্যাদি।

সত্যতাৰ শব্দার্থ তত্ত্ব ঃ এই তত্ত্বটোৰ উৎপত্তিৰ লগত গণিতজ্ঞ, তর্কবিদ আলফ্রেড টাৰ্স্কিৰ নামটো জড়িত হৈ আছে। এই তত্ত্বটোৰ মতে, বাক্য এটা যেনে 'Aardvarks য়ে খোজ কাঢ়ে' এই বাক্যটো সত্য হয় যদিহে Aardvarks য়ে খোজ কাঢ়ে। এই তত্ত্বটোৰ মতে সকলোবোৰ মতামতৰ আকাৰ এনে ধৰণৰ- মত হয় যদিহে ই প্রকৃতার্থক হয়।

টাস্কিয়ে দেখুৱায় যে সকলোবোৰ সত্য বচন তর্কীয় সন্মত ভাবে সঠিক সজ্ঞাৰ পৰাই নির্গত হয়। টাস্কিৰ মতে সকেলোবোৰ সত্য বাক্যই সত্যৰ আংশিক সংজ্ঞাকে নিদের্শ কৰে। আমি যিহেতুকে ভাষা সংযোগৰ ক্ষেত্রত এটা পৰিসীমাৰ ভিতৰত আৱদ্ধ সেয়ে সত্যৰ এটা পূর্ণ সংজ্ঞা দিয়াৰ ক্ষেত আমি সকলোবোৰ সত্য বাক্যক সংযোগ একেলগে কৰাৰ প্রয়োজন হয়। টাস্কিয়ে সত্যৰ সংজ্ঞাৰ ক্ষেত আক্ষৰিক ভাষাৰ লগত সম্পর্কিত হৈছে, সেয়ে আংশিক ভাষাক অসীম বুলি জনা যায়। ইয়াৰ বাহিৰেও টাস্কিয়ে সত্যৰ সংজ্ঞা সন্তুষ্টিৰ লগত জড়িত হৈ আছে গতিকে এই ক্ষেত্রত তেওঁ আক্ষৰিক ভাষাক গুৰুত্ব দিছিল। সত্যৰ সংজ্ঞা 'F Sentences' ৰ সৈতে জড়িত হৈ আছে। এই ক্ষেত্রত মত দিব পাৰি যে সত্যৰ অনুৰূপবাদ তত্ত্ব আৰু ডিফ্লোচনিষ্ট সকলে টাস্কিৰ সত্য তত্ত্বটো অনুসৰণ কৰে। সত্যৰ অনুৰূপবাদ তত্ত্বই শব্দ পৃথিৱীৰ সম্বন্ধ (Word World reletionship) ক সমর্থন কৰে আৰু এই সম্বন্ধটো সমর্থন হয় যেতিয়া প্রকৃততে এটা শব্দ আৰু পৃথিৱীত থকা বস্তুৰ মাজত এটা সংগতি থাকে, অন্যথা সম্বন্ধটো নিছা বুলি প্রতিপন্ন হয়। এই তত্ত্বটোৱে দেখুৱাই যে শব্দ আৰু বস্তুৰ মাজত থকা সম্বন্ধটো কোনো পধ্যেই ৰহস্যময়ী হ'ব নোৱাৰে। অনুৰূপবাদ তত্ত্ব কোনো পধ্যেই বিষয় আৰু নাম, আৰু নির্দ্দেশ্যৰ মাজত থকা শব্দার্য সম্বর্কৰ দৰে কোনো পধ্যেই ৰহস্যবাদী হ'ব নোৱাৰে।

সত্যতাৰ ডিফ্লেটোনিষ্ট তত্ত্ব ঃ ডিফ্লেটোনিষ্ট সকলে বক্তব্য কৰে যে বাস্তৱিক তথ্যৰ যেনে সংগতিবাদ তত্ত্ব আৰু সত্যৰ অনুৰূপবাদ তত্ত্ব সন্তোষজনক নহয়। ফ্রেংক ৰামচে এই প্রসংগত ব্যক্ত কৰে যে সত্য হ'ল বাহুল্য। সত্যৰ কোনো বস্তুগত বা বাস্তৱিক ফলাফল নাই। এইটো সত্য যে চিজাৰক হত্যা কৰা হৈছিল কিন্তু চিজাৰক হত্যা কৰাৰ পক্ষে বাক্যটোৱে কোনো অন্য তথ্যৰ ইংগিত বহন কৰে। এই ক্ষেত্রত সত্য শব্দটো নোহোৱা হয় আৰু সত্যৰ প্রকৃতিক অন্বেষণ কৰাৰ প্রচেষ্টায়ো এই ক্ষেত্রত নোহোৱা হয়।

সত্যৰ পূর্ব বাক্য সম্বন্ধীয় তত্ত্বটোক সত্যৰ কৃত্রিম অথবা অবিশুদ্ধ তত্ত্ব বুলি বিবেচনা কৰা হয়। এই তত্ত্বটোৰ মতে সত্য শব্দটো এটা প্রকৃত ..... নহয়, ই আচলতে পূর্ব বাক্যবোৰৰ এটা আংশিক উপাদান হে। যদি এই দাবীৰ প্রতি সহাৰি জনাই কওঁ যে সেইটো সত্য তেহে'লে মই আচলতে পূর্ব বাক্যসমূহৰ বাদে কোনো নতুন তথ্যৰ সংযোজন কৰা নাই যেনেদৰে আমি

সি/তেওঁ/তাই তথ্যৰ বাক্য সমূহৰ বিশেষণৰ ঠাইত মন্টু, কল্পনা, ইত্যাদিত ব্যৱহাৰ কৰো, সেয়ে সত্য শব্দটো বিশেষ্যকে নিদেৰ্শ কৰাৰ দৰে এটা লক্ষণ হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা যায়। P.F. Straosen য়ে মত দিয়ে যে আমি ব্যৱহাৰ কৰা 'সত্য' শব্দটো এটা লক্ষণ উল্লেখ কৰাৰ পৰিবর্তে কৰা কার্যক যেনে অনুমোদন আৰু সমর্থন স্বীকাৰ কৰা আদিক উল্লেখ কৰাৰ কাৰণে ব্যৱহাৰ কৰা যায়।

সত্যৰ দিচকোটেচেনেল তত্ত্ব ঃ (Disquotational theory of truth) এই তত্ত্বটোৰ সমর্থক হিচাপে W.V. Quivi ৰ নামটো ল'ব পাৰি আৰু প্রত্যাহ্বানকাৰী হিচাপে ফ্রেডৰ নামটো লোৱা হয়। এই তত্ত্বটোৱে দেখুৱাই যে এটা বাক্য সত্য হয় যদিহে ই পৰোক্ষভাৱে বাক্যটোৱে সূচোৱা অর্থকে বহন কৰে। সেয়ে সত্য শব্দটো পত্যক্ষভাৱে বাক্যৰ লগত সম্পর্কিত নহয়। যেনে 'পেংগুইনে হংসৰ দৰে গমন কৰে' এই বাক্যটোক টাস্কয়ান '..' বুলি কোৱা হয়। উদহৰস্বৰূপে 'পেংগুইনে হংসৰ দৰে গমন কৰে। সত্য বাক্যবোৰৰ (T sentences) পূর্বতাই সত্যৰ সম্পূর্ণতাৰ বিষয়ে কয়। কোনো এটা বাক্যই বিশেষ ব্যৱহাৰ অবিহনে প্রত্যক্ষভাৱে পৃথিৱীখনক প্রতিফলন কৰিব পাৰে নে? দিচকোটেচনিষ্ঠ সকলে 'নাইবা নহয়' - এই সার্বিক আকাৰটো নির্দেশ কৰি উত্তৰ দিয়ে। এই ক্ষেত্রত সত্য বাক্যৰ পৰা সঁচা আৰু মিছা বাক্য নিষ্কাষণ কৰিবলৈ সত্য বিবেচনাটো অপসাৰণ কৰা যায়, যদিহে আমি বাক্য সমূহৰ পৰা এটা সংযোজকৰ আকৰ এটাক তৈয়াৰ কৰিব পাৰো, আকাৰটো হ' 'P নাইবা 'নহয় p' উদাহৰণসূৰূপে, পেংগুইনে হংস গমন কৰে' 'নাইবা' পেংগুইনে হংস গমন নকৰে', আৰু আর্ডভার্ক(Aaardvarks) খোজ কাঢ়ে নাইবা আর্ডভার্ক(Aaardvarks) ধীৰে সুস্থিৰে খোজ নাকাঢ়ে। গতিকে এই সত্যটোৱে মত পোষণ কৰে যে শুদ্ধতাই!/সত্যতাই কোনো লক্ষণ বা সম্পর্কক নির্দেশ নকৰে। সেয়ে, এই তত্ত্বটো শাস্ত্র কৌশল বুলি ক'ব পাৰি।

১৩.৫ অধ্যায়টিৰপৰা আমি কি শিকিলোঁ

- উপযোগিতাবাদ অনুসৰি ব্যৱহাৰিকতা বা কার্যোপযোগিতাই হ'ল সত্য নির্ণয়ৰ মাপকাঠি। উপযোগিতাই হ'ল সত্য নির্ণয়ৰ মাপকাঠি। এটা ধাৰণা সত্য হ'ব যদিহে ই কার্য্যক্ষম হয়। যদি কোনো এটা ধাৰণা বা বিশ্বাস ফলপ্রসূ হয় তেতিয়াহ'লে ই সত্য হ'ব আৰু যদি এই ধাৰণা বা বিশ্বাস ফলপ্রসূ নহয় তেতিয়াহ'লে ই অসত্য হ'ব। উপযোগিতাবাদৰ প্রধান পৃষ্ঠপোষক হ'ল উইলিয়াম জেমছ, শ্বিলাৰ আৰু জন ডিউৰী।
- সত্যতাৰ শব্দার্থ তত্ত্বৰ মতে, বাক্য এটা যেনে 'Aardvarks য়ে খোজ কাঢ়ে' এই বাক্যটো সত্য হয় যদিহে Aardvarks য়ে খোজ কাঢ়ে। এই তত্ত্বটোৰ মতে সকলোবোৰ মতামতৰ আকাৰ এনে ধৰণৰ- মত হয় যদিহে ই প্রকৃতার্থক হয়।
- সত্যতাৰ ডিফ্লেটোনিষ্ট তত্ত্বৰ মতে সত্য শব্দটো এটা প্রকৃত বিধেয় নহয়, ই আচলতে পূর্ব বাক্যবোৰৰ এটা আংশিক উপাদান হে।
- সত্যৰ দিচকোটেচনেল তত্ত্বটোৱে দেখুৱাই যে এটা বাক্য সত্য হয় যদিহে ই পৰোক্ষভাৱে

বাক্যটোৱে সূচোৱা অর্থকে বহন কৰে। সেয়ে সত্য শব্দটো প্রত্যক্ষভাৱে বাক্যৰ লগত সম্পর্কিত নহয়।

১৩.৬ অধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্রন্থ আৰু ইংৰাজী গ্রন্থঃ

(১) দর্শনৰ পৰিচয় (পাশ্চাত্য দর্শন) ঃ ড° জোৎস্না ভট্টাচার্য্য

(২) পাশ্চাত্য দর্শন ঃ অঞ্জলী দেৱী

(৩) The Problems of Philosophy ঃ Satis Chandra Chatterjee

(৪) Chief Currents of Contemporary Philosophyঃ D.M. Dutta

১৩.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ ক) উপযোগিতাবাদ মতে উপযোগিতা, উপকাৰিতা, কার্য্যদক্ষতা, ফলপ্রসূতা আদি হ'ল সত্য নির্ণয়ৰ মাপকাঠি।

খ) উইলিয়াম জেম্চ, শ্বিলাৰ, জন ডিউৰী

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ ক) শুদ্ধ খ) অশুদ্ধ

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ উপযোগিতাবাদ অনুসৰি বা কার্যোপযোগিতাই হ'ল সত্য নির্ণয়ৰ মাপকাঠি। এই ধাৰণা সত্য হ'ব যদিহে ই কার্যমান হয়। যদি কোনো এটা ধাৰণা বা বিষয় ফলপ্রসু হয় তেতিয়াহ'লে ই সত্য হ'ব আৰু যদি এই ধাৰণা বা বিশ্বাসী ফলপ্রসু নহয় তেতিয়াহ'লে ই অসত্য হ'ব। উদাহৰণস্বৰূপে 'জুইয়ে পোৰে' এই বচনটো সত্য হ'ব যদিহে জুইয়ে সচাঁকৈয়ে পোৰে।

১৩.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

(ক) বস্তু ধর্মী প্রশ্ন (৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত)

প্রশ্ন ১ঃ সত্যতাৰ উপযোগিতাবাদ তত্ত্বৰ দুজন সমর্থকৰ নাম লিখক।

প্রশ্ন ২ঃ উপযোগিতাবাদ তত্ত্বৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

প্রশ্ন ৩ঃ সত্যতা সম্পর্কীয় তত্ত্বসমূহ কি কি?

প্রশ্ন ৪ঃ এৰিষ্টটলীয় অনুৰূপবাদ তত্ত্বৰ তর্কসম্মত সূত্রটো কি কি?

(খ) চমু প্রশ্ন (১০০-১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১ঃ সত্যতা সম্পর্কীয় উপযোগিতাবাদৰ বিষয়ে চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ২ঃ সত্যতা সম্পর্কীয় উপযোগিতাবাদ কি?

প্ৰশ্ন ৩ঃ সত্যতা সম্পৰ্কীয় উপযোগিতাবাদ তত্ত্বটো সন্তোষজনক হয়নে? চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৪ঃ সত্যতা সম্পৰ্কীয় শব্দাৰ্থতত্ত্বটো কি?

প্ৰশ্ন ৫ঃ সত্যৰ ডিফ্লেচনিষ্ট তত্ত্ব সম্পৰ্কে চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

(গ) চমু টোকা লিখক (১০০-১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১ঃসত্যতাৰ উপযোগিতাবাদ তত্ত্ব

প্ৰশ্ন ২ঃ শব্দাৰ্থ তত্ত্বটো

প্ৰশ্ন ৩ঃ সত্যতা সম্পৰ্কীয় দিচফ্লোটেচনেল তত্ত্ব

(ঘ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১ঃ সত্যতাৰ উপযোগিতাবাদ তত্ত্বটো ব্যাখ্যা কৰক। মতবাদটো সন্তোষজনকনে?

প্ৰশ্ন ২ঃ উপযোগিতাবাদ তত্ত্বৰ সংজ্ঞা দিয়ক। যুক্তি দৰ্শাই ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ঃ উপযোগিতাবাদ ত্ৰুটিৰ পৰা মুক্তনে? আলোচনা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১৪ ঃ অর্থৰ নির্দেশাত্মক মতবাদ

অধ্যায় গাঁথনি

১৪.১ উদ্দেশ্য

১৪.২ পৰিচয়

১৪.৩ অর্থৰ তত্ত্বসমূহ

১৪.৪ অর্থৰ নির্দেশাত্মক মতবাদ

১৪.৪.১ সৰল নির্দেশাত্মক মতবাদ

১৪.৪.২ জটিল নির্দেশাত্মক মতবাদ

১৪.৪.৩ অর্থৰ প্রতিবিম্ব মতবাদ

১৪.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১৪.৬ অধিক জানিবলৈ

১৪.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১৪.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

১৪.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- অর্থ মানে কি বুজিব পাৰিব,
- অর্থৰ সম্বন্ধীয় নানাবোৰ সমস্যা সম্পর্কে বোধগম্য হ'ব,
- অর্থ সম্পর্কীয় নানা দার্শনিক বিচাৰৰ সৈতে পৰিচিত হ'ব,
- অর্থৰ নানাবোৰ তত্ত্বৰ দোষ অথবা গুণৰ মূল্যাংকন কৰিব পাৰিব,
- ভিন্ ভিন্ অর্থৰ তত্ত্বত গুৰুত্ব পোৱা সত্বা, ভাবৰ মাধ্যম আৰু আচৰণৰ দিশসমূহৰ বিচাৰ কৰিব পাৰিব।

১৪.২ পৰিচয়

অর্থ হৈছে কোনো এটা শব্দ বা বাক্য বিশেষৰ লক্ষণ অথবা বৈশিষ্ট্য। নিম্নোক্ত বাক্যসমূহ বিচাৰ কৰা যাওক ঃ

ক) জীৱকাই খাদজ তৃষাপুৰ নীপাক।

খ) তৃষ্ণাতুৰ জীৱই পানী খায়।

ইয়াত উল্লিখিত বাক্য দুটিৰ ভিতৰত দ্বিতীয় বাক্যটিয়েহে অর্থ প্রকাশ কৰিছে। আনহাতে প্রথম বাক্যটিৰ কোনো অর্থ নাই। একেদৰে 'উপবাসনাকটু' এটি অর্থহীন শব্দ, কিন্তু 'উপবাস' শব্দটিৰ এক নির্দিষ্ট অর্থ আছে। শব্দৰূপ তত্ত্বৰ ফালৰ পৰা চাবলৈ গ'লে অর্থৰ ইংৰাজী প্রতিৰূপ 'Meaning' আহিছে প্রাচীন ইংৰাজী ৰূপ Meanaৰ পৰা, যিটো আছিল এক পশ্চিম জার্মান মূল নিঃসৃত। এই ৰূপটোও আকৌ এক ইণ্ডো-ইউৰোপীয়ান মূলৰ পৰা নিঃসৃত য'ৰ পৰা একেদৰে আহিছে Mind শব্দ। কোনো এক শব্দত নিহিত থকা নির্দিষ্ট সূচকাত্মক অথবা অভিপ্রেত মনস্তাত্ত্বিক ক্রিয়াৰাজিক বাদ দিলে শব্দ হৈ পৰে চিহ্নবিন্যাস আৰু ধ্বনি সমষ্টি। আকৌ শব্দ অথবা বাক্যসমূহৰ একাধিক অর্থৰ প্রভাৱত যিবোৰ প্রায়ে অস্পষ্ট হৈ পৰে। শব্দ আৰু বাক্যসমূহ পৰস্পৰ সম্পর্কযুক্ত ভিন্ ভিন্ পৰিস্থিতিত ব্যৱহৃত হয়। যেতিয়াই পৰিস্থিতিগত সাদৃশ্য গভীৰ হয়, তেতিয়াই কোনো শব্দই অলংকাৰিক ব্যৱহাৰ লাভ কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে— যদি এখন কটাৰীৰে কোনো বস্তু ভালদৰে কাটিব পৰা যায়, তাক চোকা কটাৰী নামেৰে আখ্যায়িত কৰা যায়। অলংকাৰিকভাৱে এজন ছাত্রকো চোকা বুদ্ধিসম্পন্ন বোলা যাব যদিহে তেওঁ যিকোনো জটিল সমস্যা নিয়াৰিকৈ ভাঙি ভাঙি বিশ্লেষণ কৰিব পাৰে। এইক্ষেত্রত কটাৰী আৰু বুদ্ধিমত্তাৰ মাজত ব্যৱহাৰিক সাদৃশ্য অতিকে গভীৰ (উভয়ে জটিল বস্তু অথবা বিষয় ভাঙিব পাৰে।)। উক্ত উদাহৰণৰ আলমৰ সহায়ত শব্দৰ অর্থ সম্বন্ধীয় ব্যাখ্যালৈ আগবঢ়া যাওক। অৱশ্যে অর্থৰ দার্শনিক ব্যাখ্যালৈ আগবঢ়াৰ আগতে অর্থ বোলোতে যিবোৰ সম্ভাব্য দিশৰ সূচনা হয়, তাক লক্ষ্য কৰা যাওক—

১) **সূচনা ঃ** ৰেলপথৰ এখন ৰঙা বেনাৰ আৰি দিয়াৰ অর্থ এই যে আগলৈ বিপদ আছে।

২) **ফলাফল ঃ** ইন্ধন সামগ্রীৰ মূল্য বৃদ্ধিৰ অর্থ এই যে ইয়াৰ ফলত নিত্য প্রয়োজনীয় দ্রব্যৰ মূল্যবৃদ্ধি হ'ব।

৩) **মূল্য ঃ** মানৱ জীৱনৰ অর্থ বোলোতে ইয়াৰ এক মূল্যৰ কথাকে বুজায়।

৪) **অনুমান ঃ** মৌচুমী বায়ুৰ আগতীয়া প্রস্থানৰ অর্থ এই যে ইয়াৰ পৰৱর্তী দীঘলীয়া খৰাং কাল অনুমান কৰিব পাৰি।

৫) **অভিপ্রায় ঃ** মোৰ অভিপ্রায় এইটোৱে যে মোৰ চাইকেলখন তেওঁক ধাৰলৈ দিম।

যেতিয়াই আমি কোনো বস্তু, ঘটনা, পৰিঘটনা অথবা কার্যৰ অর্থৰ বিষয়ে ক'বলৈ যাওঁ, আমি আলংকাৰিক দিশৰ পৰাহে ইয়াক লোৱা উচিত। আক্ষৰিক শব্দ আৰু বাক্যৰ সৈতে মুখ্যতঃ অর্থ জড়িত থাকে। কিন্তু যেতিয়ালৈ কোনো চেতন মনৰ ক্রিয়াৰ দ্বাৰা কোনো কার্য সম্পাদনৰ উদ্দেশ্যে এই সম্পর্ক প্রক্ষেপিত নহয়, অর্থৰহিত শব্দ মাথোন কেতবোৰ চিহ্ন আৰু ধ্বনি সমষ্টি হিচাপেহে থাকে। Onomatopoeicৰ বাহিৰে কোনো ধ্বনি সমষ্টিয়ে স্বতন্ত্রভাৱে অর্থ প্রকাশ নহয়। এনেদৰে Pictographৰ বাহিৰে কোনো চিহ্নই স্বতন্ত্রভাৱে অর্থ প্রকাশ হ'ব নোৱাৰে।

ইতিমধ্যে আলোচিত 'অর্থ'ৰ ব্যৱহাৰ সম্পৰ্কীয় বিভিন্ন উদাহৰণসমূহৰ পৰা এইটো স্পষ্ট হৈছে যে অর্থ কেৱল মাথোঁ কোনো শব্দ বা বাক্যবিশেষৰে লক্ষণ আৰু বৈশিষ্ট্য নহয়। অর্থ অন্য বস্তু আৰু ঘটনাৰ সৈতেও সম্পৰ্কিত। অৱশ্যে এইটো অধ্যায়ত ভাষিক ক্ষেত্ৰত অর্থৰ দার্শনিক বিচাৰৰ বিষয়েহে আলোচনা কৰা হ'ব, অর্থাৎ আমাৰ ভাষাত ব্যৱহৃত শব্দ অথবা বাক্যৰ অর্থ।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃঅর্থ কাৰ বৈশিষ্ট্য?

.....

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ 'অর্থ'ৰ তিনিটা ভিন্ন সূচিত দিশৰ উল্লেখ কৰক।

.....

প্রশ্ন নং ৩ ঃ শব্দ আৰু বাক্যসমূহ কিয় অস্পষ্ট হয়?

.....

১৪.৩ অর্থৰ তত্ত্বসমূহ

আমি কোনো শব্দ বা বাক্যৰ অর্থ কেতিয়া বিচাৰো? যদিহে কোনো প্রকাশ আমাৰ বোধগম্য হয়, তেতিয়া ইয়াৰ অর্থজ্ঞান জৰুৰী নহয়। কোনো ভাষিক প্রকাশৰ অর্থই ইয়াকে সূচায় যে ই কেনেকৈ ব্যৱহৃত হৈছে। অর্থই কোনো এটা উক্তিক বোধগম্য স্পষ্ট আৰু স্বচ্চ কৰি তোলে। সাধাৰণতে এটা উক্তিৰ অর্থ আন এক সমার্থক উক্তিৰ মাধ্যমত প্রকাশ পায়। স্বাভাৱিকতে অর্থ প্রকাশৰ উদ্দেশ্যে ব্যৱহৃত উক্তিটো মূল উক্তিৰ সৈতে সমার্থ যুক্ত হয়। যদিহে কোনো ব্যক্তি এক উক্তিৰ সৈতে অপৰিচিত হয়, তেন্তে আমি তেওঁক ইয়াৰ অর্থ বুজোৱাৰ বাবে অন্য এক উক্তিৰ সহায় ল'ব পাৰো যাৰ স'তে তেওঁ সুপৰিচিত। কিন্তু ব্যৱহাৰিক দিশৰ পৰা যিকোনো দুবিধ উক্তি কেতিয়াও সম্পূর্ণ একে উদ্দেশ্য সাধন কৰিব নোৱাৰে। কিয়নো প্রায়বোৰ উক্তিৰে বিভিন্ন ব্যৱহাৰ আছে, যিবোৰ সালসলনিৰ যোগ্য নহয়। সেয়ে কোনো প্রতিশব্দকে মূল শব্দৰ সৈতে সম্পূর্ণ আৰু বিশুদ্ধ ৰূপত একে বুলিব নোৱাৰি। অতএব, কোনো উক্তি বিশেষৰ অর্থ ব্যৱহাৰিক দিশৰ পৰা প্রায় সাদৃশ্য থকা অইন উক্তিৰ মাধ্যমত প্রকাশ কৰাটোহে অধিক যুগুত হ'ব।

যদিহে আমি ক$_১$ শব্দ অথবা খ$_১$ বাক্য বিশেষৰ অর্থ প্রকাশৰ বাবে ক$_২$ শব্দ অথবা খ$_২$ বাক্যৰ সহায় লওঁ, তেন্তে অর্থৰ দার্শনিক তত্ত্বই নিম্নোক্ত প্রশ্নটিৰ সমাধান দিয়ে ঃ

i) ক$_১$ অথবা খ$_১$ ৰ অর্থ প্রকাশ কৰিবলৈ ক$_২$ অথবা খ$_২$ কি বৈশিষ্ট্যৰ অধিকাৰী হ'ব?

ii) খ$_২$ অথবা ক$_২$ আৰু খ$_১$ বা ক$_১$ ৰ মাজত এনে কি সম্পর্ক আছে যাৰ দ্বাৰা এটা আনটোৰ প্রতিৰূপ হ'ব?

এই ক্ষেত্ৰত আমাৰ উত্তৰ এয়ে হ'ব যে উভয়ৰে ব্যৱহাৰ একে। অৱশ্যে এই বিষয়ে অধিক আলোচনাৰ প্ৰয়োজন আছে। উক্তিৰ ব্যৱহাৰ সম্পৰ্কীয় দৃষ্টিভংগীৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি বিভিন্ন অর্থ সম্পৰ্কীয় তত্ত্বই উপৰোক্ত প্ৰশ্নসমূহ ভিন্ ভিন্ ৰূপত সমাধানৰ চেষ্টা কৰিছে। ইয়াৰ ভিতৰত কেতবোৰ উল্লেখনীয় তত্ত্ব তলত উল্লেখ কৰা হ'ল ঃ

i) **অর্থৰ নির্দেশাত্মক মতবাদ ঃ** কোনো উক্তি আৰু ইয়াৰ অর্থই একে বস্তু বা উদ্দেশ্যকে নির্দেশ কৰে।

ii) **অর্থৰ ধাৰণাত্মক মতবাদ ঃ** কোনো উক্তি আৰু ইয়াৰ অর্থই একেই আদর্শ অথবা চেতনা অথবা চিন্তাৰ সৈতে সম্পৃক্ত হ'ব।

iii) **অর্থৰ আচৰণগত মতবাদ ঃ** কোনো উক্তি আৰু অর্থ একে প্ৰবৃত্তি উদ্ভুত আৰু ই একে ধৰণৰ প্ৰতিক্ৰিয়াৰ জন্ম দিয়ে।

iv) **অর্থৰ ব্যৱহাৰিক মতবাদ ঃ** কোনো উক্তিৰ অর্থ ইয়াৰ ব্যৱহাৰৰ মাজতে নিহিত আছে। অর্থাৎ বক্তাৰ দ্বাৰা উক্তিবিধ কিভাৰে ব্যৱহৃত হয় তাৰ ওপৰতে ইয়াৰ অর্থ নির্ভৰ কৰে।

এতিয়া এই তত্ত্বসমূহৰ ভিতৰলৈ সোমোৱা যাওক।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ আমি কোনো উক্তিৰ অর্থ কেতিয়া বিচাৰো?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ সমার্থক উক্তি কি?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৬ ঃ কোনো উক্তিৰ অর্থ বুজাবলৈ আমি কি কৰো?

.....

.....

চিন্তা-চর্চা কৰক ১৪.১

অভিধানৰ পৰা কোনো শব্দৰ এটি প্ৰতিশব্দ বিচাৰি লওক। এতিয়া প্ৰতিশব্দবিধৰ নানাবোৰ ব্যৱহাৰ বিচাৰি চোৱা যাওক। এতিয়া বিভিন্ন ব্যৱহাৰ আৰু প্ৰতিশব্দটি সালসলনিৰ যোগ্য হয় নে বিচাৰ কৰা যাওক।

.....

.....

.....

১৪.৪ অর্থৰ নির্দেশাত্মক মতবাদ

এই তত্ত্ব অনুসৰি কোনো উক্তিৰ অর্থ ইয়াৰ সৈতে থকা নির্দেশসূচক সম্পর্কত নিহিত থাকে। এই নির্দেশিত সত্তা অথবা যাৰ সৈতে নির্দেশসূচক সম্পর্কযুক্ত হয়, সেয়া হ'ল উক্তি বিশেষৰ পৰা সম্পূর্ণ ভিন্ন সত্তা। নির্দেশাত্মক মতবাদ সাধাৰণ ব্যক্তিৰ মতবাদ বোলা হয় যদিও কিছুসংখ্যক দার্শনিকৰ চিন্তাৰ উন্নত কর্ষণত এই ধাৰণা বিদ্যমান হয়। সাধাৰণতে ভাষা হৈছে শব্দ বিন্যাসেৰে গঠিত অর্থপূর্ণ বাক্যসমষ্টি। এই শব্দবোৰেই হ'ল ভাষাৰ সর্বশেষৰ অর্থপূর্ণ একক। ইংৰাজী বর্ণ i, a, ইত্যাদি দুই-এক অর্থ প্রকাশ কৰা একক বর্ণৰ বাহিৰে অইন বর্ণসমূহৰ নিজস্ব কোনো অর্থ নাই, যিবোৰে এককভাৰে শব্দ সৃষ্টি কৰে। সাধাৰণৰ বিশ্বাস এইটোৱে যে শব্দসমূহ সদায় অইন সত্তাক প্রতিনিধিত্ব কৰে। এই বিশ্বাসক আগুৰাই নিয়া দার্শনিকৰ ভিতৰত অন্যতম হ'ল বাট্ৰাণ্ড ৰাচেল। ৰাচেলে তেখেতৰ 'The Principles of Mathematics' (1902)ত লিখিছে ঃ "শব্দ এইটো কাৰণতে অর্থপূর্ণ যে সিবোৰ অইন ভিন্ন সত্তাৰ প্রতীক হিচাপে ব্যৱহৃত হয়।"

বিগত সময়ত ঠিক এই ধৰণৰ এক দৃষ্টিভংগী আগবঢ়াইছে দার্শনিক হিলাৰী পুটনামে। তেখেতে কৈছে যে যিকোনো অইন সত্তাক নির্দেশ কৰিবলৈ শব্দৰ কোনো যাদুশক্তি নাই। কিন্তু শব্দই কোনো সত্তাৰ নির্দেশাত্মকভাৱে অর্থ প্রকাশ কৰিবলৈ হ'লে উভয়ৰ মাজত এক কার্যকাৰণ সম্পর্ক থকাটো বাঞ্ছনীয়। এইটো সহজে বোধগম্য যে প্রকৃত নামবাচক শব্দৰ সুস্পষ্ট নির্দেশাত্মক অর্থ গাঁথনি আছে। উদাহৰণস্বৰূপে আমি ব্যৱহাৰ কৰা ফিডো' এটা পোহনীয়া কুকুৰৰ নাম। ইয়াৰ ফিডো শব্দটিৰ ভাষিক অস্তিত্ব আছে। আনহাতে বাস্তৱিক জগতত এবিধ জন্তু আছে যি এটা কুকুৰ। ফিডো শব্দই সেই কুকুৰটোকে নির্দেশ কৰে। সেয়ে ফিডো অর্থ এটা কুকুৰ। কাৰণ, ফিডো শব্দই কুকুৰটোকে নামকৰণ কৰে। প্রকৃত নামবাচক শব্দৰ অর্থৰ ব্যাখ্যাই ইয়াকে সূচায় যে এই ধৰণৰ অইন উদাহৰণৰ সহায়ত অইন উক্তি বিশেষবোৰ অর্থ বিচাৰ কৰিব পৰা যায়। সেয়ে ক'ব পৰা যায়, অইন শব্দসমূহবোৰ অর্থ ব্যাখ্যা নামবাচক শব্দৰ সৈতে একেই হ'ব। কিয়নো অইন শব্দবোৰো প্রকৃত নামবাচক শব্দৰ দৰে একেই নির্দেশাত্মক কার্য সম্পাদন কৰে। অৱশ্যে এই ক্ষেত্রত যদিও প্রকৃত নামবাচক শব্দৰ লেখীয়াকৈ কোনো প্রকাশ্য বস্তু নাথাকে, তথাপি এই শব্দবোৰে হয়তো কোনো শ্রেণী, প্রকাৰ, কোনো গুণ, পৰিঘটনা-ঘটনা অথবা কোনো সম্পর্ক ইত্যাদিকে নির্দেশ কৰিব। প্রকৃত নাম অথবা অইন যিকোনো পদৰ এক ভিন্ন সত্তাক নির্দেশ কৰিব পৰা ক্ষমতাৰ মাজতে ইয়াৰ অর্থ নিহিত হৈ থাকে।

উইলিয়াম পি এলষ্টনে গুণগতভাৱে কম আৰু বেছি সৰলীকৃত দুইধৰণৰ নির্দেশাত্মক মতবাদৰ কথা কৈছে। যদিও উভয়বিধ মতবাদে মৌলিকভাৱে কোনো উক্তিয়ে অইন সত্তাক নির্দেশ কৰাৰ মাজতেই অর্থপূর্ণ হয় বুলি সহমত পোষণ কৰে, তথাপি নির্দেশৰ পৰিস্থিতিৰ ক্ষেত্র সাপেক্ষে ইহঁতৰ মাজত তফাৎ দেখা যায়। অধিক সৰল মতবাদে কয় যে উক্তিৰ অর্থ ই নির্দেশ

কৰা সত্তাৰ মাজত সোমাই থাকে। জটিল নির্দেশাত্মক মতবাদ অনুসৰি অর্থ আৰু নির্দেশিত বস্তু সত্তা একে নহয়। বৰঞ্চ কোনো উক্তিৰ অর্থ হ'ল উক্তি আৰু ই নির্দেশ কৰা বস্তু সত্তাৰ মাজৰ সম্পর্কটোহে। এই মতবাদ অনুসৰি নির্দেশাত্মক সম্পর্কই কোনো উক্তিৰ অর্থ।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৭ ঃ কোনো উক্তিৰ নির্দেশিত সত্তা কি?

.....

প্রশ্ন নং ৮ ঃ নির্দেশাত্মক মতবাদৰ দুটা প্রকাৰ কি কি?

.....

প্রশ্ন নং ৯ ঃ নির্দেশসূচক সম্পর্ক সম্বন্ধে প্রকৃত নামবাচক শব্দৰ কি বৈশিষ্ট্য থাকে?

.....

.....

১৪.৪.১সৰল নির্দেশাত্মক মতবাদ

সৰল নির্দেশাত্মক মতবাদ অনুসৰি কোনো উক্তিৰ অর্থ হ'ল ই নির্দেশ কৰা সত্তাবিশেষ। কোনো শব্দ অথবা উক্তিয়ে সদায় অইন সত্তাক নির্দেশ কৰে। এই ক্ষেত্রত অর্থৰ ব্যাখ্যা বুজাবলৈ প্রকৃত নামবাচক শব্দ উৎকৃষ্ট উদাহৰণ। আমাৰ ভাষাত 'ফিডো' এটা নাম আছে। বাস্তৰ জগততো এটি কুকুৰ আছে যাৰ নাম 'ফিডো'। সেয়েহে 'ফিডো' শব্দৰ অর্থ সেই বিশেষ কুকুৰটো।

দৰাচলতে সৰল নির্দেশাত্মক মতবাদ কোনো নির্দিষ্ট দার্শনিকে আগবঢ়োৱা নাই। তথাপিও এই মতবাদে অর্থ সম্পর্কীয় সাধাৰণ চিন্তাক প্রতিনিধিত্ব কৰে। সেয়েহে এই মতবাদ আলোচনা কৰি ইয়াৰ ভিতৰৰ দুর্বলতাসমূহ অধ্যয়ন কৰাটো দৰকাৰী।

কোনো উক্তিৰ অর্থ আৰু ই নির্দেশ কৰা সত্তা দুটা ভিন্ন বিষয়। উদাহৰণ স্বৰূপে 'চাৰ উইলিয়াম স্কট' এজন ব্যক্তিৰ নাম যিজন এগৰাকী জনপ্রিয় কবি হিচাপে প্রখ্যাত। এই নামটোৱে সেই ব্যক্তিগৰাকীকে নির্দেশ কৰে। কিন্তু পূর্বে এইটো জনাজাত হোৱা নাছিল যে স্কটে 'ৱাভাৰলি' নামৰ উপন্যাসৰ ৰচক। কিন্তু 'ৱাভাৰলিৰ ৰচক' আৰু 'চাৰ উইলিয়াম স্কট' উক্তি দুফাঁকিয়ে এগৰাকী ব্যক্তিকে সূচায়। কিন্তু এই বিষয়ে জনাজাত হোৱাৰ পূর্বে 'ৱাভাৰলিৰ ৰচক' আৰু 'চাৰ উইলিয়াম স্কট'ৰ ভিন্ন অর্থ আছিল। যদিও উভয়ে এজন ব্যক্তিকে নির্দেশ কৰিছিল। আনহাতে 'ৱাভাৰলিৰ ৰচক'জন বর্তমান অস্তিত্বহীন যদিও এই উক্তিৰ অর্থ সুস্পষ্ট। একেই ধৰণৰ আন এক উদাহৰণ 'পুৱতিৰ তৰা' উক্তিটো। যিটোৱে শুক্র গ্রহক সূচায়। যদিহে ভৱিষ্যতে 'পুৱতিৰ তৰাৰ অস্তিত্ব হেৰাই যায়, তথাপি 'পুৱতিৰ তৰা' উক্তিৰ অর্থ পোৱা যাব।

কেতবোৰ নির্দেশাত্মক সর্বনামৰ উদাহৰণ লোৱা যাওক। মই, এইটো, ইয়াত আদি। ব্যৱহাৰৰ ভিন্নতাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি এইবোৰে নির্দেশ কৰা সত্তাও ভিন্ ভিন্ হয়। কিন্তু ব্যৱহাৰৰ ভিন্ন পটভূমিতো এইবোৰৰ অর্থ একেই থাকে। উদাহৰণ স্বৰূপে, ব্যৱহৃত স্থানৰ ভিন্নতা সত্ত্বেও 'ইয়াত' শব্দৰ অর্থ এইটোৱে যে 'সেই ঠাই য'ত বক্তাজন এতিয়া অৱস্থিত'। গতিকে প্রকাশ্যভাৱে শব্দৰ অর্থ আৰু নির্দেশিত সত্তা ভিন্ন ভিন্ন।

তদুপৰি এনে বহু শব্দ বা উক্তি পোৱা যায় যিবোৰে প্রকৃততে কোনো বস্তুক নির্দেশ নকৰে। 'Unicorn' অথবা Phlogiston এনে কেতবোৰ উক্তি যিবোৰে কোনো বাস্তৱ সত্তাক নির্দেশ নকৰে অথচ আমাৰ ভাষাত অর্থবহভাৱে ব্যৱহৃত হয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১০ ঃ সৰল নির্দেশাত্মক মতবাদ অনুসৰি অর্থ কি?

.....

প্রশ্ন নং ১১ ঃ কোনবিধ পদে অর্থসম্পর্ক সুস্পষ্টভাৱে প্রকাশ কৰে?

.....

প্রশ্ন নং ১২ ঃ Indexicalsএ বিভিন্ন প্রসংগত একে সত্তাক নির্দেশ কৰেনে?

.....

১৪.৪.২জটিল নির্দেশাত্মক মতবাদ

নির্দেশাত্মক মতবাদৰ সৰল ব্যাখ্যাৰ দুর্বলতাসমূহে এই মতবাদক অধিক উন্নত হ'বলৈ বাধ্য কৰিছে। নির্দেশাত্মক মতবাদৰ উন্নত তথা জটিলসূত্র অনুসৰি কোনো উক্তিৰ অর্থ আৰু ই নির্দেশিত বস্তুৰ মাজত সাদৃশ্যতা নাই। বৰঞ্চ এক নির্দেশাত্মক সম্পর্কৰ মাজতহে বচন বা উক্তিৰ অর্থ সোমাই আছে। কোনো উক্তিৰ দ্বাৰা নির্দেশিত বস্তুৰ সৈতে থকা এক অনন্য সম্পর্কই হ'ল উক্তিৰ অর্থ। এই ব্যাখ্যাৰ সহায়ত নির্দেশিত সত্তা সলনি নহ'লেও অর্থ সলনি হোৱা পৰিঘটনা ব্যাখ্যা কৰিব পৰা যায়। উদাহৰণ স্বৰূপে, 'ৰাভাৰলিৰ ৰচক' আৰু 'চাৰ উইলিয়াম স্কট'ৰ ক্ষেত্রত যদিও নির্দেশিত ব্যক্তি এগৰাকীয়ে তথাপি ইহঁতৰ মাজত নির্দেশাত্মক সম্পর্ক ভিন্ন ভিন্ন। যদিও দুয়োটা উক্তিৰে এগৰাকী ব্যক্তিকে নির্দেশ কৰা হৈছে, তথাপি উভয় ক্ষেত্রতে নির্দেশ কৰাৰ ধৰণ ভিন্ন। কোনো বস্তু বা সত্তাক নির্দেশ কৰা বা উপস্থাপন কৰাৰ ধৰণ বা প্রকৰণ হৈছে নিহিত ভাব বা অনুভৱ। এই ক্ষেত্রত 'ৰাভাৰলিৰ ৰচক' আৰু 'ছাৰ উইলিয়াম স্কট'ৰ অর্থ ভিন্ন ভিন্ন কিয়নো উভয়কে নিহিত অনুভৱ বা ভাব (sense) বেলেগ বেলেগ।

নির্দেশাত্মক মতবাদৰ পূর্বানুমান এইটোৱে যে সকলো অর্থপূর্ণ ভাষিক উক্তিয়ে

কোনো সত্তাক নির্দেশ কৰে। পিছে, এই পূর্বানুমান প্রশ্নৰ ঊর্ধ্বত নহয়। 'যদি' 'কিন্তু', 'এতেকে', 'য'ত নেকি' ইত্যাদি উক্তি অর্থপূর্ণ কিন্তু ইহঁতে কোনো বাস্তৱ সত্তাক নির্দেশ নকৰে। পিছে নির্দেশাত্মক তত্ত্বৰ সমর্থকসকলে হয়তো ইয়াৰ প্রত্যুত্তৰত ক'ব যে এনেবোৰ উক্তিয়ে যদিও অকলে আনক নির্দেশ নকৰে আৰু নিজেই অর্থপূর্ণ নহয়, তথাপি এনে প্রকাশ অর্থপূর্ণ হ'ব যেতিয়া ই অইন একাধিক উক্তিক সংযোগ কৰি কোনো সত্তাক নির্দেশ কৰে।

কেতবোৰ উভয় বিশেষ্য, বিশেষণ আৰু ক্রিয়া পদৰ ক্ষেত্রতো এই তত্ত্বৰ সীমাৱদ্ধতাসমূহ প্রকাশ্য হৈ পৰে। 'কুকুৰ' এই জাতিবাচক বিশেষ্য পদে এক নির্দিষ্ট সত্তাক নির্দেশ কৰা নাই। ই এক জন্তুৰ শ্রেণীৰ অন্তর্ভুক্ত যিকোনো বিশেষ জন্তুকে নির্দেশ কৰিব পাৰে। যদিহে অর্থ বোলোতে নির্দেশিত বস্তুৰ সৈতে থকা নির্দেশাত্মক সম্বন্ধক বুজায়, তেনেহ'লে সাধাৰণ নামবাচক পদৰ ক্ষেত্রত (যেনে কুকুৰ) এটা শ্রেণীৰ সৈতে থকা নির্দেশাত্মক সম্বন্ধৰ মাজতে অর্থ নিহিত থাকে। একেদৰে 'সাহসিকতা' বিশেষণে এটা গুণক নির্দেশ কৰে আৰু 'দৌৰা' ক্রিয়াই নিশ্চিতভাৱে দৌৰা কার্যক নির্দেশ কৰে। শ্রেণী অথবা গুণ বোলোতে কোনো বিশেষ বস্তুক সূচাব নোৱাৰি। কিন্তু নির্দেশাত্মক অর্থ তত্ত্বৰ সমর্থনত ক'ব পৰা যায় যে কোনো উক্তিয়ে এক বস্তু বিশেষকে নির্দেশ কৰিব লাগিব বুলি এই তত্ত্বই কোনো পূর্বানুমান নকৰে। উক্তিয়ে হয়তো কোনো বিমূর্ত সত্তাকো নির্দেশ কৰিব পাৰে। কিন্তু এনে ধৰণৰ যুক্তিয়ে এই তত্ত্বৰ বিৰোধিতাৰ বাবে যথেষ্ট নহয়। যদিহে উভয় বিশেষ্য পদে এটা শ্রেণীকে সূচায়, তেন্তে শ্রেণীৰ প্রতিশব্দ হিচাপে এনে বিশেষ্য পদৰ ব্যৱহাৰ কৰা নহয় কিয়? উদাহৰণস্বৰূপে, আমি 'কুকুৰৰ শ্রেণীটো এটা ব্যাপক শ্রেণী বুলি কওঁ। কিন্তু পৰিৱর্তে কুকুৰ এটা ব্যাপক শ্রেণী নোবোলো। যদিহে কুকুৰ শব্দই ইয়াৰ শ্রেণীক নির্দেশ কৰিলেহেঁতেন, এনে অসুবিধাৰ সৃষ্টি নহয়। একেদৰে যদিহে সাহসিকতাই সাহসৰ গুণকে নির্দেশ কৰে, তেন্তে 'আজিকালি সাহসিকতা এনে এটা গুণ যি প্রায়ে দুর্লভ' বোলাতকৈ 'সাহসিকতা আজিকালি প্রায়ে দুর্লভ বুলি কোৱা গ'লহেঁতেন। ঠিক একেদৰে, যদিহে দৌৰা কার্যই দৌৰৰ শ্রেণীভুক্ত সকলো ক্রিয়াকে সূচায়, তেন্তে ক্রিকেট খেলত 'বেটচমেনজনে এইমাত্র যিটো কার্য সম্পাদন কৰিলে ই দৌৰ কার্যত শ্রেণীভুক্ত' বুলি কোৱা যুক্ত হ'লহেঁতেন। কিন্তু এই আটাইবোৰ অসংগত কথাৰ কাৰণ এই বদ্ধমূল ধাৰণা যে সকলো অর্থপূর্ণ উক্তিয়ে অইনক নির্দেশ কৰে। কেতবোৰ শব্দ যেনে 'কুকুৰ' অথবা 'পেঞ্চিল'য়ে নিশ্চয়কৈ কোনো শ্রেণীকে সূচায়। কিন্তু এই নির্দেশ অন্য নামবাচক পদৰ নির্দেশতকৈ পৃথক। এনেবোৰ জাতিবাচক পদ সেই জাতিৰ অন্তর্গত যিকোনো সদস্যৰ ক্ষেত্রত প্রয়োগ কৰিব পৰা যায়। একেদৰে আমি ব্যৱহাৰ কৰা বেছিভাগ পদেই কোনো গুণক প্রকাশ কৰে। যদিহে কোনো সত্তা এক নির্দিষ্ট পদৰ দ্বাৰা প্রকাশিত গুণসমৃদ্ধ হ'লেই সেই বিশেষ পদ বা সত্তা অনুসৰি ব্যৱহৃত হ'ব পাৰে, তেন্তে এক সত্তাৰ গুণসমৃদ্ধতাই ইয়াকে সূচায় যে এই সত্তা এক

শ্রেণীভুক্ত যিটো শ্রেণী সেই বিশেষ পদৰ দ্বাৰা নির্দেশিত। এইটো এটা প্রকল্পিত সম্পর্ক যে যদি কোনো সত্তাৰ এক গুণবিশিষ্ট হয়, তেন্তে ই নির্দিষ্ট শ্রেণীৰ অন্তর্ভুক্ত হ'ব। কিন্তু ই আৱশ্যকীয় নহয় যে বাস্তৱত কোনো সত্তা এক গুণসমৃদ্ধ আৰু এই উক্তি নির্দিষ্ট গুণবিশিষ্ট সত্তাৰ সৈতে একাত্মক হ'বই লাগিব যাতে ই অর্থপূর্ণ হয়।

এনে কেতবোৰ ভাষিক প্রকাশ পোৱা যায় যিবোৰ বোধগম্য হয় আৰু ফলপ্রসূ-ভাৱে ব্যৱহৃত হয় অথচ ইহঁতে কোনো নির্দিষ্ট সত্তাক নির্দেশ নকৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে 'আৰু' শব্দই যোজক অব্যয় হিচাপে কাম কৰে। কিন্তু পার্থিৱ জগতত 'আৰু' অব্যয় নির্দেশিত কোনো বস্তু বা পৰিঘটনা পাবলৈ নাই। সংযোজন কার্য ভাষিক ক্ষেত্রতে সীমিত।

এনেদৰে নির্দেশাত্মক তত্ত্বই ভাষিক উক্তিৰ অর্থৰ প্রকৃত ব্যাখ্যা আগবঢ়োৱাত ব্যর্থ হৈছে। কিন্তু ভাষা আৰু ইয়াৰ অর্থৰ ওপৰত এক গুৰুত্বপূর্ণ দিশত ই আলোকপাত কৰিছে। এইটো হ'ল ভাষা আৰু ইয়াৰ ব্যৱহাৰ বাস্তৱ জগতৰ সৈতে সম্পর্কিত বিষয়। ইয়াক উলাই কৰা কোনো অর্থতত্ত্বই গ্রহণযোগ্য হ'ব নোৱাৰে। ভাষাৰ ব্যৱহাৰিক দিশটো উলাই কৰিলে বিশুদ্ধ ভাষা মাথোঁ বাক্য বিন্যাস সংক্রান্তিয় চিহ্ন সমষ্টিৰ এখন খেলা হ'ব যি অনা-ভাষিক বাস্তৱ জগতৰ পৰা সম্পূর্ণ বিচ্ছিন্ন পৰিঘটনা মাথোন।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১৩ ঃ জটিল নির্দেশাত্মক মতবাদ অনুসৰি অর্থ কিহেৰে নির্ধাৰিত হয়?

.....

.....

প্রশ্ন নং ১৪ ঃ 'ৰামায়ণৰ ৰচক' আৰু 'বাল্মিকী' প্রকাশ দুটিয়ে একে অর্থ প্রকাশ কৰেনে?

.....

প্রশ্ন নং ১৫ ঃ নির্দেশাত্মক মতবাদে অর্থ সম্পর্কীয় কি গুৰুত্বপূর্ণ দিশৰ ওপৰত আলোকপাত কৰে?

.....

.....

.....

১৪.৪.৩অর্থৰ প্রতিবিম্ব মতবাদ

জার্মান দার্শনিক লুডৱিগ উইটগেনষ্টাইনে তেখেতৰ দার্শনিক জীৱনৰ আদিকালছোৱাত এইবুলি মত পোষণ কৰিছিল যে ভাষাত ব্যৱহৃত বচনসমূহ অর্থপূর্ণ

হ'ব যদিহে এইবোৰৰ ব্যৱহাৰৰ দ্বাৰা কোনো পৰিঘটনা চিত্ৰিত অথবা প্ৰতিবিম্বিত হয়। তেখেতৰ মতে সকলো অর্থৱহ বচনে হ'ব আণৱিক বচন অথবা পাৰমাণৱিক বচন যিবোৰ আণৱিক বচনলৈ বিশ্লেষণ কৰিব পাৰি আৰু যিবোৰ পৰস্পৰ সম্পৰ্কিত নামবাচক পদৰ দ্বাৰা সংগঠিত হয়। ইয়াৰ অর্থ এই যে আণৱিক বচনসমূহ সম্বন্ধযুক্ত নামবাচক পদেৰে সংগঠিত আৰু ইবোৰে কেতবোৰ আণৱিক আৰু প্ৰত্যক্ষজনিত পৰিঘটনাক চিত্ৰিত কৰে যিবোৰ পৰস্পৰ সম্পৰ্কিত পদার্থ অথবা বস্তু সত্তাৰ সমষ্টি মাথোন। এটা বচনৰ ভাবার্থ এই যে বচনৰ সত্যতাৰ চর্ত হিচাপে কি পৰিঘটনা বিৰাজমান হৈছে। পার্থিৱ জগতখন বস্তু সত্তাৰ সমষ্টি মাথোন নহয়। জগত হৈছে পৰিঘটনাসমূহৰ সমষ্টিহে, যিবোৰ গঠন কৰে পৰস্পৰ সম্পর্কযুক্ত বস্তু বা পদার্থসত্তাই। একেদৰে বচন বোলোতে কেৱল শব্দ বা পদৰ সমষ্টিকে বুজোৱা নাই। বচন হ'ল এক নির্দিষ্ট সূত্ৰৰে সম্পৰ্কিত পদ সমষ্টি য'ত বাস্তৱ জগতৰ এটি এটি বস্তু সত্তা আৰু বচনৰ পদৰ মাজত একক প্ৰতিনিধিত্ব-মূলক সম্পর্ক থাকে। যিদেৰ এখন চিত্ৰই ভিন্ ভিন্ বস্তুবোৰ দেখুৱাই দিয়াৰ উপৰিও ইটোৱে সিটোৰ সৈতে কিভাবে সম্পর্কযুক্ত হৈ আছে তাক প্ৰতিফলিত কৰে, একেদৰে বচনে পদসমষ্টিৰ মাজত থকা বিশেষ সম্পর্কক প্ৰকাশ কৰে। এটা অর্থৱহ আণৱিক বচনত বচনৰ অংগসমূহ আৰু বাস্তৱিক সত্তাৰ উপাদানসমূহৰ মাজত একক প্ৰতিনিধিত্ব-মূলক সম্পর্ক থকাটো অনিবার্য। এনেদৰে এটা আণৱিক বচনে এখন তর্কীয় চিত্ৰ অংকন কৰে য'ত বচনটিৰ ভাৱার্থ বোলোতে বচনৰ সত্যতাৰ চর্ত হিচাপে এক নির্দিষ্ট বাস্তৱিক পৰিঘটনাৰ অৱস্থিতি উল্লেখ কৰা যায়। বচনৰ অর্থই বচনটিৰ সত্যাসত্যৰ চর্তক চিত্ৰিত কৰে। একে পদ সমষ্টিৰ মাজত থকা ভিন্ন সম্পর্ক অনুসৰি বচনৰ প্ৰকাশ ভিন্ন হ'ব য'ত ভিন্ন পৰিঘটনাবোৰ প্ৰতিফলিত হয়। বচনৰ পদ বিন্যাসৰ ভিন্নতা অনুসৰি ভাষাৰ ব্যৱহাৰকাৰীয়ে ভিন্ন বচন সৃষ্টি কৰা সম্ভৱ কিয়নো এনে পদ বিন্যাসে বচনৰ সত্যতাৰ চর্ত হিচাপে ভিন্ ভিন্ বাস্তৱিক পৰিঘটনাৰ তর্কীয় ক্ষেত্ৰত বাস্তৱ পৰিঘটনা হিচাপে কোনো সত্যক চিত্ৰায়িত কৰিব পৰা নাযায়, তেন্তে তেনে বচনক অর্থহীন বুলিব পৰা যায়।

অর্থৰ প্ৰতিবিম্ব মতবাদ উইটগেনষ্টাইনৰ নামৰ সৈতে যুক্ত। এই তত্ত্বৰ সীমাৱদ্ধতা এয়ে যে এই তত্ত্বৰ সহায়ত সাধাৰণ বচনৰ অর্থব্যাখ্যা কৰাটো অসম্ভৱ, কিয়নো সাধাৰণ বচন সম্পূর্ণৰূপে আণৱিক বচনলৈ বিশ্লেষণ কৰিব পৰা নাযায়। উদাহৱণ স্বৰূপে 'সকলো কাউৰী ক'লা' এই সার্বজনীন বচনক প্ৰতিবিম্ব তত্ত্ব অনুসৰি ব্যাখ্যা কৰাৰ লেখীয়াকৈ কোনো আণৱিক বচনলৈ সৰলীকৰণ কৰিব পৰা নাযায়। একেদৰে আদেশসূচক অথবা প্ৰশ্নবোধক বচনসমূহ স্বাভাৱিকতে অর্থপূর্ণ। কিন্তু এইবোৰ তর্কীয় চিত্ৰ সহায়ত ব্যাখ্যা কৰিবলৈ অসম্ভৱ। উইটগেনষ্টাইনে পৰৱর্তী সময়ছোৱাত এই সীমাৱদ্ধতাৰ প্ৰতি সজাগ হৈছিল। তেওঁৰ পৰৱর্তী ব্যাখ্যাত এই কথা স্পষ্ট হৈছিল যে ভাষাই কেৱল বাহ্যিক সত্তাক প্ৰতিফলিত নকৰে, বৰঞ্চ ভাষাৰ অইন বহুতো কার্য আৰু ব্যৱহাৰ আছে। যিবোৰ জীৱনৰ ভিন্ন প্ৰসংগ আৰু পটভূমিৰ ওপৰত নির্ভৰশীল।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১৬ ঃ কি অর্থত উইটগেনষ্টাইনে বচনক একপ্রকাৰ চিত্র বুলিছিল ? এইবোৰ প্রকৃততে একন চিত্রনে ?

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ১৭ ঃ পৰিঘটনাৰ উপাদান আৰু বচনৰ মাজত কি সম্পর্ক আছে?

.....

.....

প্রশ্ন নং ১৮ ঃ এটা আণৱিক বচন মানে কি ?

.....

.....

১৪.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- অর্থ হৈছে কোনো ভাষিক উক্তি অথবা অনা-ভাষিক বস্তু সত্তা আৰু ঘটনাৰ লক্ষণ।
- কোনো উক্তিৰ অর্থৰ নিশ্চিতিকৰণ হৈছে আন উক্তিৰ সহায়ত ইয়াক প্রকাশ কৰ যাৰ প্রায় একে ব্যৱহাৰ আছে।
- সৰল নির্দেশাত্মক মতবাদ অনুসৰি কোনো উক্তিৰ অর্থ হ'ল ই নির্দেশ কৰা সত্তাবিশেষ।
- অর্থৰ জটিল নির্দেশাত্মক মতবাদ অনুসৰি কোনো উক্তি আৰু উক্তিৰ দ্বাৰা নির্দেশিত বস্তুৰ সৈতে থকা নির্দেশসূচক সম্পর্কই হ'ল ইয়াৰ অর্থ।
- প্রতিবিম্ব মতবাদে স্বীকাৰ কৰে যে সকলো অর্থপূর্ণ বচনেই হ'ল সত্তাৰ প্রতিবিম্ব।
- তর্কীয় প্রত্যক্ষবাদীসকলৰ মতে বচন অর্থপূর্ণ হ'ব যদিহে ই ইন্দ্রিয়জ অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰা সত্যাপন সিদ্ধ হয়। অথবা ই বিশ্লেষণাত্মক বচন হয়।

১৪.৬ অধিক জানিবলৈ

- Alston, W.P. Philosophy of language, Prentice Hall of India Ltd. 1993
- Hospers, J., An Introduction to Philosophical Analysis, Chapterl, Allied Puslishers, 1998

১৪.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অর্থ হৈছে কোনো এটা শব্দ বা কাব্য অথবা কোনো পদার্থসত্তা; ঘটনা বা কার্যৰ বৈশিষ্ট্য।

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সূচনা, ফলাফল অথবা পৰিণাম আৰু মূল্য বা গুৰুত্ব।

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সেইবোৰ অস্পষ্ট কিয়নো ইহঁতৰ একাধিক অর্থ আছে।

৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আমি কোনো উক্তিৰ অর্থ তেতিয়া বিচাৰো যদিহে কোনো প্রকাশ আৰু ইয়াৰ ব্যৱহাৰ আমাৰ বোধগম্য নহয়।

৫নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ কোনো উক্তিৰ সমার্থক বোলোতে আন উক্তি বুজায় যাৰ প্রায় সদৃশ অর্থ আছে।

৬নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ কোনো উক্তিৰ অর্থ বুজাবলৈ আন উক্তিৰ আলম লোৱা হয় যাৰ প্রায় সদৃশ ব্যৱহাৰ আছে।

৭নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ উক্তিৰ নির্দেশিত সত্তা হ'ল সেইটো যাক ই নির্দেশ কৰে বা নামকৰণ কৰে।

৮নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সৰল নির্দেশাত্মক মতবাদ আৰু জটিল নির্দেশাত্মক মতবাদ।

৯নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ প্রকৃত নামবাচক শব্দৰ সুস্পষ্ট আদর্শ নির্দেশাত্মক অর্থ-গাঁথনি আছে। প্রকৃত নামবাচক পদে কোনো বস্তুসত্তাক সূচায় আৰু নাম হিচাপে ব্যৱহৃত হয়।

১০নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সৰল নির্দেশাত্মক মতবাদ অনুসৰি অর্থ হ'ল ই নির্দেশ কৰা সত্তা বিশেষ।

১১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ প্রকৃত নামবাচক পদে।

১২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ নকৰে। Indexicalsএ ব্যৱহাৰৰ বিভিন্ন প্রসংগৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰি ভিন্ন সত্তাক নির্দেশ কৰে।

১৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ জটিল নির্দেশাত্মক মতবাদ অনুসৰি কোনো উক্তি আৰু ই নির্দেশিত সত্তাৰ মাজত থকা নির্দেশাত্মক সম্পর্কই হ'ল ইয়াৰ অর্থ।

১৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ নকৰে।

১৫নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ নির্দেশাত্মক মতবাদে এইটো গুৰুত্বপূর্ণ দিশৰ ওপৰত আলোকপাত কৰে যে ভাষা পৃথিৱীৰ ঘটনা-পৰিঘটনাবোৰৰ বিষয়ে ব্যাখ্যাৰ দ্বাৰা অৱগত কৰে। সেয়ে ভাষা আৰু ইয়াৰ ব্যৱহাৰ বাস্তৱ জগতৰ সৈতে সম্পর্কিত বিষয়।

১৬নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ বচনবোৰ একপ্রকাৰ চিত্র বুলিব পাৰি কিয়নো এইবোৰে সত্তাৰ অৱস্থাক প্রতিনিধিত্ব কৰে। ঘটনা অথবা পৰিঘটনাৰ প্রতিনিধি হিচাপে ইহঁতক প্রতিবিম্ব বুলিব পাৰি। কিন্তু প্রকৃত অর্থত এইবোৰ অইন চিত্রতকৈ ভিন কিয়নো ইহঁতে দেখুৱাই সত্যতাৰ চর্ত হিচাপে কি পৰিঘটনা বিৰাজমান হয়। বচনবোৰ তর্কীয় প্রতিবিম্বহে মাথোন।

১৭নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ বচন আৰু বাস্তৱিক সত্তাৰ পৰিঘটনাৰ উপাদানৰ মাজত একক প্রতিনিধিত্বমূলক সম্পর্ক আছে।

১৮নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ এটা আণৱিক বচনে পৰস্পৰ সম্পর্কিত পদ সমষ্টিক বুজায়। আণৱিক বচনক অইন বচনলৈ পুনৰ বিশ্লেষণ কৰিব নোৱাৰি।

১৪.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) অতি চমু প্রশ্ন ঃ

প্রশ্ন ১ ঃ 'Principles of Mathematics' গ্রন্থৰ প্রণেতা কোন?

প্রশ্ন ২ ঃ নির্দেশাত্মক সত্ব-তত্ত্বৰ দুটা প্রকাৰ কি কি?

প্রশ্ন ৩ ঃ Meaning শব্দটো কোন পুৰণি ইংৰাজী শব্দৰ পৰা আহিছে?

প্রশ্ন ৪ ঃ 'Essay Concerning Human Understanding' গ্রন্থখনৰ লেখক কোন?

প্রশ্ন ৫ ঃ কোন তত্ত্ব অনুসৰি পদ নাম বা উপাধিৰ সৈতে একে?

খ) চমু প্রশ্ন ঃ (১৫০-২০০টা শব্দৰ ভিতৰত **উত্তৰ** দিয়ক))

প্রশ্ন ১ ঃ অর্থ কি? চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ২ ঃ অর্থ নির্দেশিত সত্তাৰ সৈতে একেনে? কাৰণ দর্শোৱাওক।

প্রশ্ন ৩ ঃ সকলো বচন সত্তাৰ প্রতিবিম্ব হয়নে?

গ) চমুটোকা লিখক ঃ

প্রশ্ন ১ ঃ নির্দেশিত সত্তা আৰু নির্দেশাত্মক সম্পর্ক।

ঘ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন ঃ (৩০০- ৫০০ **টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক**)

প্রশ্ন ১ ঃ নির্দেশাত্মক মতবাদ কি? সৰল নির্দেশাত্মক মতবাদ কি ব্যাখ্যা কৰক। এই তত্ত্বই অর্থৰ সন্তোষজনক ব্যাখ্যা আগবঢ়ায়নে?

প্রশ্ন ২ ঃ জটিল নির্দেশাত্মক মতবাদটো ব্যাখ্যা কৰক। এই তত্ত্ব কেনেকৈ সৰল নির্দেশাত্মক তত্ত্বৰ পৰা পৃথক? এই তত্ত্ব গ্রহণযোগ্য হয়নে? কাৰণ দর্শোৱা।

প্রশ্ন ৩ ঃ অর্থৰ প্রতিবিম্ব মতবাদৰ ব্যাখ্যা আৰু সমালোচনা আগবঢ়াওক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১৫ অর্থৰ প্রমানীকৰণ তত্ত্ব

অধ্যায় গাঁথনি ঃ

১৫.১ উদ্দেশ্য

১৫.২ পৰিচয়

১৫.৩ অর্থৰ প্রমাণীকৰণ তত্ত্ব

১৫.৪ অধিবিদ্যাৰ অপসৰণ

১৫.৫ বিচাৰমূলক গুণ নিৰূপন

১৫.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১৫.৭ অধিক জানিবলৈ

১৫.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১৫.৯ আৰ্হি প্রশ্ন

১৫.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ণ কৰি আপুনি —

- তর্কীয় প্রত্যক্ষবাদৰ মূখ্য উদ্দেশ্যৰ পৰিচয় হ'ব পাৰিব,
- তর্কীয় প্রত্যক্ষবাদক এক দার্শনিক বিপ্লৱ হিচাপে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব,
- অর্থৰ প্রমাণীকৰণ তত্ত্বৰ বর্ণনা দিব পাৰিব,
- তর্কীয় প্রত্যক্ষবাদৰ বিচাৰমূলক গুণ নিৰূপন কৰিব পাৰিব।

১৫.২ পৰিচয়

তর্কীয় প্রত্যক্ষবাদ বিংশ শতিকাৰ আগভাগৰ এক দার্শনিক জাগৰণ। বিংশ শতিকাৰ তৃতীয় দশকত ইউৰোপত তর্কীয় প্রত্যক্ষবাদে প্রথম ভূমুকি মাৰে। ভিয়েনাত এই দার্শনিক জাগৰণ ১৯২২ চনত মৰিজ শ্লিক (Mortiz Schilick) ৰ নেতৃত্বত আৰম্ভ হয়। শ্লিক এজন বৈজ্ঞানিক দৃষ্টিভংগীৰ দার্শনিক। তেওঁ আর্নষ্ট মাচ (Ernst Mach) ৰ তর্কীয় প্রত্যক্ষবাদী ধাৰণাৰ পৰাও প্রভাৱিত হৈছিল। ভিয়েনাত খ্যাতনামা বিজ্ঞানী আৰু গণিতজ্ঞৰ এটা দলে অংশ গ্রহণ কৰে আৰু তাৰ ফলস্বৰূপে প্রখ্যাত 'ভিয়েনা চক্র' (Vienna Circle) ৰ জন্ম হয়। এইসকল দার্শনিক আৰু বিজ্ঞানীয়ে 'তর্কীয় প্রত্যক্ষবাদ' চমুকৈ প্রত্যক্ষবাদ প্রবর্তন কৰে। তর্কীয় প্রত্যক্ষবাদ বৃটিছ অভিজ্ঞতাবাদী পৰম্পৰাৰ বহিঃপ্রকাশ বুলি ক'ব পাৰে। 'অভিজ্ঞতাৰ পৰাহে জ্ঞান লাভ কৰা যায়'— ল'কৰ এই বিখ্যাত মতটোক বার্কলিয়ে উন্মত ৰূপ দি আত্মগত ভাববাদ প্রকাশ কৰে।

পিছত এই আত্মগত ভাবৱাদে হিউমৰ হাতত সংশয়বাদ (Scepticism) হিচাপে প্ৰতিষ্ঠা লাভ কৰে। সংশয়বাদ অনুসৰি কোনো বিষয়ে জ্ঞান নিশ্চিত হ'ব নোৱাৰে, জ্ঞান কেৱল সম্ভৱনামূলকহে হ'ব পাৰে। হিউমৰ মতে আমাৰ অভিজ্ঞতাৰ জগতৰ জ্ঞান কাৰ্য্যকাৰণ বিধিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। কিন্তু কাৰ্য্যকাৰণ বিধি নিজেই সন্দেহৰ উৰ্দ্ধত নহয়। এইদৰে অভিজ্ঞতাবাদৰ আৰম্ভণি নিৰ্ভৰযোগ্য যেন লাগিছিল যদিও ইয়াৰ সামৰণি সন্তোষজনক নহল। সেয়েহে 'ভিয়েনা চক্ৰ'-ৰ দাৰ্শনিকসকলে অভিজ্ঞতাবাদত সন্মুখীন হোৱা সমস্যা সমূহ সমাধান কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। তৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদ, মুৰ (Moore), ৰাছ্ছেল (Russell), উইট্‌গেনষ্টাইন (Wittgenstein), হুৱাইটহিড (White-head), ফ্ৰেগ (Frege) ইত্যাদিৰ তৰ্কীয় বিশ্লেষণমূলক লিখনিৰ দ্বাৰা আকৰ্ষিত হয়। মৰিজ শ্লিক (Martiz Schilick) ৰ নেতৃত্বত তৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদৰ আৰম্ভণি হয়। 'ভিয়েনা চক্ৰ' ৰ আন আন লেখতলবলগীয়া সদস্যসকল হ'ল অট্ট' নিউৰথ (Otto Neuroth), ৰুডলফ্ কাৰনাপ (Rudalf Carnap), হান্স ৰেইচেনবাচ (Hans Reichenbach), এ.জে. আয়াৰ (A.J. Ayer), ই. নাগেল (E. Nagel) আৰু চি. ডব্লিউ (C.W. Morris) এই দাৰ্শনিকসকলৰ হাততেই তৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদ ভিয়েনাৰ উপৰিও প্ৰাগ (Prague), ৰাৰশ্ব (War-saw), বাৰ্লিন (Berlin), অক্সফোৰ্ড (Oxford) আৰু আমেৰিকালৈও বিয়পি পৰে। এইদৰে তৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদ দাৰ্শনিকসকলৰ মাজত জনপ্ৰিয় হৈ পৰে আৰু ইয়েই বিংশ শতিকাৰ দাৰ্শনিক বিপ্লৱ হিচাপে পৰিগণিত হয়।

১৫.৩ অর্থৰ প্ৰমাণীকৰণ তত্ত্ব

তৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদীসকলে তেওঁলোকৰ দাৰ্শনিক মতসমূহ প্ৰকাশ কৰাৰ বাবে অর্থৰ প্ৰমাণীকৰণ তত্ত্বক মূল আহিলা হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰে। এই তত্ত্ব অনুসৰি কোনো তথ্য সংক্ৰান্তীয় বচনৰ অর্থ নিৰ্ভৰ কৰে তাৰ প্ৰমাণযোগ্যতাৰ ওপৰত। এটা বাক্য অর্থপূৰ্ণ হ'ব যদিহে বাক্যটো হয় বিশ্লেষণাত্মক নতুবা অভিজ্ঞতাসিদ্ধ বুলি প্ৰমাণিত হয়। গণিত আৰু তৰ্কবিজ্ঞানৰ বাক্যসমূহ বিশ্লেষণাত্মক। এই বাক্যসমূহক স্বতঃসত্য (Tatologies) আৰু স্বতঃ মিথ্যা (Contradic-tion) এই দুই ভাগত ভাগ কৰা হয়। যি বচন বা বাক্য আপোনা আপুনিয়েই সত্য তাকে স্বতঃসত্য বচন বোলে। এই বাক্যসমূহ সকলো সম্ভাব্য অৱস্থাতেই সত্য। আকৌ যিবোৰ বাক্য আপোনা আপুনিয়েই মিথ্যা তাক স্বতঃমিথ্যা বচন বোলে। এই বাক্যসমূহ সম্ভাব্য সকলো অৱস্থাতেই মিছা বুলি প্ৰমাণিত হয়। সেয়েহে এটা বিশ্লেষণাত্মক বাক্য অনিবাৰ্য্যভাৱে সত্য বা অনিবাৰ্য্যভাৱে মিথ্যা। ইয়াৰ উপৰিও এই তত্ত্ব অনুসৰি আন অর্থপূৰ্ণ বাক্যৰ শ্ৰেণীসমূহ অভিজ্ঞতাৰদ্বাৰা প্ৰমাণিত হ'ব লাগিব। এটা অভিজ্ঞতালব্ধ স্থিতি বা অৱস্থাক বৰ্ণনা কৰা এটা বাক্যই এটা বচনক প্ৰকাশ কৰে। এটা বচন সত্য হ'ব যদিহে ঘটনা এটাৰ লগত ইয়াৰ অনুৰূপতা বা সাদৃশ্যতা থাকে। যদিহে ঘটনা এটাৰ লগত অনুৰূপতা বা সাদৃশ্যতা নাথাকে তেতিয়া বচনটো অসত্য হ'ব। গতিকে তৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদীসকলৰ মতে এটা বাক্য অর্থপূৰ্ণ হ'ব যদিহে ই সত্য বা অসত্য বুলি প্ৰমাণিত হয়। এটা

বচন অর্থহীন হ'ব যদিহে ই সঁচা বা মিছা কোনোটোৱে নহয়।

অর্থৰ প্ৰমাণীকৰণ তত্ত্বটোৱে প্ৰাক্ উইট্‌গেনষ্টাইনীয় লিখনিৰ 'অর্থৰ প্ৰতিচ্ছবি তত্ত্ব' (Picture Theory of Meaning) ৰ সহায়ত অধিক বিকাশ লাভ কৰে। উইট্‌গেনষ্টাইনে তেওঁৰ Tractatus নামৰ গ্ৰন্থখনত উল্লেখ কৰে যে এটা বাক্য অর্থপূর্ণ হ'ব যদিহে ই এটা ঘটনাৰ প্ৰতিচ্ছবি বহন কৰে। উইট্‌গেনষ্টাইনৰ মতে ভাষা হ'ল অভিজ্ঞতালব্ধ ঘটনাৰ সাংকেতিক প্ৰতিৰূপ বা বিৱৰণ (Symbolic Representation)। জগতখন হ'ল ঘটনাৰ দ্বাৰা গঠিত। এটা ঘটনা হ'ল এটা অস্তিত্বশীল অৱস্থা, যিটো ঘটনাই এটা বচন সত্য বুলি প্ৰতিষ্ঠা কৰে। 'ৰাম এজন বুধিয়ক ছাত্ৰ'— এই বচনটো সত্য হ'ব যদিহে ৰাম নামৰ ল'ৰা এজন থাকে আৰু তেওঁ ছাত্ৰ হয় আৰু তেওঁ বুধিয়কো হয়। অর্থপূর্ণ হোৱা স্বত্বেও বচনটো মিছা হ'ব যদিহে ৰাম নামৰ কোনো ল'ৰা নাথাকে বা যদিহে ৰাম এজন ছাত্ৰ নহয় বা যদিহে ৰাম নামৰ এজন ছাত্ৰ থাকে কিন্তু তেওঁ বুধিয়ক নহয়। কিন্তু এটা বাক্যই যদি কোনো প্ৰকৃত বা সম্ভাব্য ঘটনাৰাজিৰ কথা বর্ণনা নকৰে তেন্তে ই কোনো বচন প্ৰকাশ কৰিব নোৱাৰে। ইয়াৰ দ্বাৰা বাক্যটোৰ কোনো সত্যতা বা অসত্যতা নির্ণয় কৰিব নোৱাৰে। গতিকে এই তত্ত্ব অনুসৰি যিবিলাক বাক্যৰ সত্যতা অসত্যতা নির্ণয় কৰিব নোৱাৰি সেইবিলাক বাক্য অর্থপূর্ণ নহয়।

প্ৰমাণিকৰণ তত্ত্বই এয়া নুবুজায় যে এটা বাক্য অর্থপূর্ণ হ'বলৈ প্ৰমাণিত হ'বই লাগিব। প্ৰমাণিকতাই মাথো প্ৰমাণিকৰণৰ তার্কিক সম্ভাব্যতাকহে বুজায়। উদাহৰণস্বৰূপে দূৰ অতীত বা ভৱিষ্যতৰ ঘটনাৰাজিৰ সম্পর্কে থকা বাক্যসমূহ সঁচা বুলি বাস্তৱত প্ৰমাণিত কৰিব নোৱাৰি। কিন্তু আমি সম্ভাব্য অৱস্থা কিছুমানৰ কথা ভাবিব পাৰোঁ যাৰ জৰিয়তে সেই বাক্যবিলাক সঁচা বুলি প্ৰমাণ কৰিব পৰা যাব। 'শণি গ্ৰহত জীৱ নাই'— প্ৰমাণিকৰণৰ দূর্বল বিৱৰণ (weak sense of veribiality) ৰ ক্ষেত্ৰত এই বাক্যটো অর্থপূর্ণ বুলি ক'ব পাৰি। কাৰণ তাত্ত্বিকভাৱে আমি শাণি গ্ৰহ পৰিভ্ৰমণ কৰা বুলি ভাবিব পাৰোঁ আৰু তাত জীৱ আছে নে নাই প্ৰমাণ কৰিব পাৰোঁ। 'সকলো মানুহ হয় মৰণশীল'— এই ধৰণৰ সামান্য বচনবোৰৰ ক্ষেত্ৰতে একে সমস্যাৰ সৃষ্টি হয়। এই সমান্য বা সাধাৰণ বচনবোৰ সকলো সম্ভাব্য পৰিস্থিতিত প্ৰমাণিত নহ'বও পাৰে। সত্যাপনীয়তাৰ ক্ষেত্ৰত এই বচনবিলাক অর্থহীন। যিহেতু সার্বিক বচনবোৰো প্ৰয়োজনীয় সেয়েহে শ্লিকে এই বচনবোৰক অর্থহীনতাৰ প্ৰয়োজনীয় প্ৰকাৰ (important type of non-sense) বুলি অভিহিত কৰিছে।

প্ৰমাণিকৰণৰ শক্তিশালী অর্থ (strong sense of veriability) ই হওঁক বা দূর্বল অর্থই হওঁক প্ৰমাণিকৰণতাৰ ক্ষেত্ৰত কিছুমান সমস্যাৰ সৃষ্টি হয়। এই সমস্যাসমূহৰ বাবেই কার্ল প'পাৰে (Karl Popper) মিছা প্ৰমাণিকৰণক (falsifiability) বৈজ্ঞানিক আৰু অবৈজ্ঞানিক বচনৰ মাজৰ পার্থক্য নির্ণয় কৰাৰ ভিত্তি হিচাপে লয়। তেওঁৰ মতে বচন এটা বিজ্ঞানসন্মত হ'ব যদিহে আমি সম্ভাব্য পৰিস্থিতি এটাৰ কথা ভাবিব পাৰোঁ যি পৰিস্থিতিত উক্তিটো মিছা হ'ব পাৰে। এই তত্ত্বই সামান্য বচনসমূহক (general proposition) সফলভাৱে বৈজ্ঞানিক বচনবোৰৰ

সৈতে সঙ্গত কৰি তুলিছে। কাৰণ, কোনো নিশ্চিত ঘটনা বা দৃষ্টান্তই এটা সামান্য বচনক সঁচা বুলি প্ৰমাণ কৰিব নোৱাৰে, যদিও মাত্ৰ এটা নঞৰ্থক ঘটনাই বচনটোক মিছা বুলি প্ৰমাণ কৰিববলৈ যথেষ্ট।

চিন্তা চৰ্চা কৰকঃ ১৫.১

তৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদ আৰু অভিজ্ঞতাবাদৰ মাজত কিবা সম্পৰ্ক আছে বুলি আপুনি ভাবেনে? যদি আছে কেনেকৈ?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

১ নং প্ৰশ্ন ঃ ভিয়েনা চক্ৰ কি?

২ নং প্ৰশ্ন ঃতৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদৰ চাৰিজন সমৰ্থকৰ নাম লিখক।

৩ নং প্ৰশ্ন ঃ অৰ্থৰ প্ৰমাণিকৰণ তত্ত্ব কি?

৪ নং প্ৰশ্ন ঃ**সংজ্ঞা দিয়ক ঃ**

(ক) প্ৰমাণিকৰণৰ দূৰ্বল অৰ্থ

(খ) প্ৰমাণিকৰণৰ শক্তিশালী অৰ্থ

(গ) তৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদ

৫ নং প্ৰশ্ন ঃ**খালী ঠাই পূৰণ কৰক ঃ**

(ক) তৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদীসকলৰ মতে এটা বচনৰ অৰ্থ হ'ল ইয়াৰ ..... পদ্ধতি।

(খ) তৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদ হ'ল এটা প্ৰাক্ .....।

১৫.৪ অধিবিদ্যাৰ অপসৰণ

তৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদৰ মূল লক্ষ্য দুই ধৰণৰ —

১) বৈজ্ঞানিক বচনবিলাকক অৰ্থপূৰ্ণৰূপে প্ৰতিষ্ঠা কৰা।

২) অধিবিদ্যাৰ বচনবিলাকক অৰ্থহীনৰূপে প্ৰতিষ্ঠা কৰা।

তৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদীসকলে এই উদ্দেশ্য পূৰণৰ বাবে ভাষাৰ তাৰ্কিক বিশ্লেষণ পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰে। তৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদীসকলে এই ধৰণৰ বিশ্লেষণৰ সহায়ত দেখুৱাইছে যে অধিবিদ্যাৰ ভাষাই অৰ্থপূৰ্ণতাৰ ভিত্তিক পূৰণ কৰিব নোৱাৰে। এইদৰে তৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদীসকলৰ মতে অধিবিদ্যা হ'ল এটা অৰ্থহীন বিষয়। অধিবিদ্যাৰ বচনসমূহ সঁচা বা মিছা একো বুলিয়েই ক'ব নোৱাৰি বাবে এইবোৰক অৰ্থহীন বুলিব লাগিব। অধিবিদ্যাৰ সকলো বচনেই অৰ্থহীন। আনহাতে প্ৰমাণীকৰণ তত্ত্বৰ ভিত্তিত তেওঁলোকে বিজ্ঞানক বস্তুগত ভিত্তি প্ৰদানৰ প্ৰয়াস কৰে।

অৰ্থৰ মানদণ্ড প্ৰয়োগ কৰি তৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদী সকলে দুই ধৰণৰ অৰ্থপূৰ্ণ বাক্য পাইছে ঃ (১) এক শ্ৰেণীৰ বাক্য হ'ল তৰ্কবিজ্ঞান আৰু গণিতশাস্ত্ৰৰ বাক্য আৰু (২) আন এক শ্ৰেণীৰ অৰ্থপূৰ্ণ বাক্য হ'ল অভিজ্ঞতাজনিত ঘটনাৰ লগত জড়িত বাক্য। তৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদীসকলৰ মতে এই দুই প্ৰকাৰৰ বাক্যৰ বাহিৰে অধিবিদ্যা আৰু নীতিশাস্ত্ৰৰ বাক্যৰ উপৰিও আন সকলো বাক্যই অনৰ্থক বা অমূলক। কিন্তু তৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদীসকল অধিবিদ্যাৰ বাক্যৰ ক্ষেত্ৰত যিমান কঠোৰ নীতিশাস্ত্ৰৰ বাক্যৰ ক্ষেত্ৰত সিমান কঠোৰ নহয়। তৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদীসকলে নীতিশাস্ত্ৰৰ বাক্যসমূহ বাস্তৰ ক্ষেত্ৰত কিছু ব্যৱহাৰিক বুলি কৈছে। কিন্তু তৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদীসকলে অধিবিদ্যাৰ বিষয়ে এটা তত্ত্বকে বুজে। সত্ত্বাৰ বিষয়ে ভাববাদী ধাৰণাটো হ'ল অভিজ্ঞতাৰ জগতৰ উৰ্দ্ধত এক ভাবাত্মক (ideal) আছে। যি দাৰ্শনিকসকলে মত পোষণ কৰে যে সত্ত্বা ইন্দ্ৰিয়াতীত (transcendental); সেই সকলৰ মতে অভিজ্ঞতালব্ধ জগত এক ভ্ৰমহে। যেতিয়া প্ৰত্যক্ষবাদীসকলে অধিবিদ্যাক অনৰ্থক বুলি কৈছিল তেতিয়া তেওঁলোকৰ মনত সত্ত্বাক অনুসন্ধান (search for the reality) কৰাৰ মানসিকতা আছিল। তেওঁলোকৰ মতে অধিবিদ্যাগত সত্তাৰ ব্যাখ্যা কিছুমান বাক্যৰ (sentences) জৰিয়তে প্ৰকাশ কৰা হয় যদিও ই কোনো বচন (proposition) যথাযথভাৱে ব্যক্ত নকৰে। এটা বচন সঁচা বা মিছা বুলি প্ৰমাণিত হ'ব পাৰে। অৰ্থৰ প্ৰমাণিকৰণ সূত্ৰ প্ৰয়োগৰদ্বাৰা তৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদীসকলে দেখুৱাইছে যে অধিবিদ্যাই অতীন্দ্ৰিয় বিষয় সম্পৰ্কে যিবোৰ উক্তি প্ৰদৰ্শন কৰিছে সেইবোৰৰ কোনো প্ৰকৃত তাৎপৰ্য্য নাই। অধিবিদ্যাৰ বাক্যসমূহ অনৰ্থক কাৰণ ইয়াক সত্য বা অসত্য বুলি প্ৰমাণিত কৰিব নোৱাৰি।

কাৰ্নাপৰ মতে অধিবিদ্যাৰ বাক্যসমূহৰ অনৰ্থকতাক দুই ধৰণে গ্ৰহণ কৰিব পাৰি—

(১) এটা বাক্যৰ যদি এটা বা ততোধিক উপাদান শব্দ অনৰ্থক হয় তেন্তে বাক্যটো অৰ্থহীন হ'ব। যেনে— মগধত হয় লফথত। ইয়াত 'মগধত' আৰু 'লফথত' শব্দ দুটাৰ কোনো অৰ্থ নাই, অনৰ্থক; যি শব্দ দুটাই সম্পূৰ্ণ বাক্যটোক অনৰ্থক কৰি তুলিছে।

(২) যদি এটা বাক্যৰ প্ৰতিটো সংযোগী শব্দ এককভাৱে অর্থপূর্ণ হয়, কিন্তু এই শব্দবোৰ একেলগে এটা বাক্যৰ অর্থ প্ৰকাশ কৰিবলৈ অসমর্থ হয়। যেনে— কিতাপে চক্ পেঞ্চিলতকৈ বেগাই দৌৰিব পাৰে। অধিবিদ্যা সমর্থন কৰা দার্শনিকে কেতিয়াবা প্ৰথম ধৰণৰ অনর্থকতা আৰু কেতিয়াবা দ্বিতীয় ধৰণৰ অনর্থকতাৰ কথা কৈছে। উদাহৰণস্বৰূপে যেতিয়া এজন অধিবিদ্যা সমর্থন কৰা দার্শনিকে 'পৰম' (absolute) ৰ বিষয়ে কয়, তেওঁ প্ৰথম ধৰণৰ ভুল কৰে কাৰণ 'পৰম'ৰ সংজ্ঞাৰ লগত মিল থকা অভিজ্ঞতাৰ জগতত কোনো সত্ত্বা বা পদার্থ নাই। তেওঁ দ্বিতীয় ধৰণৰ ভুল কৰে যেতিয়া তেওঁ 'সত্ত্বাক পার্থক্যৰ মাজত ঐক্য' (Reality is identity in difference) বুলি কয়। কাৰ্নাপৰ মতে অধিবিদ্যা সমর্থন কৰা দার্শনিক সকল এটা ভুল ধাৰণাৰে পৰিচালিত হয়। তেওঁলোকৰ মতে প্ৰত্যেক শব্দ বা খণ্ড বাক্যৰ বাবে অনুৰূপ পদার্থ বা সত্ত্বা আছে। যদি সেই পদার্থ বা সত্ত্বাসমূহ অভিজ্ঞতাসিদ্ধ জগতত পোৱা নাযায়, তেন্তে সেইবোৰৰ নিশ্চয় অভিজ্ঞতা বহিঃ ৰ্ভুত (non-empirical) জগতত আছে। এই দৰে হেইডেগাৰে (Heidegger) কল্পনা কৰিছিল যে 'শূন্যতা' (nothing) শব্দটোৰে অনুৰূপ এটা সত্ত্বা বা পদার্থ আছে।

অধিবিজ্ঞানে পৰমসত্তা, ইশ্বৰ আদি কিছুমান অতীন্দ্রিয় বিষয় লৈ কিছুমান উক্তি কৰে যিবিলাকক অভিজ্ঞতাৰ সহায়ত প্ৰমাণ কৰাৰ কোনো উপায় নাই। অধিবিদ্যাৰ সকলো বচনেই অর্থহীন। সত্তা সম্পর্কে অধিবিদ্যা বিশাৰদ সকলৰ নিজৰ মাজতে সত্তা এক নে বহু? তর্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদীসকলৰ মতে সত্তা সম্পর্কীয় উক্তি সমূহৰ প্ৰমাণ অভিজ্ঞতাৰ মাধ্যমত কৰিব নোৱাৰি। এটা বচনৰ অর্থ নিৰূপন কৰিবলৈ হ'লে ইয়াক আমি অভিজ্ঞতাই দিয়া কিছুমান ঘটনালৈ ৰূপান্তৰিত কৰিব লাগিব আৰু যদি অধিবিদ্যাৰ বচনবোৰক কোনো অভিজ্ঞতালব্ধ বাস্তৰ ঘটনালৈ ৰূপান্তৰিত কৰাটো সম্ভৰ নহয় তেনেহ'লে সেই উক্তিবোৰক অর্থহীন বুলি সাব্যস্ত কৰিব লাগিব। যদিহে এটা জটিল বাক্য অভিজ্ঞতালব্ধ বাস্তৰ ঘটনালৈ ৰূপান্তৰিত কৰাটো সম্ভৰ নহয়, তেনেহ'লে সেই জটিল বাক্যটোক কিছুমান সৰল বাক্যত বিভক্ত কৰি সেই সৰল বাক্যবোৰ অভিজ্ঞতালব্ধ বাস্তৰ ঘটনালৈ ৰূপান্তৰিত কৰিব লাগিব। এই সৰল বাক্যবোৰৰ এটাকো যদি অর্থহীন বুলি সাব্যস্ত কৰিব পৰা যায়, তেনেহ'লে গোটেই জটিল বাক্যটোকে অর্থহীন বুলি পৰিত্যাগ কৰিব লাগিব।

চিন্তা চর্চা কৰকঃ ১৫.২

'অধিবিদ্যাৰ বচনসমূহ অনর্থক'। আপুনি এই উক্তিটো কেনেকৈ প্ৰমাণ কৰিব?

.....

.....

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

৬ নং প্রশ্ন ঃ তর্কীয় প্রত্যক্ষবাদৰ প্রধান লক্ষ্য কি?

৭ নং প্রশ্ন ঃ তর্কীয় প্রত্যক্ষবাদীসকলে দিয়া দুই প্রকাৰৰ অর্থপূর্ণ বাক্য কি কি?

৮ নং প্রশ্ন ঃ**সঁচা নে মিছা কওঁক ঃ**

(ক) অধিবিদ্যাৰ বচনসমূহ সত্যাপনীয় নহয়। (সঁচা/মিছা)

(খ) তর্কীয় প্রত্যক্ষবাদে ভাষাৰ তার্কিক বিশ্লেষণ পদ্ধতি গ্রহণ কৰে। (সঁচা/মিছা)

(গ) কার্ল পপাৰ তর্কীয় প্রত্যক্ষবাদৰ এজন সমালোচক। (সঁচা/মিছা)

১৫.৫ বিচাৰমূলক গুণ নিৰূপন

তর্কীয় প্রত্যক্ষবাদ হ'ল বিংশ শতাব্দীৰ এটা দার্শনিক বিপ্লৱ। তর্কীয় প্রত্যক্ষবাদ অভিজ্ঞতাবাদী দৃষ্টি ভংগীৰে আৰম্ভ হয় যদিও ই পৰম্পৰাগত অভিজ্ঞতাবাদৰ বিভিন্ন দোষ সমাধান কৰাৰ লক্ষ্য হাতত লয়। বাছেল, মুৰ, উইট্‌গেনষ্টাইন, আয়াৰ আদি দার্শনিকসকলৰ ভাষিক বিশ্লেষণক সামৰি লৈ জৰিয়তে দর্শনক এক বৈজ্ঞানিক ভিত্তি প্রদান কৰাই হ'ল তর্কীয় প্রত্যক্ষবাদী সকলৰ অন্যতম প্রধান লক্ষ্য। আয়াৰৰ মতে দর্শন হৈছে ভাষাৰ সমালোচনা (Philosophy is the critique of language)। দর্শনৰ কাম হ'ল ভাষা বিশ্লেষণৰ মাধ্যমত বাক্যৰ সঠিক অর্থ-নিৰূপণ কৰা, বাক্যৰ অন্তর্গত শব্দৰ সঠিক সংজ্ঞা প্রদান কৰা।

তর্কীয় প্রত্যক্ষবাদ হ'ল সনাতন ভাববাদী পৰম্পৰাৰ বিপক্ষে এক সাহসী পদক্ষেপ। শাস্ত্রীয় অধিবিদ্যা (Scholastic Metaphysics) ৰ অনর্থকতাক প্রতিপন্ন কৰাৰ দিশৰ পৰা চাবলৈ গলে প্রত্যক্ষবাদক সফল যেন বোধ হয়। কিন্তু যেতিয়া অধিবিদ্যাৰ অর্থপূর্ণতাক সম্পূর্ণভাৱে অস্বীকাৰ কৰে তেতিয়া প্রত্যক্ষবাদীসকলৰ এই চেষ্টাক দুঃসাহসিক উৎসাহ যেনহে লাগে।

তর্কীয় প্রত্যক্ষবাদৰ জটিলতাসমূহ তেওঁলোকৰ অর্থৰ তত্ত্বৰ পৰা উৎপত্তি হৈছে। অর্থৰ প্রমাণিকৰণ তত্ত্ব প্রত্যক্ষবাদৰ প্রধান মতবাদ। এই মতবাদ অনুসৰি এটা বচনৰ অর্থ হ'ল ইয়াৰ প্রমাণিকৰণৰ পদ্ধতি। কিন্তু এই মতবাদৰ সমর্থক সকলৰ এই পদ্ধতি বা নীতিটো সম্পর্কে কোনো স্পষ্ট ধাৰণা নাই। তর্কীয় প্রত্যক্ষবাদীসকলৰ মাজত প্রমাণিকৰণৰ দুই ধৰণৰ বিৱৰণ আছে— প্রমাণিকৰণৰ দূর্বল বিৱৰণ আৰু প্রমাণিকৰণৰ শক্তিশালী বিৱৰণ। প্রমাণিকৰণৰ শক্তিশালী বিৱৰণ অনুসৰি এটা বাক্য অর্থপূর্ণ হ'ব যদিহে বাক্যটো ইন্দ্রিয়জাত অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰা প্রমাণিত হয়। অতীত ঘটনাৰ বচন তথা ভৰিষ্যত ঘটনাৰাজি সম্বন্ধে থকা বচন আদি প্রমাণিকৰণৰ এই শক্তিশালী বিৱৰণত অর্থহীন হৈ পৰে। কিন্তু বিভিন্ন কাৰণত আমি এই বচনবোৰক অনর্থক বুলি বিবেচিত

কৰিব নোৱাৰোঁ আকৌ সাধাৰণ সত্য (general truths) সম্বন্ধে থকা বচনসমূহ আৰু এতিয়ালৈকে উদঘাটন নোহোৱা বিষয় সম্বন্ধে থকা বচনবিলাকো প্রমাণিত কৰিব নোৱাৰি। এই জটিলতাৰ সন্মুখীন হৈ প্রত্যক্ষবাদীসকলে অর্থৰ প্রমাণিকৰণৰ দূৰ্বল বিৱৰণৰ আশ্রয় লৈছে। প্রমাণিকৰণৰ দূৰ্বল বিৱৰণ অনুসৰি প্রমাণিকৰণে নিবিচাৰে যে এটা উক্তি প্রকৃততে আৰু সঠিককৈ প্রমাণিত হ'ব লাগে। সত্যাপনৰ দূৰ্বল বিৱৰণ অনুসৰি এটা বাক্য অর্থপূর্ণ হ'ব যদিহে আমি এনেকুৱা এটা সম্ভাব্য পৰিস্থিতিৰ কথা ভাবিব পাৰোঁ য'ত বাক্যটো প্রমাণিত হ'ব। অর্থাৎ আমি যদি বচনটো সম্ভাব্য বুলি দেখুৱাব পাৰোঁ তেন্তে বচনটো অর্থপূর্ণ হ'ব। এ. জে. আয়াৰৰ মতে সকলো অভিজ্ঞতালব্ধ বা সংশ্লেষাত্মক বচনসমূহ প্রামাণিকৰণৰ দূৰ্বল দিশৰ দ্বাৰা প্রমাণিত হয়। এটা সৰল বচন যেনে ঃ 'এই গাড়ীখন ৰঙা' বচনটো যিমান সৰল যেন লাগে প্রকৃততে সিমান সৰল নহয়। বচনটো বুজিবলৈ হ'লে বিশেষ বস্তু 'গাড়ী' আৰু বিশেষ ৰং 'ৰঙা' ক বেলেগ বেলেগকৈ বুজিব লাগিব। 'গাড়ী' আৰু 'ৰঙা' হ'ল সার্বিক ধাৰণা (general concept) আৰু প্রত্যক্ষবাদীসকলৰ মতে কোনো সার্বিক ধাৰণা প্রমাণিত কৰিব নোৱাৰি।

কার্ল প'পাৰৰ মতে প্রত্যক্ষবাদীসকলে মাথো অধিবিদ্যাকেই অৱহেলা কৰা নাই তাৰ লগতে প্রাকৃতিক বিজ্ঞান (netural science) কো অৱহেলা কৰিছে। সেইবাবে তেওঁ 'প্রমাণিকৰণ'ৰ এটা বিকল্পৰ উল্লেখ কৰিছে। বিকল্পটো হ'ল 'মিছা প্রমাণিতকৰণ' (falsifiability) তত্ত্ব। প'পাৰৰ মতে এটা উক্তি অর্থবোধক হয় যদিহে আমি এটা পৰিস্থিতিৰ কথা ভাবিব পাৰোঁ যি পৰিস্থিতিত উক্তিটো মিছা হ'ব পাৰে। প্রকৃতি বিজ্ঞানৰ সার্বিক বচনসমূহ সদর্থক দৃষ্টান্ত প্রয়োগ কৰি প্রমাণ কৰা সম্ভৱ নহয়, অথচ এটা মাত্র নঞর্থক দৃষ্টান্তৰ দ্বাৰাই ইয়াক মিছা বুলি প্রমাণ কৰিব পাৰি। গতিকে তেওঁ মত পোষণ কৰে যে যি উক্তিৰ মিছা হোৱাৰ সামর্থ্য নাই তেনেকুৱা কোনো উক্তিয়েই বিজ্ঞানসন্মত হ'ব নোৱাৰে।

প্রত্যক্ষবাদীসকলে অর্থৰ প্রমাণিকৰণৰ সহায় লৈ অধিবিদ্যা অস্বীকাৰ কৰা প্রক্রিয়াটোত স্বেচ্চাচাৰীধৰণে বিভিন্ন সমস্যাই দেখা দিয়ে। সমালোচনাকাৰীসকলৰ মতে অর্থৰ প্রমাণিকৰণ তত্ত্বক সমর্থন কৰা দার্শনিকসকলে অর্থক প্রমাণিকৰণৰ লগত সংযুক্ত কৰিছে। এটা বাক্য প্রমাণিত হয় নে নহয় তাক নজনাকৈও আমি সেই বাক্যটোৰ অর্থ বুজিব পাৰোঁ। আয়াৰে সমালোচনাৰ সন্মুখীন হৈছে যেতিয়া তেওঁ মত পোষণ কৰিছে যে অভিজ্ঞতাসিদ্ধ বচনসমূহৰ সিদ্ধান্ত সত্যাপনীয় নহয়। আমি যদি কোনো বচনকেই নিশ্চিত বুলি গ্রহণ নকৰোঁ, তেন্তে সত্যাপনৰ প্রক্রিয়া অন্তহীন ৰূপে চলিয়েই থাকিব। ইয়াৰোপৰি সত্যাপন নীতি বা প্রমাণিকৰণ নীতি নিজেই বিশ্লেষণাত্মক বা অভিজ্ঞতাসিদ্ধ বচনৰ প্রকাৰৰ ভিতৰত নপৰে সেইদিশৰ পৰা চাবলৈ গ'লে সত্যাপন নীতি বা প্রমাণিকৰণ নীতিও অনর্থক। আকৌ এয়াও উল্লেখ কৰিব পাৰি যে প্রত্যক্ষবাদীসকলৰ অধিবিদ্যা সম্বন্ধে এক ভুল ধাৰণা আছে। অধিবিদ্যা কেৱল ইন্দ্রিয়াতীত সত্ত্বাৰ লগতে জড়িত নাথাকে, অধিবিদ্যাই আমাৰ প্রকৃত জগত সম্বন্ধে থকা অধ্যয়নৰো প্রতিনিধিত্ব কৰে।

১৫.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- তৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদ বিংশ শতিকাৰ আগভাগৰ এক দাৰ্শনিক জাগৰণ। বিংশ শতিকাৰ তৃতীয় দশকত ইউৰোপত তৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদে প্ৰথম ভূমুকি মাৰে। ভিয়েনাত এই দাৰ্শনিক জাগৰণ ১৯২২ চনত মৰিজ শ্লিক (Mortiz Schilick) ৰ নেতৃত্বত আৰম্ভ হয়। ভিয়েনাত খ্যাতনামা বিজ্ঞানী আৰু গণিতজ্ঞৰ এটা দলে অংশ গ্ৰহণ কৰে আৰু তাৰ ফলস্বৰূপে প্ৰখ্যাত 'ভিয়েনা চক্ৰ' (Vienna Circle) ৰ জন্ম হয়। তৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদ বৃটিছ অভিজ্ঞতাবাদী পৰম্পৰাৰ বহিঃপ্ৰকাশ বুলি ক'ব পাৰে। এই দৰ্শন বিষয়টো বিজ্ঞানৰ সৌধ হিচাপে কৰিবলৈ গৈ ভাষাৰ তাৰ্কিক বিশ্লেষণৰ সহায় লৈছিল।
- তৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদীসকলে তেওঁলোকৰ দাৰ্শনিক মতসমূহ প্ৰকাশ কৰাৰ বাবে অৰ্থৰ প্ৰমাণীকৰণ তত্ত্বক মূল আহিলা হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰে।
- প্ৰমাণিকৰণৰ দুটা বিৱৰণ পোৱা যায়। সত্যাপনৰ শক্তিশালী বিৱৰণ অনুসৰি এটা বাক্য অৰ্থপূৰ্ণ হ'ব যদিহে বাক্যটো প্ৰকৃততে ইন্দ্ৰিয় অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰা প্ৰমাণিত হয়। সত্যাপনৰ দূৰ্বল বিৱৰণ অনুসৰি এটা বাক্য অৰ্থপূৰ্ণ হ'ব যদিহে আমি এনেকুৱা এটা সম্ভাব্য পৰিস্থিতিৰ কথা ভাবিব পাৰোঁ য'ত বাক্যটো প্ৰামাণিত হ'ব।
- কাৰ্ল প'পাৰক মিছা প্ৰমাণিকৰণৰ প্ৰতিস্থাপক হিচাপে জনা যায়।

১৫.৭ অধিক জানিবলৈ

১) পাশ্চাত্য দৰ্শন ঃ ড° জোৎস্না ভট্টাচাৰ্য্য

২) Philosophy and Logical Syntax, ঃ R. Carnap
Logical Syntax of Language,
Logical Foundation of the Unity of Science

৩) Language, Truth and Logic ঃ A.G. Ayer
(ed.) Logical Positivism
(ed.) The Revolution in Philosophy

৪) The Logic of Scientific Discovery ঃ K.Popper
Conjectures and Refutations

৫) Tractus Logico Philosophicus ঃ L. Wittgenstein

৬) Philosophy of Language ঃ W.P. Alston

১৫.৮ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ বিজ্ঞানী আৰু গণিতজ্ঞৰ এটা দল ভিয়েনাত একগোট হয় আৰু তাৰ পৰিগণিতত বিখ্যাত "ভিয়েনা চক্ৰ" ৰ জন্ম হয়।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ অট' নিউৰাথ, ৰুড'ল্‌ফ কাৰণাপ, হান্স ৰেইচেনবাচ আৰু এ. জে. আয়াৰ।

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ এই মতবাদৰ মতে কোনো এটা বচনৰ অর্থ হ'ল ইয়াৰ প্ৰমাণিকৰণৰ পদ্ধতি। এটা বাক্য অর্থপূর্ণ হ'ব যদিহে বাক্যটো বিশ্লেষণাত্মক হয় আৰু অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰা প্ৰমাণিত হয়।

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ (ক) সত্যাপনৰ শক্তিশালী বিৱৰণ অনুসৰি এটা বাক্য অর্থপূর্ণ হ'ব যদিহে বাক্যটো প্ৰকৃততে ইন্দ্ৰিয় অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰা প্ৰমাণিত হয়।

(খ) সত্যাপনৰ দূৰ্বল বিৱৰণ অনুসৰি এটা বাক্য অর্থপূর্ণ হ'ব যদিহে আমি এনেকুৱা এটা সম্ভাব্য পৰিস্থিতিৰ কথা ভাবিব পাৰোঁ য'ত বাক্যটো প্ৰামাণিত হ'ব।

(গ) ই হ'ল প্ৰাক্ বিংশ শতিকাৰ দার্শনিক বিপ্লৱ। মৰিজ শ্লিকৰ নেতৃত্বত ১৯২২ চনত ভিয়েনাত এই বিপ্লৱৰ সূচনা হয়। ই হ'ল ব্ৰিটিছ অভিজ্ঞতাবাদী পৰম্পৰাৰ এক পৰিণতি।

৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ (ক) প্ৰমাণিকৰণ

(খ) বিংশ শতাব্দীৰ দার্শনিক বিপ্লৱ

৬নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ তর্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদৰ মূল লক্ষ্য দ্বিমুখী ঃ—

i) বৈজ্ঞানিক বচনবোৰক অর্থপূর্ণৰূপে প্ৰতিষ্ঠা কৰা।

ii) অধিবিদ্যাৰ বচনবোৰক অর্থহীন ৰূপে প্ৰতিষ্ঠা কৰা।

৭নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ তার্কিক আৰু গাণিতিক বাক্য সমূহহে কেৱল অর্থপূর্ণ।

৮নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ (ক) সঁচা

(খ) সঁচা

(গ) সঁচা

১৫.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) অতি চমু প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন১ ঃ তর্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদীসকলৰ মতে কি কি প্ৰকাৰবাক্য অর্থপূর্ণ?

প্ৰশ্ন২ ঃ অর্থৰ প্ৰমাণীকৰণ তত্ত্ব কি?

প্ৰশ্ন৩ ঃ তর্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদৰ তিনিজন সমর্থকৰ নাম লিখক।

প্ৰশ্ন৪ ঃ অৰ্থৰ প্ৰতিবিম্ব মতবাদটো কোনজন দৰ্শনিকে সূত্ৰায়িত কৰিছিল?

প্ৰশ্ন৫ ঃ সত্যাপনৰ দূৰ্বল বিৱৰণ কি?

প্ৰশ্ন৬ ঃ সত্যাপনৰ শক্তিশালী বিৱৰণ কি?

(খ) চমু প্ৰশ্ন (১০০-১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন১ ঃ চমুটোকা লিখক

(ক) তৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদ

(খ) অৰ্থৰ প্ৰমাণিকৰণ তত্ত্ব

(গ) অধিবিদ্যাৰ অপসৰণ

(ঘ) সত্যাপনৰ দুই বিৱৰণ— সত্যাপনৰ শক্তিশালী আৰু দূৰ্বল বিৱৰণ।

প্ৰশ্ন২ ঃ অৰ্থৰ প্ৰমাণিকৰণৰ তত্ত্ব মানে কি? চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

(গ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৩৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

(ক) তৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদৰ বিপ্লৱ বুলিলে কি বুজে? এই দাৰ্শনিক বিপ্লৱ অধিবিদ্যাৰ বিৰুদ্ধে নে? আপোনাৰ নিজৰ ভাষাত লিখক।

(খ) অধিবিদ্যাৰ অপসৰন বুলিলে কি বুজে? ব্যাখ্যা কৰক।

(গ) অধিবিদ্যাৰ বচনসমূহ অৰ্থহীননে? ব্যাখ্যা কৰক।

(ঘ) তৰ্কীয় প্ৰত্যক্ষবাদৰ ত্ৰুটিসমূহ কি? ব্যাখ্যা কৰক।

*** ***** ***

প্রসংগ পুথি

1) Ayer, A.J. 1956. The Problem of Knowledge, New York: St. Martin's Press.Inc.

2) Blackburn, S. 1996. Oxford Dictionary of Philosophy, New York: OUP.

3) Hospers, J. 1999. An Introduction to Philosophical Aanlysis. New Delhi; Allied Publishers Limited.

4) Nagel, E and Richard, B. (eds.), 1965, Meaning and Knowledge, New York: Harcourt, Brace & World, Inc.

5) Pradhan, R.C. 2001, Recent Developments in Analytic Philosophy; New Delhi: ICPR.

6) Rai, Chhaya. (1980) Studies in Philosophical Methods. Jabalpur. Publisher University of Jabalpur.

7) Thilly, Frank .(1949) A History of Philosophy. New York: Henry Holt and Company

8) Copleston, Frederick.(1963) A History of Philosophy Volume IV. New York. Image Books edition, New York

9) Masih, Y. (1990) A Critical History of Modern Philosophy. Delhi: Motilal Banarsidass.

10) Ryle. G. (1949). The Concept of Mind. U.K.Chicago university Press.

11) Chakravarty, D.K. (2000). Fundamental Questions of Epistemplogy and Metaphysics. New Delhi. Omsons Publi cation.

12) Edward Paul (1962). Encyclopedia of Philosophy. N.YÁ

13) Russell, B. (1984) The Problem of Philosophy. New Delhi; Oxford.

14) Cao, J (2006). A Critique to the Significance of Gettier Counter-Examples. Frontiers of Philosophy in China, Vol. 1 (No. 4), pp. 675-687.

15) Chisholm, R.M. (1987). Knowledge as Justified True Belief. In P.K. 3) Moser, & A.v. Nat, Human Knowledge (pp. 266-269). New York, USA: Oxford University Press, Inc.

16) Chisholm, R.M. (1989/1994). Theory of Knowledge (3rd ed.). New Delhi, India: Prentice Hall of India Private Limited.

17) Clark, M. (1963). Knowledge and Grounds: A Comment on Mr. Gettier's Paper. Analysis, Vol. 24 (No. 2), pp. 46-48.

18) Dougherty. T. (2011). Fallibilism. In S. Bernecker, & D. Pritchard (Eds.),

19) The Routledge Companion to Epistemology (pp.131-143). London, UK: Routledge.

20) Reldman, R. (1987). An Alleged Defect in Gettier Counter-Examples. In P.K. Moser, & A. v. Nat, Human Knowledge: Classical and Contemporary Approaches (pp. 265-266). Now Your, USA: Oxford University Press.

21) Gettier, E.L. (1963). Is justified True belief knowledge? Analysis, Vol. 23 (No. 6), pp. 121-123.

22) Goldman, A. I. (1967). A Causal Theory of knowing. The Journal of Philosophy, Vol. 64 (No. 12), pp.357-372.

23) Goldman, A. I. (1979/2006) What is Justified belief? Is S. Bernecker, Reading Epistemology: Selected Texts with Interactive Commentary (pp.31-40). Malden, USA: Blackwell Publishing.

24) Hetherington, S. (2011). The Gettier Problem. In S. Bernecker, & D. Pritchard, The Routledge Companion to Epistemology (pp-119-130). London, UK: Routledge.

25) Lehrer, K., & Paxson (Jr), T. (1969). Knowledge: Undefeated Justified True Belief. The Journal of Philosophy, Vol. 66 (No. 8), pp. 225-237.

26) Saunders, J.T., & Champawat, No. (1964). Mr. Clark's Definition of 'Knowledge'. Analysis, Vol. 25 (No. 1), pp. 8-9.

27) Sturgeon, S. (1993). The Gettier Problem. Analysis, Vol. 53 (No. 3), pp-156-164.

28) Thalberg, I. (1969). In Defense of Justified True Belief. The Journal of Philosophy, Vol. 66 (No. 22), pp. 794-803.

29) Ahmed Hasen. A. (2015). "Is Arithmetic A-Priori ? An obser vation", in S. Debnath, B. Bagchi and S. Mishra (eds.) Mod ern Trends in Social and Basic Sciences, Readers Service, Kolkata, pp. 1212-1220.

30) Frege, G. (1918). 'The Thought: A Logical Enquiry', trans. A. Quinton and M. Quinton, Reprinted in Klemke (1968)

31) Frege, G. (1952). "On Sense and Reference," In Transtalion from the Philosophical Writtings of gottlob Frege, trans, Peter geach and Max Black, Basil Blackwell, Oxford, Reprinted, 1977.

32) Hardy, G. N. (1929), "Mathematical Proof", included ib Mind 38.

33) Kant, I. (1982). Critique of Pure Reason, trans. N. K. Smith Machmillan, London.

34) Masih, Y. (1994). A Critical History of Western Philosophy, Motilal Banarasidass, Delhi.

35) Stace, W. T. (1920). A Critical History of Greek Philosophy, Machmillan India Ltd., Reprinted, 2005.

36) দৰ্শনৰ পৰিচয় (পাশ্চাত্য দৰ্শন) ঃ ডঃ জোৎস্না ভট্টাচার্য্য

37) পাশ্চাত্য দৰ্শন ঃ অঞ্জলী দেৱী

38) ইমানুৱেল কান্ট ঃ তেওঁৰ জীৱন আৰু দৰ্শন ঃ কালীচৰণ দাস

39) A History of Philosophy : Frank Thrilly